

Erich Fromm

Barışın Tekniği ve Stratejisi

İÇİNDEKİLER

İçindekiler.....	3
Yayımcının Sunuşu.....	5
Yazarın Önsözü.....	11
I. Değerler, Psikoloji ve İnsanın Varoluşu.....	*3
II. Psikolojik ve Ahlâkî Bir Sorun Olarak İtaatsizlik.....	33
1. Hümanist Psikanalizin Mark'ın Teorisine Uygulanması	43
2. Peygamberler ve Din Adamları.....	63
V. İnsan Var Olsun.....	85
VI. Hümanist Sosyalizm.....	109
VII. Herkes İçin Garanti Edilmiş Bir Gelirin Psikolojik	
Boyutları.....	131
VIII.....	147

YAYIMCININ SUNUŞU

Ne demokrasi, ne ekonomi, ne hukuk, ne din, ne de ahlâk anlayışlarımız artık bize yeterli gelmiyor.

İnsana ters, yanlış, eksik ve yetersiz. Çarpık inançların, yanlış görüşlerin, farklı ve eksik bir insan

anlayışının ürünü.

Demokraside hiçbir zaman bireyin iradesi temsil edilmiyor. Çıkarıcı bir oyuna alet olmaktan ileri

gidemiyor insanlar. Kendilerini önemli bir kişi kılabilmek için yaptıkları işleri abartıp, yüceltmeyi de

pek severler. Ve o "eşit idare" adı verilen demokrasi uğruna, şehit bile olurlar.

Ekonomide siz, istediğiniz ve ihtiyacınız olan şeyleri mi alıp, tükettiğinizi sanıyorsunuz?

Deniliyor ki:

"Herkes kendi bireysel çıkar ve menfaatini gözetir ve kollarken, bütünün çıkarına da hizmet eder" ya

da "tam rekabet kuralları, firmaları üretim ve fiyat açısından dengeye sokar, bu da bireyin yararına

olur". Kimi kandırıyorsunuz ya da siz hâlâ bu masallara inanıyor musunuz? İnsanlar artık kullanılmak

ve başkalarının çıkarları doğrultusunda davranmak istemiyorlar.

Descartes'in "düşünüyorum, öyleyse varım" deyişiyle zirveye ulaşan bireysel ayrımcılık ve izolasyon

süreci, artık tarihsel gelişim içindeki görevini tamamladı ve işlevini bitirdi. İnsanlar şimdi daha değişik

ve daha yeni, fakat daha farklı şeylerin özlemini duyuyor, ihtiyacını hissediyorlar.

İnsanlık artık büyük mekanizmaların oyuncacı olmak, onla-

rın gücü altında ezilmek, "bireysel olmak" ve "kişisel özgürlük" aldatmacası ile yalnızlığa ve

güçsüzlüğe itilmek, sonra da bir oyuncak ya da kukla haline gelmekten kurtulmak istiyor.

Yine aynı şekilde, birbirine rakip olmak, düşmanca davranmak, başarı stresi ile birbirini yok etmeye

çalışmak istemiyor, rekabet, mücadele ve savaştan bıkmış durumda.

Bireysel gücünün aslında yok denecek kadar az olduğunu farkında. Kendi seçimleri ile çoğu kez başkalarının çıkarlarına hizmet ettiğini, kaynakların yanlış, çarpık ve kötü kullanılmasına yol açtığını

da biliyor. O halde ne yapmalı, hem kendi gerçek değerini ve gücünü yerli yerine oturtmalı, hem de

bütünün (ortak ürünün) ve insanlığın hayrına nelere ve nasıl kararlar vermeli?

Bir çözüm önerisi, bireyselliğin ve yalnızlığın derinine dalmak, iyice içe çekilmek ve içsel değerleri

farkederek, orada bütünselliğin hazzına varmak ve bu güçle, dışa karşı savaşmak ya da karşı koymak.

Bu, olabilir.

Ama bizce asıl doğru olan, evrensel bütünsellik gerçeğinin farkına varmak ve o doğrultuda davranıp, o

çizgide yaşamak.

Bu çok zor, karmaşık ve bilinmeyen birşey değil. Yüz hatta bin yıllardır, çeşitli dinlerde, felsefelerde,

inançlarda dile getirilmiş, bir çok düşünür, din adamı, filozof, evliya ve peygamber-lerce de yaşanarak

gösterilmeye çalışılmış, bu "doğru inanç ve doğru yaşam" bilgisi. Ama bu anlayış, geçmişte ve geride kalan bir yaklaşım değildir. Bunun günümüzde daha çağdaş ve değişik biçimlerdeki uygulamaları, insanlığın önünü açacak ve onu düzlüğe ulaştıracak tek yol, tek seçenektir. Nedir evrensel bütünselliğin farkına varmak? Evren aslında, sanki görünmeyen bir takım iplerle birbirine içten içe bağlı bir bütünlüktür. Burada her yapılan şey ve her türlü hareket, sistemin bütünü tarafından algılanır, hissedilir ve ona bir cevap verilir. Ama bizler (öyle olması gerektiği için) üç boyut ve beş duyu ile sınırlı olduğumuzdan, bütün bunların farkına varamayız. Tıpkı yanımızdan ve içimizden gelip, geçen çeşitli elektronik frekansların, ışımaların ve hatta renklerin, seslerin ve mikropların farkına varamadığımız gibi. Ve işte ondan sonra da insanlık serüvenimiz başlar. Başımızı kuma gömer, başlarız yaşamaya.

Sanırsınız ki, yalnız ve tek başınız. Kimse bizim ne yaptığımızı, neleri sakladığımızı, gizlediğimizi bilmiyor ve farketmi-yor.

Oysa bir sistem var ve biz bu sistemin içindeyiz, ona bağlıyız, onunla birlikte varız ve birlikte hareket ediyoruz. Ama insanlar bağımsız, özgür ve kendi iradeleriyle davranıyor olmayı pek severler. Bu nedenle de, kendilerini hep böyle avutup, oyalarlar.

Ama biz, bir sistemin içindeyiz. Ondan ayrı ve bağımsız olmamız da mümkün değil. Bu gerçeği ve varoluşun bilincine varmak, aslında bizi çok daha özgür ve huzurlu kılacaktır. İnsanlık artık böyle gelişmiş bir anlayışa ihtiyaç duyuyor ve bu türlü modellere istek gösteriyor.

İşte bu bütünselliği ve taş, toprak, hava, su ve bütün canlılar ile birlikte insanların da birbirlerine bağlı olduğunu (hem aynı bütünün parçaları, hem de birbirine bağlı olmanın bilincini) far-ketmek, hissetmek ya da kavramak, yeni çağın ilk adımı olacaktır.

O zaman böyle çarpık toplum modellerine ve yanlış ekonomik ya da siyasî düzenlemelere gerek kalmayacak. Çünkü bütünselliği farketmek, kişiye muhteşem bir sorumluluk ve dev bir görev anlayışı getirmektedir.

Böyle bir durumda kişiye ayrıca ekonomik yaptırımlar uygulamaya, toplumsal cezalar vermeye, çeşitli baskı unsurları ile tehdide bir gerek kalmaz. En büyük yargıç onun kendi içindedir zaten. Vicdanı denir onun adına. Karşıdaki farketmeden onu kandırma bile, vicdanı aldatmak mümkün olmaz. Her yanlışta, sisteme her ters davranışta, başkasının hakkına her el uzattığında ya da bir başkasını kırdığında, onu herkesten önce kendi vicdanı yargılar.

Bütünsel gerçekliği kavrayış, bize yepyeni ekonomik, toplumsal, ahlâkî, sanatsal, bilimsel ve dinsel anlayışlar getirecek. Şimdilerde toplumsal kurumlar, dinler, ahlâkî anlayışlar gibi çabalar ve yaptırımlarla zorlanan inanışlar (ki bunlar, bizi çeşitli biçimlerde o bütünsel anlayış doğrultusunda davranmaya iterler, bu amaç için "yaratılmış" koltuk değnekleri gibidirler), artık tıpkı yağmurun yağması, rüzgârın esmesi ve güneşin doğması gibi doğal hale geleceklerdir.

Eğer her düşünce, eylem ve hatta istek ve hayallerin bile, sistemin içinde bir yeri ve etkisi olduğunu bilirsek, sisteme verilen her türlü üretimin, yine o sistemin içinden kişiye geri döneceğinin (kötülük de, iyilik de dönücüdür) farkındaysak, daha da önemlisi kişinin

iyiliğinin, huzurunun, mutluluğunun, gelişiminin, özetle herşeyinin bu bütünsel sisteme bağlı olduğunu iyice anlamışsak: Hiç başkasının hakkına el uzatır mıyız? Hiç yalan söyler miyiz? Bir diğeri açken, tok yatabilir miyiz? İçimiz cız etmez mi? Çünkü önce o da bizim bir parçamız, o da aslında "ben". Ayrıca onun kötülüğü, bütün sistemin kötülüğü, "ortak ürünümüzün" yetersizliği ve başarısızlığı, yani o kişinin de bundan zarar görmesi demek. Böyle bir durumda, rekabet, çekişme ve düşmanlık en çok kişinin kendisine zarar vermez mi? Yalan, aldatma, kandırma ve her türlü olumsuzluk sisteme, yani kişiye geri dönmez mi?

Her türlü biriktirme, saklama ve kendinin kılma, hem kişiye bir yük, hem de sisteme bir tıkanıklık anlamına gelmez mi?

Erich Fromm'un yaptığı tesbitler ve düzeltilmesini öngördüğü konularda onunla hemfikiriz. Ama Fromm, kendi dönemi ve görevi icabı, çözüm önerilerini belli bir kısıtlama içinde ifade etmişti. Onun "sosyalist hümanizm" önerisine katılmıyoruz, çünkü insanı birbirinden ayrı gören ve evreni mekanik bir saat gibi birbirinden ayrı parçalan muntazam bir düzen içinde işleyen bir makina gibi

değerlendiren anlayış değişmedikçe, yani insan kendine ve evrene üç boyutlu kısıtlılıkla önu tıkanmış olarak baktıkça, ona hangi sistemi verirsiniz verin, beklenen sonucu alamazsınız. Biz görüşümüzü az önce de belirttik. Çare, bütünsel evren anlayışının kavranmasıdır. Erich Fromm'un çeşitli makalelerinden derlenen bu kitabın da, Fromm'un diğer kitapları gibi ilginizi çekeceğini sanıyoruz.

Aydın Arıtan

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Erich Fromm bu denemelerinde, itaatin insan tabiatı için ne demek olduğunu ve insanî değerlere

uygun toplumsal itaatsizliğin de her türlü putlaştırılmış kişi ve siyasal ideoloji için ne anlama geldiğini

kesin ve açık olarak belirtmiştir. Onun bu düşünme tarzı, bugün hâlâ anlamlıdır. İtaat hastalığına karşı

onun bu başkaldırısı ve topluca yapılan "saçmalıklar" karşısındaki eleştireci tutumu, bundan sonra da

temel hedefimiz olmalıdır.

Fromm'un toplumsal ve siyasal olgulara getirdiği psikolojik kavrayış, bir süre için onu Amerikan

Sosyalist Partisi'ni desteklemeye ve barış hareketi içinde ve aynı zamanda silâhsızlanma yönünde

atılan adımlarda rol almaya itti. Bu noktada, Fromm itaatsizliğin her tür "ortak mantığa" ve resmi

siyasal düşünce şekline karşı ve gerçek itaatin de peygamberlerden miras kalan ve Albert Schveitzer

ile Bertrand Russell gibi kişilerin örneklediği sağlıklı ve akli başında düşünüş biçimi olduğuna

inanıyordu.

Bu ciltteki bütün makaleler daha önce çeşitli kitap ve gazetelerde yayımlanmıştı, fakat burada ilk kez

bir araya geliyorlar. Hepsi, Erich Fromm'un barış ve insanlığın varlığını sürdürmesi yolunda olan

tutkusunu ve derinden tasalanışını göstermektedirler.

Bu kitabın yayımlanması için yardımcı olan herkese teşekkür etmek istiyorum.

Annis Fromm

Locarno, İsviçre 1981

Değerler, Psikoloje ve insanın Varoluşu

15

Bu yazının savı, değerlerin köklerinin insanın varoluş koşullarının kendisinde bulunduğudır:

Böylelikle de bu koşullara ilişkin (yani "insanlık durumu" hakkındaki) bilgimiz, bizi nesnel geçerliliği

olan değerleri yerleştirmeye götürür. Bu geçerlilik yalnızca insanın mevcudiyetine kıyasladır; onun

dışında herhangi bir değeri yoktur. İnsanın tabiatı nedir, insanın varoluşunun özel koşulları nelerdir ve

bu şartlardan kaynaklanan ihtiyaçlar nelerdir?

Hayvanın varoluş niteliği olan doğa ile ilksel bütünlükten insan kopmuştur. Aynı zamanda hem akıl ve hem de hayal gücüne sahip olmakla, yalnızlığının ve ayrılığının, güçsüzlüğünün ve bilgisizliğinin,

doğumun ve ölümünün bir tesadüf oluşunun farkındadır. İçgüdülerce düzenlenen eski bağlanılın yerini dolduran (hemcinsleriyle olan) yeni bağılıklar bulamamış olsaydı, bu yeni varoluşa bir saniye bile dayanamazdı. Bütün fizyolojik ihtiyaçları tatmin edilmiş olsa bile, yalnızlık ve bireyselleşmiş olma halini, akıl sağlığına kavuşabilmek için kaçmak zorunda olduğu bir hapisane olarak hissedecekti.

Gerçekten de akıl hastası, herhangi bir tür bütünleşme (birleşme) kurmakta tam bir başarısızlık

gösterdiği için hastadır ve parmaklıklı pencerelerin arkasında olmasa bile hapistedir. Öteki canlı varlıklarla bütünleşmek ve onlarla bağıllık içinde olmak, insanın akıl sağlığının gerçekleşmesi için zaruri bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç, yakın insan ilişkilerinin hepsini oluşturan bütün olguların, kelimenin en geniş anlamıyla "sevgi" denen bütün tutkularında arkasında yatar. Bu bütünleşmenin aranması ve başarılması için birkaç yol vardır. İnsan bir kişiye, bir gruba, bir kuruma veya Tanrıya bo-

16

yun eğerek dünya ile bir olmayı deneyebilir. Böylece kendi bireysel varlığının ayrılığını, kendinden daha büyük olan bir kişi ya da bir şeyin parçası haline gelerek aşar ve kendi kimliğini teslim olduğu güçle ilişkili olarak yaşayıp, algılamaya başlar. Ayrılığı yenmek için bir başka imkân, ters yönde yatar: İnsan kendini dünya ile, gücünü ona karşı kullanarak, başkalarını kendisinin bir parçası yaparak ve kendi bireysel varoluşunu hükmetme (egemen olma) yoluyla aşarak bütünleşmeyi deneyebilir. Boyun eğme ve egemen olmanın ikisinde de ortak olan öge, bağıllığın simbiyotik yapısıdır. Söz konusu iki kişi de kişisel bütünlük ve özgürlüklerini kaybetmişlerdir; birbirine bağımlı, birbirinden alarak ve vererek yaşarken, yakınlık ve birleşme ihtiyaçlarını doyururlar. Ama yine de özgürlük ve bağımsızlık gerektiren iç kuvvet ve özgüven eksikliğinden muzdariptirler ve bundan da öte, simbiyotik ilişkilerinden doğması kaçınılmaz olan bilinçli ya da bi-linçdışı bir düşmanlık tarafından sürekli tehdit edilmektedirler. Boyun eğici (mazoşist) ve otoriter (sadist) tutkuların gerçekleşmesi asla bir tatmin sağlamaz. Bunların kendi kendilerini besleyen bir dinamizmleri vardır ve hiçbir miktardaki itaat ya da despotluk (ya da sahip oluş veya ün) bir kimlik ve bütünleşme bilinci vermeye yetmediği için, sürekli daha fazlası aranır. Bu tutkuların nihai sonucu bozgundur. Başka türlü olamaz; bir birlik hissi yerleştirmeye çalıştıkları halde, kişinin temel bütünlük hissini yokerler. Bu tutkulardan herhangi biri tarafından güdülen kişi, başkalarına gerçekten bağımlı hale gelir; kendi bireysel varlığını geliştireceğine, itaat ettiği ya da egemen olduğu kimselere bağlı kalır. İnsanın dünya ile birleşme ve aynı zamanda bir kimlik bütünlüğü ve bireysellik (bölünmez varlık) (*) duygusu edinme ihtiyacını karşılayan bir tek tutku vardır ve bu da sevgidir. Sevgi, kişinin kendisi dışında birisi ya da bir şey ile kendi ayrılığını ve bütünlüğünü koruma koşuluna uyarak bütünleşmesidir. Sevgi insanın kendi iç faaliyetinin tümüyle ortaya çıkmasına izin veren bir paylaşma ve bir duygu-düşünce alış-verişi tecrübesidir. Sevginin yaşanması, yanılmalara olan ihtiyacı ortadan kaldırır. Öteki kişinin görüntüsünü ya da kendiminkini şişirmeye hiç gerek yoktur, çünkü etkin bir paylaşma ve sevmeye benim bireyselleşmiş varlığımı aşmama ve aynı zamanda kendimi, sevmeye eylemini oluşturan etkin güçlerin sahibi olarak hissetmeme izin verir. Önemli olan belli bir sevginin niteliğidir, nesnesi değil. Sevgi, yurttaşlarımızla insanî dayanışma deneyiminde, kadınla erkeğin cinsel sevgisinde, annenin çocuğu için duyduğu sevgide ve aynı zamanda insanın kendisine bir insan olarak duyduğu sevgide, bir de mistik birlik deneyiminde ortaya çıkar. Sevmeye eyleminde ben herkesle bütünüm, ama yine de ben kendimim; kendine özgü, ayrı, sınırlı, ölümlü bir insanoğlu. Gerçekten de sevgi, ayrılık ve birlik tezatinin kendisinden doğar. İnsanlık durumunun bir yere ya da birşeye bağlı olma ihtiyacı ile yakından ilişkili olan bir başka konu da, insanın bir yaratık olma konumu ve bu edilgin yaratık konumunu aşarak yücelme ihtiyacıdır. İnsan dünyaya, kendi izni ve isteği olmadan atılmıştır. Bu bakımdan hayvanlardan, bitkilerden ve organik olmayan maddelerden bir farkı yoktur. Fakat akıl ve hayal gücü ile donatıldığı için, yaratılmış olanın edilgin rolüyle ya da bir fincandan saçılmış zarların tesadüfse bir araya gelişiyile yetinemez. Onu, yaratık rolü ve varoluşunun tesadüfe bağlı ve edilgin oluşunu bir "yaratıcı" olmak suretiyle aşma dürtüsü yönlendirir. (*) "Birey"in Lâtince kökenli İngilizcesi, "individual", "bölünmez" demektir ve bu kavramı daha iyi ortaya

İnsan hayat yaratabilir. Bu, canlı varlıklarla paylaştığı mucizevî bir niteliktir; şu farkla ki, yaratılmış olmanın ve yaratıcı olmanın farkında olan yalnız odur. Başka canlı varlıklarla bütünleşmek ve onlarla bağ kurmak, insan akıl sağlığının bağlı olduğu zarurî bir ihtiyaçtır. Bir çocuk dünyaya getirerek ve bu çocuğa kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar büyüene değin bakarak, insan, daha doğrusu kadın bir canlı yaratabilir. İnsan, erkek ve kadın (*) tohumlar ekerek, maddî nesneler üreterek, sanat yaratarak, fikirler oluşturarak, birbirini severek yaratma eyleminde bulunurlar. Yaratma eyleminde insan kendisinin yaratık olan yanını aşar, kendini varlığının edilginlik ve raslantısallığından öteye, amaçlılık ve özgürlük bölgesine yükseltir. İnsanın aşkın-lık (**) ihtiyacında, sevginin köklerinden biri vardır. Aynı zamanda sanatın, dinin ve maddî üretimin temelinde de bu yatar. Yaratmak, etkinlik ve ilgilenmeyi gerektirir. Kişinin yarattığına sevgisini bir ön koşul olarak görür. O halde, eğer sevmeye yeteneğinden yoksunsa, insan kendini aşma sorununu nasıl çözer? Bu aşma ihtiyacına verilebilecek bir cevap vardır: "Eğer hayatı yaratamıyorsa, onu tahrip edebilir. Hayatı yok etmek de onu aşmamı sağlar." Gerçekten de insanın hayatı yok edebilir olması, onu yaratabilmesi kadar mucize sayılacak bir iştir, çünkü hayat mucizenin ve açıklanamayanın kendisidir. Yok etme eyleminde insan kendini hayata göre yukarıda görür; kendini bir yaratık olarak aşar. Böylelikle, insan için nihâî seçim, kendini aşma güdüsünün etkisi altında olduğu süreç, yaratmak ya da yok etmek, sevmek ya da nefret etmek olarak ortaya çıkar. Yok (*) Türkçe'deki insan- kadın kelimelerinin karşılığı olan İngilizce man-woman ikilisinde "man" aynı zamanda "adam", "erkek" anlamına da gelir. Fromm burada bu ikili anlamı kullanıyor. (Çev.) (**) Anlam ufuğunu aşarak ötesine geçme isteği; "transcendence" karşılığı olarak kullanılıyor. (Çev.)

19

etmeye yönelik iradenin insanlık tarihinde gördüğümüz ve zamanımızda, dehşet içinde tanıdığı olduğumuz (*) inanılmaz gücünün de, yaratma güdüsünün nasıl insan tabiatında kökleri varsa, aynı şekilde kökleri vardır. İnsanın sevgi ve sağduyu için temel eğilimlerini geliştirme yeteneğine sahip olduğunu söylemek, insanın iyiliğine ilişkin "saf inancı" belirtmez. Yıkıcılık, insanın varoluşunda gizli olan ikinci derecede bir güçtür ve her tutku ve hırsın sahip olabileceği şiddet ve güce sahiptir. Fakat işte bu nokta benim tezimin de esas noktasıdır. Onun bu gücü, ancak yaratıcılığın yokluğundaki seçenektir. Yaratma ve yıkıp yoketme, sevgi ve nefret bağımsız varlıkları olan iki ayrı içgüdü değildir. İkisi de aynı aşma ihtiyacının cevaplardır ve yok etme isteğinin, ancak yaratma isteği karşılanamayınca ortaya çıkması gerekir. Oysa yaratma ihtiyacının tatmini mutluluğa, yıkmanın-kiyse acı çekilmesine (en çok da yıkıcının kendisi tarafından) yol açar. İnsanın yine varoluş koşullarından kaynaklanan üçüncü bir ihtiyacı, köklere sahip olmaktır. İnsanın insan olarak doğuşu (insan türü olarak ortaya çıkışı. Çev.) doğal yuvasından sıyrılışının başlaması ve doğal bağlarının kopuşunun başlangıcı anlamına gelir. Ancak bu kopuş özünde korkutucudur; insan doğal köklerini yitirirse nerededir ve kimdir? Tek başına, yersiz-yurtsuz ve köksüz kalıverecektir. Bu durumun tecrit edilmişliğine ve onu bir zavallı kılışına da dayanamayacaktır. Akıl sağlığını kaybedecektir. Doğal köklerle insan, ancak yeni kökler bulana dek yetinebilir ve ancak onları bulduktan sonra, bu dünyada kendini evinde-yurdunda hissedebilir. Bu durumda insanda doğal bağlarını koparmamak için derin bir özlem ve doğadan, anadan, kan ve topraktan kopanmaya karşı mücadele için şiddetli bir arzu

(*) 1959'da II. Dünya Savaşı'ndan ve Hiroşima'dan sadece 14 yıl sonraki dünyada. (Çev.) 20

görmek şaşırtıcı olabilir mi?

Doğal bağların en temel olanı çocuğun anasıyla olan bağıdır. Çocuk hayata ana rahminde başlar ve orada, hayvanların büyük çoğunluğunda olduğundan çok daha uzun bir süreyle kalır. Doğumdan sonra da çocuk bedensel olarak âcizdir ve tümüyle anneye bağımlılığı sürer. Bu yardıma muhtaç ve bağımlı oluş süresi, herhangi bir hayvanınkinden çok uzamış bir dönemdir. Hayatın ilk yıllarında çocukla anne arasında tam bir ayrılık meydana gelmemiştir. Tüm fizyolojik ihtiyaçların karşılanması, sıcaklığa ve şefkate duyulan hayatî gereklilik anneye bağlıdır; annesi onu yalnız doğuramaz, yaşatmaya da devam eder. Annenin bakımı, çocuğun onun için yaptığı hiçbir şeye bağlı değildir; çocuğun yerine getirmesi gereken hiçbir yükümlülükle ilgili olmayıp, koşulsuzdur. Anne çocuğuna bakar, çünkü bu yeni varlık onun çocuğudur. Çocuk hayatının bu geleceği etkileyen ilk yıllarında

annesini adeta bir hayat pınarı olarak, herşeyi saran, koruyan ve besleyen güç olarak idrak eder. Anne besindir; sevgidir; sıcaklıktır; yuvadır. Onun tarafından sevilme, hayatta olmak ve kökleri olmak, yuvada bulunmak demektir.

Nasıl ki doğum, rahmin saran koruyuculuğunu terketmek demekse, büyümek de annenin koruyucu yörüngesinden ayrılmak anlamına gelir. Ancak yetişkinle çocuk arasında gerçekten de büyük bir fark olmasına rağmen, olgun ve yetişkin kimselerde bile bir zamanlar varolmuş şekliyle bu konuma olan özlem, asla tam olarak dinmez. Yetişkin kişi kendi ayakları üzerinde durmak ve kendine, hattâ başkalarına bakmak için gerekenlere sahipken, çocuk bunu yapacak durumda değildir. Fakat, hayatın gitgide daha çok zihinleri karıştırdığı, bilgilerimizin bölük-pör-çük olduğu, ayrıca yetişkinlikteki hayatın rastlantılara bağlı bulunduğu ve bu arada yaptığımız kaçınılmaz yanlışlıklar göz önüne alındığında, yetişkinin konumu çocuğunkinden hiç de sanıl-

dığı kadar farklı değildir. Her yetişkin, yardıma, sıcaklığa ve korunmaya birçok bakımdan farklı biçimde, ancak birçok bakımdan da çocuğun ihtiyaçlarına benzer biçimde, ihtiyaç duyar. Ortalama bir yetişkinde bir zamanlar annesiyle ilişkisinin ona verdiği güvenliğe ve köklere sahip olmaya derin bir özlem keşfetmek şaşırtıcı mı? Başka köklülük yolları bulmadıkça, bu şiddetli özlemden vazgeçemeyeceği belli değil mi? Psikopatolojide (*) annenin herşeyi kapsayan yörüngesini

terketmenin kabul edilmemesi olgusu hakkında bol miktarda kanıt bulmaktayız. En • aşırı biçimiyle, ana rahmine geri dönmek için şiddetli bir istek görmekteyiz. Bu isteğe kafasını takmış olan kişi, şizofreni tablosu oluşturabilir. Küçük bir çocuğun en temel işlevlerini bile yapamayan böyle bir kişi, kendini ana karnındaki cenin gibi hissetmekte ve öyle davranmaktadır. Ciddi nevrozların bir çoğunda aynı ısrarlı isteğe rastlıyoruz. Bunlar kendilerini daha çok rüyalarda, rahatsızlık belirtilerinde ve (ana rahminde durmak için derinden gelen istek ile normal bir hayatı yaşamaya eğilimli olan kişiliğin yetişkin yanı arasındaki çatışmadan kaynaklanan) nevrotik davranışlarda sergilenen bastırılmış bir istek olarak ortaya koyarlar. Bu istek rüyalarda, karanlık bir mağarada olmak, derin sulara dalmak gibi sembollerde görünür. Böyle bir kişinin davranışında hayattan duyulan korkuyu ve ölüm için duyulan derin hayranlığı buluruz (ölüm, hayallerde ana rahmine ve toprak anaya dönüştür). Anneye saplanıp kalmanın daha az kaygı verici biçimi, kişinin kendisine güya doğma izni verdiği, ancak doğumun bir sonraki adımı olan süttten kesilme (anne memesinden ayrılma) adımını atmaktan korktuğu durumlarda gözlenir. Doğumun bu aşamasında takılı kalmış olan kimseler anne bakımına, ilgilenilme-
(*) Ruh hastalıklarının nedenlerini ve belirtilerini inceleyen uzmanlık dalı (Çev.) 22

ye ve anne rolünü sürdüren biri tarafından korunmaya derinden gelen bir arzu duyarlar. Anne koruması geri çekildiğinde korkan ve güvensiz olan, fakat şefkat dolu bir anne ya da onun yerini tutan (gerçek anlamda veya hayalde) bir varlık ortaya çıkınca, iyimserlik ve hareket kazanan, bu nedenle de sürekli bağımlı kimselerdir bunlar. Yaşamak, sürekli bir doğma sürecidir. Çoğumuzun hayatındaki trajedi, tümüyle doğmadan ölmemizdir. Öte yandan doğmak, yalnız rahimden, kucaktan, elden ve benzerlerinden özgür olmak anlamına gelmez. Aynı zamanda etkin ve yaratıcı olmak için de özgür olmayı ifade eder. Nasıl bebek, göbek bağı kesilince kendi başına nefes almalıysa, yetişkin kişi de her doğum anında etkin ve yaratıcı olmalıdır. İnsan ancak tam olarak doğabildiği ölçüde, yeni bir köklülük türü bulur. Bu da onun, dünya ile ve oradan uç vererek bütün insanlar ve doğa ile yaratıcı ilişkisini oluşturur. Doğada ve rahimde edilgin olarak kök bulan insan, tüm hayatla (fakat bu defa aktif ve yaratıcı olarak) tekrar bir olur. Dördüncü olarak, insan bir kimlik duygusuna sahip olma ihtiyacı duyar. İnsan, "ben" diyebilen ve kendisinin ayrı bir öz olduğunu ayırt edebilen bir canlı olarak tanımlanabilir. Hayvan, doğanın içerisinde olduğu ve onu aşmadığı için kendi hakkında bir idrake sahip değildir ve bu yüzden de bir kimlik duygusu ihtiyacı yoktur. İnsan, doğadan koparıp atıldığı, aynı zamanda da akıl ve hayal gücüyle donatılmış olduğu için, kendi hakkında bir kavram oluşturma gereği duyar. "Ben, benim" demeye ve bunu hissetmeye ihtiyacı vardır. Ama yaşadığı ve doğayla başlangıçtaki birliği yitirdiği için, kararlar vermek zorundadır. Kendisinin ve komşusunun ayrı kişiler olduğunun farkındadır, ama eylemlerinin öznesi olarak kendisini idrak etmek zorundadır. Bağlı olma, köklü olma ve aşarak yükselme ihtiyaçlarında oldu-

23

ğu gibi, bu kimlik bilinci ihtiyacı da o kadar hayatî ve zorlayıcıdır ki, şöyle veya böyle onu karşılayamazsa, insan "aklı başında" kalamaz. İnsanın kimlik bilinci, onu anaya ve doğaya bağlayan "ilkel bağlantılardan sıyrılma süreci içinde gelişir. Hâlâ kendini annesiyle bir hisseden bebek "ben" diyemediği gibi, buna gerek de duymaz. Ancak dış dünyayı kendisinden ayrı ve farklı olarak kavradıktan sonra, kendisinin bağımsız bir varlık olduğu bilincine varır ve kendisini anlatmak için kullanmayı öğrendiği en son kelimelerden biridir "ben".

İnsan ırkının gelişmesinde, insanın kendinin farkında olma derecesi, gruptan ayrışıp sıyrılma ve bireyleşme sürecinin oluşma derecesine bağlıdır. Bir ilkel klanın üyesi kimlik bilincini "ben, biz'im" formülüyle ifade edebilir. Çünkü kendini henüz grubundan ayrı bir varlığı olan bir birey olarak kavrayamamak-tadır. Orta Çağ dünyasında, birey feodal hiyerarşi içindeki toplumsal rolüyle özdeş kılınmıştı. Köylü şans eseri köylü olmamıştı, feodal bey şans eseri feodal bey değildi. O köylü ya da bey idi ve bu dönüştürülmez durum duygusu, kimlik bilincinin asli bir parçasıydı. Derebeylik sistemi çökünce, bu kimlik bilinci sarsıldı ve şu âcil soru ortaya çıktı: "Ben kimim?" ya da daha kesin olarak: "Ben, ben olduğumu nasıl bilebilirim?" Rene Des-cartes'in felsefî bir üslupla seslendirdiği soru buydu. Kimlik arayışını cevaplayarak şöyle demişti: "Şüphe ediyorum, o halde düşünüyorum; düşünüyorum, öyleyse varım." Bu cevap "ben" deneyimi üzerindeki bütün önemi, düşünme eyleminin öznesine verdi ve ne yazık ki "ben"in duyma ve yaratma

eylemlerinde de yaşandığını görmeyi başaramadı. Batı kültürünün gelişimi, bireyliğin eksiksiz yaşanması için gereken temeli yaratma yönünde oldu. Bireyi siyasal ve ekonomik bakımdan özgür kılarak, ona kendisi için düşünmeyi öğreterek ve onu otorite baskısından kurtararak, "ben"i güç ve yete-24

neklerinin merkezi kıldılar. Onun kendisini bu gücün etkin bir nesnesi olarak hissedeceği ve kendisini bu yolla yaşatacağı ümit edildi. Fakat sadece bir azınlık yeni "ben" yaşantısına ulaştı. Çoğunluk için, bireycilik, gerisinde birey kimlik bilinci kazanma başarısızlığının saklandığı, yalancı bir görünüşten öte pek bir şey değildi. Gerçek bir birey kimlik bilinci elde edilemediği için, onun yerine geçecek şeyler arandı ve bulundu. Millet, din, sınıf ve iş, kimlik bilinci sağlamaya hizmet eden faktörler oldular. "Ben bir Amerikalıyım". "Ben bir Protestanım". "Ben bir iş adamıyım". Bunlar başlangıçtaki klan kimliği kaybolduktan sonra ve gerçek bir birey kimlik bilinci kazanılmadan önce, insana bir kimlik hissini tatmak için yardım eden formüllerdir. Bu değişik özdeşleşmeler, çağımızın toplumunda çoğu zaman birlikte kullanılıyor. Bunlar geniş anlamda statü belirlemeleridir ve Avrupa ülkelerinde yapıldığı gibi, eski feodal kalıntılarla harmanlanınca daha verimli olurlar. Feodal mirastan pek bir şeyin kalmadığı ve toplumsal hareketliliği çok fazla olan ABD'de, bu statü tanımlamaları elbette daha kullanışsızdır ve kimlik bilinci gitgide sürüye uyma hissine kaymıştır.

Farklı olmadığım, ötekilere benzediğimden ve onlar tarafından "usule uyan kişi" olarak tanındığım için, kendimi "ben" olarak ayırt edebilirim. "Ben", Pirandello'nun oyunlarından birine ad olarak seçtiği gibi, "beni istediğin gibiyim" halini almıştır. Böylelikle bireysellik öncesi kimliğinin yerine, kimlik bilincinin hiç sorgulamayan bir "kalabalığın parçası oluş" hissine dayandığı yeni bir sürü kimliği gelişir.

Kimlik bilinci sorunu, çoğu zaman anlaşıldığının aksine sadece felsefî bir problem ya da yalnızca zihnimizi ve düşüncelerimizi ilgilendiren bir sorun değildir. Bir kimlik bilinci hissetme ihtiyacı, insanın varoluş koşulunun kendisinden gelir ve en şiddetli mücadelelerin kaynağıdır. "Ben" bilinci olmadan akıllı ba-

25

şında olamayacağıma göre, bu bilinci kazanmak için hemen her şeyi yapmaya sürüklenirim. Toplumsal konum ve uyumculuk için duyulan yoğun hırsın ardında, işte bu ihtiyaç vardır ve bazen maddî anlamda hayatta kalma ihtiyacından bile daha güçlüdür. Sürüden biri olma, topluma itaat etme ve böylece aldatıcı da olsa bir kimlik bilinci kazanma uğruna insanların canlarını tehlikeye atmak, aşklarından vazgeçmek, özgürlüklerini teslim etmek ve kendi düşüncelerini feda etmek istiyor olmaları, bu gerçeği apaçık ortaya koyuyor.

İnsanın akıllı ve hayal gücü, yalnız kendi kimlik bilincine sahip olma ihtiyacına değil, aynı zamanda kendini dünyada zihinsel olarak yönlendirme ihtiyacına da yol açar. Bu ihtiyaç, hayatın ilk yıllarında gelişen ve çocuğun kendi başına nesnelere, onların ne olduklarını bilerek dokunup, tutabildiği zaman tamamlanan fiziksel yönelim süreciyle karşılaştınlabilir. Ancak yürüme ve konuşma yeteneği kazanıldığında, bu yönelime doğru sadece ilk adım atılmış olur. İnsan kendini çok sayıda şaşırtıcı olgularla çevrili bulur ve bunlara bir anlam vermek ve düşüncelerinde kullanabileceği bir çerçeveye oturtmak zorunda kalır. Akıllı geliştikçe, yönelim (yön bulma) sistemi daha yeterli bir duruma gelir, yani gerçekliğe daha çok yaklaşır. Ancak insanın bu yönelim çerçevesi tümüyle yanlış kaynaklara bile dayansa, onun anlamlı bir görüntüye olan ihtiyacını karşılar. İnandığı şey bir totam hayvanın kudreti, bir yağmur Tanrısı veya ırkının üstünlüğü de olsa, yönelim çerçevesi sayesinde onun bu yöndeki ihtiyacı karşılanmış olur. Elbette elde ettiği dünya görüntüsü, idrak ve bilgisinin gelişmişliğine bağlıdır. Biyolojik olarak insan türünün beyin kapasitesi binlerce kuşaktan beri değişmediği halde, nesnellığe (yani dünyayı, doğayı, öteki kişileri ve kendini istekler ve korkular tarafından bozulmadan, oldukları gibi görme/anlama yeteneğine) ulaşmak uzun bir evrim süreci gerektir-26

mistir. İnsan bu tarafsızlığı ne kadar geliştirirse, o oranda gerçeklikle ilişkidir. Ne kadar olgunlaşırsa, uyum sağlayabildiği dünyasını o kadar iyi yaratabilir. Düşüncesi yardımıyla çevresinde istediği yönde değişiklik yapma (manipulasyon) yetisi olan zekânın tersine, akıl, düşünce yardımıyla dünyayı kavrama yetisidir. Akıl, insanın hakikate varma aracı, zekâ ise, insanın dünyayla daha başarılı bir biçimde "oynama" aracıdır; ilki özünde insana hastır, ikincisi ise, insanın hayvan yanına da aittir.

Akıl, gelişmesi için kullanılması gereken bir yetidir ve bölünmezdir. Bundan kastım, nesnellikle ilgili yetinin doğayla ilgili bilgiye dayanmasının yanı sıra, insan, toplum ve kişinin kendisi hakkındaki bilgilere de dayanıyor olmasıdır. Eğer insan hayatın bir bölümüne

ilişkin yanılsamalar içinde yaşarsa, akıl kapasitesi sınırlanmış ya da zarar görmüş olur ve böylece, tüm öteki bölümlere göre aklın yararlı kullanımı sınırlanmış olur. Bu açıdan bakıldığında akıl, sevgi gibidir. Nasıl ki sevgi bütün hedeflere açık bir yönelimse ve tek hedefle sınırlanmayla bağdaşa-mazsa, akıl da, insanın karşılaştığı tüm varlıkları kucaklaması gereken insanî bir özelliktir.

Bir yönelim çerçevesi ihtiyacı iki düzeyde mevcuttur; ilk ve daha temel olan ihtiyaç, herhangi bir yönelim çerçevesine (yani, davranışların ona göre ayarlandığı düşünsel bir sisteme) sahip olmaktır; bunun doğru ya da yanlış olması farketmez. İnsanın böyle öznel olarak tatmin edici bir yönelim çerçevesi olmadığı takdirde, akli başında yaşayamaz. İkinci düzeydeki ihtiyaç, akıl yoluyla gerçeklikle yani, dış dünya ile ilişki içinde olmak ve dünyayı nesnel (tarafsız) olarak kavramaktır. Fakat aklım geliştirme ihtiyacı, bir yönelim çerçevesi oluşturmak ihtiyacı kadar acil değildir. Bir hareket ne kadar mantıksız veya ahlâksızca olursa olsun, insanda ona bahane bulmak, başka bir deyişle, kendine ve başkalarına, bu hareketin akıldan, sağduyudan ya da

27

en azından geleneksel ahlâktan kaynaklandığını kanıtlamak için başa çıkılamayan bir dürtü vardır. Mantıksız hareket etmekte pek güçlük çekmez, fakat hareketine mantıklı bir güdü görüntüsü vermek istemesi bundan çok daha zordur.

Eğer insan, bedeni olmayan bir zekâdan ibaret olsaydı, gayesine geniş kapsamlı bir düşünce sistemi ile varabilirdi. Fakat bir zihnin yanı sıra, bir de bedeni olan bir varlık olduğu için, varoluşunun ikilemine yalnız düşüncesi ile değil, aynı zamanda yaşama sürecinin tamamında duyguları ve hareketleriyle de bir tepki göstermek durumundadır. Böylece her türlü tatmin edici yönelim sistemi, yalnız zihinsel öğeleri değil, aynı zamanda bağlanılan varlıkla olan ilişkide ifade edilen duygu ve algı öğelerini de içerir.

İnsanın bir yönelim sistemine ve bağlanacak (kendini adayacak, kulluk edecek) bir amaç varlığı olan ihtiyacına verilen cevaplar, hem içerik, hem de şekil olarak büyük ölçüde farklılık gösterirler. Doğal varlıklar veya atalarının insanın anlam arayışına getirdikleri cevapları temsil eden animizm ve totemcilik gibi ilkel sistemlerin yanı sıra, Buddhizm gibi, özgün biçimlerinde Tanrı kavramı olmadığı halde çoğunlukla din olarak adlandırılan Tanrıca olmayan sistemler vardır. Ayrıca Stoacılık gibi katıksız felsefî akımlar ve insanın Tanrı kavramına ilişkin anlam arayışına cevap veren Tektanncı dinler de bulunmaktadır. Fakat içerikleri ne olursa olsun, hepsi insanın sadece bir düşünce sistemine değil, aynı zamanda varoluşuna ve dünyadaki durumuna anlam veren bağlanacak bir amaca (kendini adayacağı bir varlığa) olan ihtiyacına da cevap verirler. Ancak çeşitli din kalıplarının çözümlenmesi sonucunda, hangi cevapların daha iyi ve hangi çözümlerin insanın anlam ve bağlılık arayışı için daha kötü olduğunu görebiliriz. Buradaki, "daha iyi" ve "daha kötü" kavramları, insanın yaradılışı ve gelişimi açısından değerlendiril-

28

ilmelidir.

İnsanın çeşitli ihtiyaçlarını, onun varoluş koşullarından kaynaklanıp, kaynaklanmaması açısından tartışırken, insanın akıl sağlığını koruyabilmesi için bunların şu veya bu biçimde tatmin edilmesi gerektiğini belirtmeye çalışmıştım. İşte bu ihtiyaçların karşılanması için birkaç değişik yol vardır. Bu yollar arasındaki temel fark, insanın gelişmesi için uygun oluşları arasındaki farktır. Bağlılık (ilişkili olma) ihtiyacı, boyun eğerek veya egemen olarak giderilebilir; ancak bu eğilim ya da ihtiyaç da sevgiyle yapılırsa, bu arada bir başka insanî ihtiyaç karşılanmış olur: Bağımsızlık ve benliğin bütünlüğü. Aşarak yücelme ihtiyacı ya yaratıcılık ya da yıkıcılık yoluyla tatmin edilebilir. Ama yalnızca yaratıcılık sevinç ve coşkuya izin verirken, yıkıcılık hem kişinin kendisi, hem de başkaları için acıya sebep olur. Köklü olma (köklere sahip olma) ihtiyacı, geriye dönerek (anaya duyulan marazi bağlılık yoluyla) ya da ileriye dönük, taze bir dayanışma ve birlik sağlanarak karşılanabilir. Burada da yalnız ikinci durumda, kişilik ve bütünlük korunmaktadır. Bir yönelim çerçevesi mantıklı ya da mantıksız olabilir; ancak sadece mantıklı olanı, bütün kişiliğin büyümesi ve gelişmesi için bir temel teşkil eder. Son olarak kimlik bilinci, doğa ve klan ile olan ilkel bağlar ya da bir gruba uyum üzerinde

veya kişinin eksiksiz ve yaratıcı gelişimi üzerinde temellendirilebilir. Yine, yalnız ikinci şık, insana haz ve güçlülük duyguları verir.

Değişik cevaplar arasındaki fark, akıl sağlığı ile akıl hastalığı, acı ile sevinç, durgunluk ile büyüme, hayat ile ölüm ve iyi ile kötü arasındaki farktır. İyi olarak nitelendirilebilen bütün cevapların ortak noktası, hayatın "sürekli doğma ve büyüme" olan temel yapısı ile tutarlı oluşlarıdır. Kötü olarak nitelendirilebilen bütün cevapların ortak noktası ise, hayatın yapısı ile çelişmeleri, durgunluğa ve sonunda da ölüme yol açmalarıdır. Gerçekten

29

de doğduğu anda hayat insana bir soru sorar, bu insanın varoluşunun sorusudur. Kişi bu sorunun cevabını hayatının her anında verebilmelidir. Ve bu cevabı o vermelidir. Zihni ya da bedeni değil, yalnızca o, gerçek bir kişi olarak, ayakları, elleri, gözleri, midesi, zihni, duygusu, hayalî ve gerçek benliği ile. Varoluş sorusuna verilebilecek sınırlı sayıda cevap vardır. Bunları, din tarihinde en ilkelinden, en gelişmişine kadar bulabiliriz. Burada aynı zamanda tam akıl sağlığından, en derin psikoza kadar çeşitli karakter biçimlerine de rastlarız.

Yukarıdaki yorumlarımda bu çeşitli yaklaşımların ana hatlarını vermeye çalıştım ve bunu yaparken, her bireyin kendi içinde tüm insanlığı ve onun evrimini temsil ettiğini ima ettim. Öyle kimseler görürüz ki, insanlık tarihinin en ilkel düzeyini temsil ederler ve yine öylelerini görürüz ki, insanlığın bundan binlerce yıl sonraki halini simgeler gibidirler. Hayata verilen cevaplarından, insanın varoluş gerçeğiyle uyum içinde olanlarının akıl sağlığı için iyi olduğunu söyledim. Ne var ki, akıl sağlığı denince çoğu zaman anlaşılan, olumludan çok olumsuzdur; mutluluğun oluşundan çok, hastalığın olmayışı gibi. Aslına bakarsanız, mutluluk ve iyi olma halinin nelerden meydana geldiği hakkında bile psikiyatri ve psikoloji literatüründe çok az inceleme bulunmaktadır.

Ben iyi olmayı, yaratıcı olma, (olan bitenin) farkında olma ve cevap verme yeteneği olarak, ayrıca bağımsız ve tam anlamıyla aktif ve bu sayede dünya ile tek vücut olmak diye tanımlardım. "Sahip olmak"la değil, "olmak"la ilgilenmek; yaşama eyleminin kendisinden coşku duymak ve yaratıcı biçimde yaşamayı hayatın tek anlamı kabul etmek. İyilik (mutluluk) bir kişinin kafasındaki bir varsayım değildir. O daha çok insanın tüm bedeninde, yürümesinde, konuşmasında ve kaslarının gerginlik derecesinde ifade bulan bir dışa vurumdur. 30

Bu amaca varmak isteyen ya da tam bir insana ulaşmak arzusunu taşıyan kişi, çağdaş kültürün pek çok temel eğilimlerine karşı gelmek zorundadır. Burada bunlardan sadece ikisine kısaca değinmek istiyorum. Bunlardan biri, Freud'dan Descartes'a kadar etkili olan zihin ile duygunun ayrılması düşüncesidir. Bütün bu gelişim boyunca (elbette bazı istisnalar vardır) kabul edilen varsayıma göre, zihin mantıklı, duygularsa yaratılışları gereği olarak mantıksızdırlar. Freud bu düşüncüyü çok açık biçimde ortaya koymuş ve sevginin yapısı gereği nevrotik, çocuksu ve mantıksız olduğunu söylemiştir. Aslında onun amacı, mantıksız duygularına akıl yoluyla egemen olması için insana yardım etmektir; ya da kendi kullandığı kelimelerle: "Alt Ben'in (İd'in) daha önce olduğu yerde, Ego (gerçekçi Ben) olmalıdır." Ancak, duygu ve düşüncenin bölünerek ayrılması kuralı, insan varoluşunun gerçekliğine denk düşmez, ayrıca insanın gelişmesine engel olur. Bu bölünme düşüncesinden kurtulamadığımız ve insana başlangıçta sahip olduğu bütünlüğü geri veremediğimiz sürece, başarılı olmak mümkün değildir. Duyguyla düşünce, bedenle zihin arasındaki kopmanın sadece kendi düşüncemizde olduğunu ve insanın temel gerçekliğiyle bir ilgisi bulunmadığını far-kedemediğimiz zaman, ne insanı tam olarak anlayabiliriz, ne de iyi ve mutlu olma amacımıza ulaşabiliriz. Günümüz toplumunun ruhunda derin kökleri olan ve bu nedenle de insan mutluluğunun gerçekleşmesini engelleyen gerçek, insanın yüce konumundan aşağılara indirilmesidir. Ondo-kuzuncu yüzyıl "Tanrı öldü" demişti; yirminci yüzyıl ise, "insan öldü" demeliydi. Araçlar amaçlara dönüştürüldü, nesnelerin üretimi ve tüketimi yaşamının gayesi oldu ve yaşama eylemi, bunların emrine verildi. İnsanlar gibi davranan nesneler ve nesneler gibi davranan insanlar üretir olduk. İnsan kendini bir nesneye dönüştürüp, kendi elleriyle ürettiği şeylere tapmaya başladı;

31

kendisine yabancılaştı ve Tanrı'nın adını kullanıyor olsa bile, puta tapıcılığa geri döndü. Emerson çok zaman önce "nesnelerin âdeta bir binici gibi eyere oturup, insanlığı güttükleri"ni görmüştü. Bugün

bunu pek çoğumuz görüyoruz. İyi ve mutlu olmak, yalnızca tek bir koşul altında mümkün olabilir: İnsanı yine eğere (yani, süvari konumuna) oturtmakla.

Psikolojik ve AMâkîBir Sorun Olarak itaatsizlik

35

Yüzyıllardan beri krallar, rahipler, feodal beyler, sanayi patronları ve ana-babalar itaatın bir erdem ve itaatsizliğin de kötü bir huy olduğunda ısrar edegelmişlerdir. Farklı bir bakış açısı ortaya koymak için, bu tavrın karşısına şu ifadeyi koyalım: İnsanlık tarihi, bir itaatsizlik eylemi ile başladı ve bir itaat

eylemi ile sona erdirileceği hiç de ihtimal dışı değildir.

İbranî ve Yunan efsanelerine göre insanlık tarihi bir itaatsizlik eylemi ile başladı. Adem ile Havva,

Aden cennetinde yaşadıkları sırada doğanın parçasıydılar; onunla uyum halindeydiler, ancak onu

aşarak ötesine geçemediler. Onların doğanın içinde oluşları, ceninin ana rahminde oluşu gibiydi.

İnsandılar, ama aynı zamanda henüz insan değildiler. Ne zamanki bir buyruğa karşı geldiler, herşey

değişti. Toprak ve ana ile bağı koparıp, göbek bağına kesmekle, insan insanöncesi uyumdan sıyrıldı ve

bağımsızlık ile özgürlüğe ilk adımı atabildi. Boyun eğmeme hareketi Adem'le Havva'yı özgür kıldı ve

gözlerini açtı. Birbirlerini bir yabancı olarak ve kendileri dışındaki dünyayı da yabancı, hattâ düşman

olarak algıladılar. İtaatsizlik eylemleri, doğa ile ilksel bağlarını kopardı ve onları ayrı bireyler haline

getirdi. "İlk günah", insanı bozmak şöyle dursun, onu azat etti ve tarihin başlangıcı oldu. Kendi

yeteneklerine güvenmek ve tümüyle insan olmayı öğrenmek için, insan Aden Cenneti'ni terketmek

zorundaydı.

Peygamberler, kurtarıcılık üzerine kurulu olan anlayışların-da, insanın itaat etmemekte haklı olduğu,

"günah"ından ötürü yozlaşmadığı, tersine insan öncesi uyumun engelinden kurtulduğu fikrini

onayladılar. Peygamberlere göre, tarih "beşer"in "in-

36

san"laştığı mekândır; yeni sayfalar açıldıkça, kendisi, hemcinsleri ve doğa ile arasında yeni bir uyum

yaratana kadar, anlama ve sevmeye yeteneklerini geliştirir. Bu yeni ahenk Hristiyan ilahiyatında

"günlerin sonu" diye tanımlanır ve tarihin işte bu döneminde, insanla insan arasında ve insanla doğa

arasında barış vardır. Bu, insanın kendisi tarafından yaratılmış ve yalnız onun yaratabileceği "yeni" bir

cennettir. Çünkü "eski" cenneti itaatsizliği sonucu terketmeye zorlanan odur.

İbrani efsanesindeki Adem'le Havva öyküsü gibi, Promete-us'la ilgili Yunan efsanesi de tüm insan

uygarlığını bir itaatsizlik eylemi üzerine temellendirir. Prometeus, ateşi Tanrılardan çalarak insanın

evriminin temelini atar. Adem ile Havva gibi, o da, boyun eğmediği için cezalandırılır. Fakat pişman olup af dilemez. Aksine, gururla şöyle der: "Tanrıların itaatkâr hizmetçisi olmaktansa, bu kayaya zincirli kalmayı üstün tutarım." İnsan, itaat etmeme eylemleriyle evrimleşmeyi sürdürdü. Ruhsal gelişmesi yalnızca vicdanları ya da inançları doğrultusunda hareket eden ve dış güçlere (iktidarlara) "hayır" deme cesaretini gösteren insanlar olduğu için mümkün olabiliyor değildi, fakat aynı zamanda zihinsel gelişmesi de boyun eğmeme yeteneğine bağlıydı. Yeni düşünceleri susturmaya çalışan otoritelere ve herhangi bir değişimin saçma ve gereksiz olduğunu iddia eden yerleşik düşüncelere boyun eğmemekle gerçekleşiyordu tüm bunlar. İtaat etmeme yeteneği nasıl insanlık tarihinin başlangıcını oluşturduysa, itaat de daha önce söylediğim gibi, insanın tarihini pekala sona erdirebilir. Sembolik ya da şiirsel konuşmuyorum. İnsan soyunun yer yuvarlağı üzerindeki uygarlığı, hattâ tüm hayatı, gelecek beş-on yıl içinde (*) yok etme olasılığı ya da

37

belki imkânı vardır. Böyle bir davranış hiçbir akla uygunluk göstermiyor. Ama gerçek şu ki, biz Atom Çağı'nda yaşarken, insanların çoğunluğu iktidarda olanların çoğu dahil duygusal olarak halâ Taş Devri'nde yaşıyorlar. Matematiğimiz, gök ve doğa bilimlerimiz yirminci yüzyıldayken, siyaset, devlet ve toplumla ilgili düşüncelerimizin çoğu, bilim çağının çok gerisinde kalmaktadırlar. Eğer insanlık kendine kıyarsa bu, bazı kimselerin onlara ölümcül düğmelere basmalarını emredenlere itaat edecekleri için olacak. O küflenmiş korku, nefret ve açgözlülük gibi hırslara, ayrıca devletin egemenliği ve ulusal onur gibi eskimiş klişelere boyun eğecekleri için. Sovyet liderleri devrimler hakkında çok konuşurlar, biz "hür dünya"dakiler ise, özgürlük hakkında bol keseden konuşuruz. Ancak onlar da, biz de itaatsizliği caydırıyoruz. Sovyetler Birliği'nde açıkça ve zor kullanılarak, hür dünyada da örtülü biçimde ve daha kurnazca ikna yöntemleriyle yapılıyor bu. Fakat, demek istemiyorum ki, itaatsizliğin tamamı bir erdem ve itaatın hepsi de kötü bir huydur. Böyle bir görüş, itaat ile itaatsizlik arasındaki diyalektik ilişkiyi bilmezlikten gelecektir. Uyulan ilkelerle uyulmayanlar bağdaşmadığı zaman, bir ilkeye itaat eylemi, ister istemez onun karşısına itaatsizlik hareketi (ve karşılıklı olarak öteki yönde) olur. Antigone bu ikilemin klâsik bir örneğidir. Devletin insanlık dışı yasalarına itaat etmekle, Antigone, insanlığın yasalarına ister istemez itaatsizlik etmiştir. Eğer ikinciye itaat etseydi, bu kez de ilkinin baş kaldırmış olacaktı. Dinsel inançlar, özgürlük ve bilim uğruna çok acı çeken ve bu uğurda ölenlerin hepsi, insanlığın ve aklın yasalarına uymak için, onları susturmak isteyenlere baş kaldırmak zorunda kalmışlardır. Bir kimse yalnız itaat gösterip, itaatsizlik edemiyorsa bir köledir; eğer yalnız itaatsizlik gösterip, hiç itaat etmiyorsa, bir isyankârdır (devrimci değil). Böyle biri öfke, düş ki-38 rıklığı ve pişmanlıkla hareket eder, ama hiç bir zaman bir inanç ya da ilke adına değil. Bununla birlikte, bir kavram karışıklığını önlemek için, önemli bir kısıtlayıcı niteleme yapılmalıdır. Bir kişiye, kuruma ya da güce itaat (dış yasaya uyma), boyun eğmedir. Bu tutum özerkliğimden (iç yasadan) vazgeçip, bir dış irade ya da karan kendiminkinin yerine kabul edişimi belirtir. Kendi akıl ve inancına uymam (iç yasaya uyma / özerk itaat) ise bir boyun eğme değil, onaylama eylemidir. İncam ve kararım, iddia ettiğim gibi bana aitse, benim parçamdır. Başkalarının yargılarından çok onların peşinden gidersem, kendim olurum. Böylece itaat kelimesi, sadece mecaz anlamıyla ve "dış yasaya uyma" durumundakinden tümüyle farklı bir anlamda da kullanılabilir. Ancak bu ayrım, hâlâ iki nitelemeye daha ihtiyaç duyar ki, bunlardan biri vicdan, öteki de otorite kavramıyla ilgilidir.

Vicdan kelimesi birbirinden oldukça ayrı iki olguyu ifade etmek için kullanılmaktadır. Biri, bizim memnun etmek istediğimiz ve öfkelenmesinden korktuğumuz bir otoritenin içimize yerleşmiş sesi olan "otoriter vicdan"dır. Bu otoriter vicdan, insanların çoğunun vicdanlarına uydukları zaman yaşadıkları şeydir. Bu, aynı zamanda Freud'un sözünü ettiği ve "Süper Ego/Üst Ben" adını verdiği vicdandır. Bu Üst Ben, baba korkusuyla, oğulun

benimsediği emir ve yasakları temsil eder. Bir de otoriter vicdandan ayrı olan "insancıl vicdan" vardır. Bu, insan türünün her üyesinde varolan içsel sestir ve dış yaptırım ve ödüllerden bağımsızdır. İnsancıl vicdan, neyin insanca ve neyin insanlığa aykırı, neyin hayata yararlı ve neyin zararlı olduğu hakkında sezgi yoluyla bizi uyarır. Bu vicdan, bizim birer insan olarak fonksiyonlarımızı yerine getirmemize yarar. Aynı zamanda bizi kendimize çağırır, insanlığa davet eden içimizin sesidir.

39

Otoriter vicdan (Üst Ben), içimize girmiş olsa bile, aslında dışımızda olan bir güce itaattir. Bilinçli olarak kendi vicdanımızın gereğini yaptığımıza inanmamıza rağmen aslında bir dış gücün ilkelerini yutmuş durumdayız. Sırf insancıl vicdanla Üst Ben'in özdeşliği hatasına düşmek yüzünden benimsenen otorite, üzerimizde oldukça etkili olmaktadır. "Otoriter vicdan"a itaat, tüm dış düşünce ve güçlere itaatte olduğu gibi, kendi olma ve kendini yargılama yeteneği olan "insancıl vicdan"ı zayıflatır. Öte yandan, başka birine itaatin sırf bu sebeple boyun eğme olduğu yolundaki inancı, "akla uygun" ve "akla aykırı" otoritelerin ayırd edilmesi yoluyla değerlendirmek gerekir. Akla uygun otoriteye bir örnek, öğrenciyle öğretmen ilişkisinde; akla aykırı otoriteye örnek de, köleyle efendisinin ilişkisinde bulunabilir. Her iki ilişki de, emir veren kişinin otoritesinin kabul edilmesi esasına dayanır. Oysa etki ve sonuç akışına bakıldığında, bunların tamamen değişik yapılarda oldukları anlaşılır. İdeal durumda, öğretmenle öğrencinin ilgilendikleri şeyler (çıkarları) aynı doğrultuda bulunur. Öğretmen eğer öğrencisini ilerletmekte başarılı olursa tatmin olur; başaramamışsa, başarısızlık kendisine ve öğrencisine aittir. Öte yandan köle sahibi, köleyi kullanabildiği kadar kullanmak istemektedir. Ondan ne kadar çok yararlanabilirse, o kadar tatmin olur. Bu sırada köle asgarî bir mutluluğu elde edebilmek için çırpınmaktadır. Köleyle efendisinin çıkarları zıttır, çünkü biri için nimet olan, öteki için talihsizliktir. Efendinin köleye üstünlüğünün, ikisi için ayrı anlamları vardır:

Efendiye göre, otoritesi altındaki kişiyi belirlemek için gereken şart olan üstünlük ilişkisi, köleye göre onun sömürülmesini doğuran koşuldur. Bir başka ayrım da buna paraleldir; akılcı otorite akla uygundur. Çünkü ister bir öğretmenin elinde olsun, ister âcil bir durumda emirler yağdıran bir gemi kaptanının elinde, otorite, akıl

40

adına iş görür. Akıl da evrensel olduğuna göre, boyun eğmeden bunu kabul etmek mümkün olabilir.

Akla aykırı otorite ise, ya telkinde bulunmak ya da zor kullanmak durumundadır, zira karşı koyma

fırsatı olan hiç kimse, kendisinin sömürülmesine seyirci kalamaz.

İnsan niçin itaate bu kadar yatkındır ve itaatsizlik etmesi niçin bu kadar zordur? Çünkü devlet, kilise

ve kamuoyuyla uygun adım gittiğim sürece, kendimi güvenli ve koruma altında hissederim. Aslına

bakarsanız hangi güce ayak uydurduğum pek de farketmez. Bu güç, her zaman şu veya bu şekilde

kuvvet kullanan ve asılsız biçimde herşeye gücü yetme iddiasında olan bir kurum veya insanlardır.

İtaatim, beni kulluk ettiğim gücün bir parçası haline getirir, böylece kendimi daha güçlü hissederim.

Hiç hata yapmam, çünkü benim kararlarımı o verir, yalnız kalamam, çünkü beni hep izler; günah

işleyemem, çünkü bunu yapmama hiç izin vermez ve günah işlemiş olsam bile, bunun cezası sadece o

güce geri dönmekten ibarettir.

İtaatsizlik etmek için bir kimse yalnız kalabilecek, hata yapabilecek ve günah işleyebilecek cesarete

sahip olmalıdır. Fakat yalnızca cesaret yetmez. Cesaretin ölçüsü, kişinin gelişmişliğine bağlıdır. Bir

kişi ana kucağından ve baba buyruklarından kendini sıyrabilmiş ve tam olarak gelişmiş bir birey

olarak ortaya çıkmış ve kendisi için duyma ve düşünme yeteneğini kazanmışsa, ancak böyle bir

durumda kendisinden daha kudretli olan birine "hayır" diyebilir, itaatsizlik edebilir.

Bir kimse güç sahiplerine "hayır" demeyi öğrenip, onlara itaatsizlik ederek de özgür olabilir. Ancak

yalnızca itaat etmeme yeteneği özgürlüğün tek şartı değildir; çünkü özgür olmak da itaat etmemenin

şartıdır. Eğer ben özgür olmaktan korkmaktay-sam, "hayır" deme cesaretini gösteremem. Gerçekten

de, özgürlük ve itaat etmeme yetenekleri birbirinden ayrılamaz. Bundan

41

dolayı da, özgürlüğü öven ancak itaatsizliği reddeden hiçbir toplumsal, siyasal ve dinsel sistem gerçeği dile getiremez.

Güçlü olana "hayır" demenin ve itaat etmeme cesaretini göstermenin bu kadar zor olmasının bir nedeni daha var. İnsanlık tarihinin büyük bölümünde itaat erdemle, itaatsizlik de günahla özdeş kabul edilmiştir. Bunun sebebi de basittir: Şimdiye kadar tarih boyunca genellikle bir azınlık, çoğunluğa hakim olmuştur. Hayattaki iyi ve güzel şeylerin pek az kimseye yetmesi ve çoğunluğa da sadece kırıntıların kalması, bu kuralı yaratmıştır. Az sayıda kimse iyi ve hoş şeylerin tadını çıkarmak ve bunun da ötesinde, çokluk olanların onlara hizmet etmesini ve onlar için çalışmasını istemişse, bunun bir şartı vardı: Sayıca çok olanların, itaati öğrenmeleri gerekiyordu. Şüphe yok ki itaat, sadece kuvvet kullanılarak da sağlanabilir. Fakat bu yolun birçok sakıncaları vardır. Çoğunluğun da azınlığı günün birinde aynı şekilde güç kullanarak alaşağı edecek duruma gelme ihtimali, sürekli bir tehdittir. Üstelik yalnızca korkunun yarattığı itaat ile yapılamayan pek çok iş de vardır. Bu yüzden sadece kaba kuvvet korkusundan

kaynaklanan itaatin, insanın içinden kaynaklanan bir itaate çevrilmesi gerekir. Sadece itaatsizlikten korkmak yerine, insan itaat etmek istemeli, hattâ buna ihtiyaç duymalıdır. Bunun gerçekleşmesi için, güçlü olanın "mutlak iyi"nin ve "mutlak akıllı"nın özelliklerini taklit etmesi, "her şeyi bilen" haline gelmesi gerekir. Bu olursa, güçlü olan (iktidarda olan) itaatsizliğin günah, itaatin de sevap olduğunu açıklayabilir. Böyle bir durumda, sayıda çok, güçte zayıf olanlar itaati, itaatin iyi olduğu için benimser, itaatsizlikten de kötü olduğu için nefret ederler. Korkak oldukları için, bu kararları dolayısı ile kendilerinden tiksinsinmekten de kurtulurlar. Luther'den ondokuzuncu yüzyıla kadar insanlar, açık ve ortada olan otoritelerle ilgilenirlerdi. Luther, papa ve prensler ona (otoriteye) destek verirler; orta sınıf, işçi-42

ler ve fîlozoflarsa bu eğilimi insanların içinden söküp atmak isterlerdi. Hem devletteki, hem de ailedeki otoriteye karşı mücadele, aydınlanma dönemi filozoflarının ve bilim adamlarının belirgin özelliği olan entellektüel ruh halinden ayrı düşünülemez. Bu "eleştirici ruh hali", bir akla inanç haliydi ve aynı zamanda geleneklere, boş inançlara, göreneğe ve iktidara dayanan her söze ve düşünceye karşı şüphe etmek demektir. "Sapere aude" (akıllı olmak cesaretini göster) ve de "komnibus est dubitandum" (kalabalığın içinde en az bir kişi şüphe etmeli) özdeyişleri, bu tutumu çok iyi özetliyordu. "Hayır" deme yeteneğinin önünü açıp, onu teşvik eden de, işte bu akımdı. Adolf Eichmann davası (*) durumumuzu gayet iyi bir biçimde özetlemektedir. Bu davanın, Kudüs'teki mahkeme salonunda onu suçlayanların ilgilendiklerinden çok daha büyük bir önemi vardır. Eichmann kurumlaşmış insanın ve kadın, erkek, çocuk, bütün insanları birer rakam olarak gören yabancılaşmış bürokratin sembolüdür. Bu açıdan kendimizi Eichmann'da görebiliriz. Fakat onunla ilgili en ürpertici şey, bütün olaylar kendi kabul ve itiraflarına dayanılarak ortaya serildikten sonra bile, tam bir inançlı kalple suçsuz olduğunu ileri sürebilmesidir. Apaçık görülüyordu ki, aynı durumlarla karşılaşsaydı, yine aynı şeyleri yapacaktı. Nitekim bizler de aynı şeyi yapacaktık ve yapıyoruz da. Kurumlaşmış insan ya da kurum insanı, itaat etmeme yeteneğini kaybetmiştir; hattâ bir itaat eylemi içinde olduğunun bile farkında değildir. Tarihin bu kritik noktasında, şüphe etme, eleştirme ve itaat etmeme yetenekleri, insanlığın sağlıklı bir geleceğe sahip olması ya da uygarlığın yok olması arasındaki tek ayıraç olabilir.

(*) Fromm'un bu yazısının ilk yayınlandığı 1963 yılından sadece bir yıl önce A. Eichmann, Yahudi soykırımının mimarlarından biri ve savaş suçlusu olarak İsrail'de yargılanıp, idam edilmişti. (Çev.)

Hümanist Psikanalizin Marx'ın Teorisine Uygulanması

Marksizm hümanizmdir, insancılıktır ve hedefi, insanın saklı kalmış yeteneklerinin tümünün ortaya çıkarılmasıdır. Söz konusu bu insan yalnızca düşünceleri veya bilinci ile beliren bir insan değil, maddi ve ruhsal özellikleriyle, toplumsal bir çevre içinde yaşayan ve yaşamak için de üretmek zorunda olan gerçek bir insandır. Her şeyiyle insan (ve aynı zamanda bilinci) Marksist düşüncenin ilgi alanıdır ve bu gerçek, Marx'ın "maddeciliği"ni hem Hegel'in idealizminden, hem de "yozlaşmış ekonomi-ci-mekanikçi Marksizm"den ayırmaktadır. İnsana, soyut ve yabancılaşmış ifadelerle yaklaşan ekonomik ve felsefî kategorilerin zincirlerini kırmak ve felsefe ile ekonomiyi tutku ve duygulara uygulamak Marx'ın en büyük başarısıydı. Marx'ın ilgi alanı insandı ve gayesi, insanın maddî çıkarların kısılcısından ve kendi eylem ve düzenlemeleri sonucunda, yine kendi çevresinde ördüğü hapisane duvarlarından kurtulup "özgürlüğüne" kavuşmasıydı. Eğer insan Marx'ın bu kaygısını anlamazsa, ne onun teorisini, ne de Marksizm'i uyguladığını iddia eden pek çoklarının ona ters düşmesini anlayabilir. Her ne kadar Marx'ın temel eserine "Kapital" adı verilmişse de, bu eser tüm araştırmaları arasında sadece bir adım olarak düşünülmüştü ve onun ardından bir felsefe tarihi gelecekti. Marx için sermayenin incelenmesi, insanın sınıflar bir toplumdaki bozulmaya uğramış durumunu anlamak için kullanılması gereken bir eleştiri aracıydı. Yazabilseydi adını "İnsan ve Toplum Üzerine" koyabileceği büyük eseri için bir adımdı bu ancak. "Genç" Marx olarak da, Kapital'in yazarı olarak da, Marx'ın eserleri psikolojik kavramlarla doludur. Kullandığı önemli kav-46

ramlardan bazıları: "İnsanın özü", "bozulmaya uğramış insan", "yabancılaşma", "bilinç", "tutkulu çabalar" ve "bağımsızlık"tır. Ama buna rağmen ahlâk anlayışı sistemli bir psikolojiye dayanan Aristo ve Spinoza ile bir tezat oluşturan Marx'ın eserlerinde hemen hiç bir psikoloji teorisi yoktur. Açlık ve cinsellik gibi sabit dürtüler arasındaki farkla ilgili birkaç bölüm pörçük irdelemeyi bir kenara koyarsak, Marx'ın yazılarında üzerinde durulacak hemen hiç bir psikoloji konusu yoktur ve tabii bu, onun izinden gidenler için de geçerlidir. Bu eksikliğin nedeni psikolojik olguları çözümlemek için gereken beceri ya da ilginin olmayışında yatmaz. (Marx'la Engels arasındaki mektuplaşmanın kısaltılmamış halini içeren ciltler, üstün yetenekli bir psikanaliste bile puan kazandırabilecek nitelikte bilinçdışı motivasyonları derinlemesine inceleyen bir kabiliyeti sergiler.) Gerçek sebep, Marx'ın yaşadığı yıllarda, onun insan sorunlarına uygulayabileceği bir "dinamik psikolojinin (*) olmayışındaydı. Marx 1883'te öldü; Freud ise eserlerini Marx'ın ölümünden sonra yayımlamaya başladı.

Marx'ın çözümlemesini tamamlamak için gereken psikoloji, birçok eklemelere ihtiyaç duyulsa da, Freud'un ortaya koyduğu ile aynıydı. Psikanaliz, her şeyden önce, bir dinamik psikolojidir. İnsan davranışlarını, eylem, duygu ve fikirlerini harekete geçiren ruhsal etmenlerle ilgilenir. Bu etmenler her zaman bu özellikleriyle, yani gerçekten oldukları gibi görülemezler; gözlenebilen olgulardan çıkarılmaları ve çelişkileri ile dönüşümleri bakımından incelenmeleri gerekir. Marksist düşünüşe yararlı olması için, bir psikolojinin, bu ruhsal etmenlerin evrimini, insanın ihtiyaçlarıyla, parçası olduğu toplumsal ve tarihsel gerçekler arasındaki sürekli bir etkileşim süreci olarak görmesi de daha (*) Dinamik psikoloji: Dürtü ve güdülerini temel kavram olarak kullanan ya da neden-sonuç bağlantılarına önem veren ruhsal türü. (Çev.) doğru olur. Bu psikolojinin başlangıcından itibaren sosyal bir psikoloji olması da gerekir. Son olarak, eleştirici bir psikoloji olmalı, özellikle insan bilinci konusuna eleştirici bir gözle bakmalıdır. Freud'un psikanalizi, (Marksist düşünce için önemi ne Freud-cular ne de Marksistler tarafından anlaşılamamış olsa da) bu temel şartları yerine getirir. Buna rağmen Marksizm ile ilişki kurmakta gösterilen bu başarısızlığın nedenleri, her iki tarafın da yaptıkları hatalara dayanır. Marksistler psikolojiye önem vermeme geleneğini sürdürdüler; Freud ve müritleri de düşüncelerini mekanik maddecilik çerçevesinde ele aldılar. Oysa bu, Freud'un büyük buluşlarının geliştirilmesi açısından kısıtlayıcı olduğu gibi "tarihsel maddecilik" ile de bağdaşmıyordu. Bu arada, bazı yeni gelişmeler de meydana geldi. Bunların en önemlisi Marksist hümanizmin canlanmasıdır. Özellikle küçük ülkelerdeki çok sayıda Marksist ve Batı'da bulunanların da bir kısmı, Marksist teorinin insanı açıklayan bir psikolojik teoriye ihtiyacı olduğunu farkına vardılar. Farkına vardıkları bir başka gerçek de şuydu: Sosyalizm insanın bir "yönelim ve kendini adama sistemi"ne duyduğu ihtiyacı karşılamalı, ayrıca insanın kim olduğu ve hayatın anlam ve amacının ne olması gerektiği gibi sorularla ilgilenmelidir. "İyi, devrime hizmet edendir" gibi boş sloganları geride bırakıp, ahlâki ölçülerin ve manevî gelişmenin temeli olmalıdır. Öte yandan, Freud'un düşüncesinin temelini oluşturan mekanik maddeciliğe karşı yükselen itirazlar, psikanalizin ve özellikle de libido (*) teorisinin eleştirilerek, yeniden değerlendirilmesine yol açtı. Hem Marksist, hem de psikanalizci akımlardaki (*) Libido: Cinsellik içgüdüğü ya da yaşama çabasıyla ilgili her türlü istek ve enerji. (Çev.)

gelişmeler sayesinde, hümanist Marksistlerin dinamik, eleştirici ve topluma dönük gelişmeler için psikolojinin hayati bir önemi olduğunu (ve insanı merkez alan bir teorinin psikoloji olmadan yapamayacağını) kabul etmelerinin zamanı gelmiştir. Bu yazımda, hümanist psikanalizin uğraşmış olduğu ya da ilgilenmesi gereken ana sorunlardan bazılarını işaret etmek istiyorum. Ele alınması gereken ilk sorun "toplumsal karakter" sorunudur, yani (millet veya sınıf gibi) bir grubun, üyelerinin hareket ve düşüncelerini etkin biçimde belirleyen ortak karakter kalıbıdır. Bu kavram, Freud'un karakter

kavramının özel bir gelişmesidir (uzantısı) ve özü, karakterin hep bir değişim ve hareket halinde (dinamik) oluşu fikrinden kaynaklanır. Freud karakteri, libidonun değişik türlerdeki uğraşlarının bir tezahürü olarak düşünürdü, başka bir deyişle belli hedeflere yönelen ve belli kaynaklardan gelen ruhsal enerji olarak değerlendirirdi. Oral, anal ve genital karakter kavramlarıyla Freud, davranışı, belirli duygu yüklü çabaların ürünü olarak açıklayan yeni bir karakter modelini tanıtmıştı. Freud bu çabaların yön ve şiddetinin, çocukluğun ilk dönemlerinde "haz veren bölgeler"le ilgili (ağız, makat, cinsel organlar) yaşananların sonucu olduğunu varsayıyordu. Öteki varsayımı, beden uzuvları hesaba katılmazsa, libidonun gelişmesinden esas sorumlunun ana ve babanın davranışları olduğuydu.

Toplumsal karakter kavramı, bir grubun paylaştığı karakter yapısının kalıbına işaret eder. Toplumsal karakterin biçimlen-mesindeki temel etkenin, üretim biçimi ve bundan doğan toplumsal tabakalaşmanın yarattığı hayat pratiği olduğunu varsayar. Toplumsal karakter, herhangi bir toplumun işlemesi için gereken ve o toplum tarafından şekil verilen ruhsal enerjinin özel bir yapısıdır. Ortalama bir kişi, yapmak zorunda olduğu bazı şeylere yönelmeli ve davranışları "bu uğurda" olmalıdır. Böyle- 49

likle bir yandan toplumun kendi enerjisini toplumsal hedefler için kullanmasına izin verir, beri yandan da o kişi normal yaşantısını sürdürür. İnsan enerjisi toplumun işleyişi içinde, genelde basit maddî enerji olarak (toprağı süren ya da yol yapan işçiler gibi) ve kısmen de ruhsal/manevi enerjinin kendine has biçimleri olarak görünür. Öteki kabilelere saldırıp, soyarak yaşayan bir ilkel topluluğun üyesi, savaşçı bir karaktere sahip bulunmalı, savaşma, öldürme ve soyma hırsıyla dolu olmalıdır. Tarımla geçinen banş-cı bir kabilenin üyeleri ise, şiddete değil, işbirliğine eğilimli olmalıdırlar. Feodal bir toplum, ancak bireylerin otoriteye itaat edilmesi ve kendilerinden rütbece yukarıda olanlara saygı ve hayranlık duyulması için çaba harcamaları sonucunda iyi işler.

Kapitalizm ise, ancak insanların çalışmaya hevesli, disiplinli, dakik olmaları ve en çok ilgilendikleri şeyin para kazanmak olması, ayrıca hayattaki temel ilkelerinin üretim ve alış-verişten doğan kâr üzerinde yoğunlaşması halinde yürüyebilir. Kapitalizm ondokuzuncu yüzyılda, biriktirmeyi seven kimselere ihtiyaç duyuyordu; yirminci yüzyılın ortasında ise, delice harcamayı ve tüketmeyi seven insanlara gerek duyuyor. Toplumsal karakter, insan enerjisinin bir üretim gücü olarak kullanılmak üzere, toplumsal süreç esnasında kalıba dökülerek aldığı biçimdir.

Toplumsal karakter, bir toplumun elindeki bütün etkileme yollarıyla pekiştirilir. Eğitim sistemiyle, diniyle, edebiyatı, şarkıları, şakaları, görenekleri ve en önemlisi ana-babalann çocukları yetiştirme yöntemleriyle. Bu sonuncu öge çok önemlidir, çünkü bireylerin karakter yapılan büyük ölçüde hayatlarının ilk beş-altı yılında şekillenir. Ancak ana-babanın etkisi, aslında klâsik psikanalistlerin inandığı gibi bireysel bir biçimde yansımaz. Ana-babalar hem kendi karakterleri yoluyla, hem de eğitim yöntemleriyle, aslında toplumun kullandığı araçlardır. Birbirlerin-50

den çok az farklıdırlar ve genellikle bu farklar, toplumsal karakter kalıbının toplumca istenen tarzda yaratılmasında pek de bir değişiklik oluşturmazlar.

Herhangi bir toplumda, toplumsal karakter kavramının formüle edilebilmesi, Freud'un karakter kavramının temeli olan libido teorisinin bir yorumu olarak ortaya çıkar. Libido teorisi, insanı bir makine kabul eden mekanikçi anlayıştan kaynaklanır. Buna göre libido, (kendini sürdürme dürtüsü kenara bırakılırsa) bir enerji kaynağıdır ve "haz ilkesi"yle yönetilir. Bu ilke, libidonun artan geriliminin olağan düzeyine indirilmesi çabası olarak dikkati çeker. Ben, bu anlayışa karşıt olarak (özellikle "Kendini Savunan İnsan" adlı kitabımda) göstermeye çalıştım ki, öncelikle toplumsal bir varlık olan insanın çeşitli çabaları, nesneleri kendine uydurmaya ve toplumsallaşmaya duyduğu ihtiyacın sonucu olarak meydana gelir. Kendine uydurma ve toplumsallaşmanın biçimleri de, içinde bulunduğu çevreye ve onun yapısına göre değişir. Bu anlayışta insan, hedefleri olan öteki insanlara ve doğaya yönelik duygu yüklü çabaları ve kendini dünyaya bağlama ihtiyacıyla tanımlanmış görünür. Toplumsal karakter kavramı, Marksist teoride yeteri kadar ilgilenilmemiş olan önemli sorulara cevap vermektedir.

Niçin bir toplum, sistem onlara zarar verse ve mantıkları topluma bağlılıklarının onlara zararlı olduğunu söylese bile üyelerinin çoğunun desteğini kazanmayı başarıyor? Niçin insanların gerçek çıkarları, her türlü ideolojik etkileme ve beyin yıkamanın ürettiği uydurma çıkarılardan daha ağır basmamıştır? Niçin sınıf bilinci ve sosyalizmin avantajlarına ilişkin idrakler Marx'ın umduğu kadar etkili olamadı? İşte bu soruların

cevaplan toplumsal karakter olgusunda yatar. Bir toplum, ortalama bir kişinin karakter yapısını, yapmak zorunda olduğu şeyi sevecek şekilde etkilemeyi bir kere başardı mı, o kimse toplumun ona sunduğu ko-

51
şullarla tatmin olur. Ibsen'in kahramanlarından birinin dediği gibi, "istediği her şeyi yapabilir, çünkü yalnız yapabileceği şeyleri ister." Boyun eğmek gibi şeylerle tatmin olan bir toplumsal karakterin yozlaşmış bir karakter olduğunu söylemeye gerek var mı? Ama böyle bir karakter yozlaşmış olsa da, olmasa da "iyi" işlemedi için boyun eğen insanlar isteyen bir toplumun işine yarar. Toplumsal karakter kavramı, bunun yanı sıra bir toplumun maddî temeliyle "ideolojik üstyapısı" arasındaki bağı açıklamaya da yarar. Çoğu kere Marx, ideolojik üst yapının ekonomik temel yansımasından başka bir şey olmadığını ima ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu yorum doğru değildir. Gerçek şu ki, Marx'ın teorisinde, temel ile üst yapı arasındaki ilişkinin özellikleri yeterince açıklanmamıştır. Bir dinamik psikolojisi teorisi, önce toplumun toplumsal karakteri ürettiğini ve sonra da ondan beslenen fikir ve ideolojileri geliştirip, onlara tutunmaya ya da dayanmaya eğilimli olduğunu gösterebilir. Oysa ki belli bir toplumsal karakteri yaratan (o da belli fikirler yaratır) yalnızca ekonomik temel değildir. Fikirler bir kere yaratıldılar mı, toplumsal karakteri ve dolaylı olarak toplumsal ekonomik yapıyı da etkilerler. Benim burada üzerinde durduğum şey şu; toplumsal karakter, sosyoekonomik yapı ile bir toplumda yaygın olan fikir ve idealler arasında aracı durumundadır. Her iki

yönde de aracıdır, ekonomik temelden fikirlere ve fikirlerden ekonomik temele.

Aşağıdaki taslak bu anlayışı ifade eder:

I Ekonomik Temel /

Toplumsal Karakter

w Fikirler ve idealler J

52

Toplumsal karakter kavramı, insan enerjisinin herhangi bir başka hammadde gibi, bir toplum tarafından o toplumun ihtiyaçları ve amaçları için nasıl kullanıldığını açıklayabilir. Aslında, insan, doğal güçlerin en esneklerinden biridir; hemen her maksada âlet edilebilir; nefret etmesi ya da işbirliği yapması, boyun eğmesi veya baş kaldırması, ızdıraptan ya da mutluluktan hoşlanması sağlanabilir. Bunların hepsi doğru olmasına rağmen, insanın varoluş sorununu sadece, insanî güçlerini tam olarak ortaya koymak yoluyla çözebileceği de bir gerçektir. Bir toplum insanı ne kadar bozarsa, insan da bu durumdan o kadar rahatsız olur, payına düşenden memnun olsa bile, bu böyledir. Çünkü bilinçaltında tatminsizdir ve sonunda onu kendisini yozlaştıran toplumsal yapıları değiştirmeye iten unsur da, yine bu duyumsuzluğun kendisidir. Bunu yapamazsa, sürekli hastalık yaratan bu toplum biçimi, insanları da birlikte sürükleyerek, yok olacaktır. Toplumsal değişme ve devrim yalnızca eski toplumsal kurumlarla çatışan yeni üretim güçleri tarafından değil, aynı zamanda insanlık dışı toplumsal koşullarla, değiştirilemeyen insan ihtiyaçları arasındaki çelişkiden de doğabilir. İnsana hemen hemen her şey yapabilirsiniz, fakat ancak "hemen hemen". Nitekim insanlığın özgürlük savaşının tarihi de, bu ilkenin en etkili ifadesidir. Toplumsal karakter kavramı sadece kendini genel eleştirilere açık tutan teorik bir kavram değildir. Belli bir tutumda ya da toplumsal sınıfta çeşitli türlerden toplumsal karakterlerin sıklığını bulmak isteyen deneysel çalışmalar için de yararlı ve önemlidir. "Köylü karakterini bireyci, istifçi, inatçı, iş birliğine pek yaklaşmayan, zaman ve dakiklikle fazla ilgisi olmayan diye tanımladığımızı kabul edersek, bu belirtilerin bütünü, çeşitli değişik niteliklerin toplamı değil, enerji dolu tek bir yapı olarak ortaya çıkar. Herhangi bir biçimde bu özelliklerin değiştirilmesi

53

için girişimler olursa, bu yapı, ya şiddetle ya da sessiz engelleme yoluyla yoğun bir direniş gösterecektir. Ona sunulacak olan ekonomik avantajlar bile kolayca sonuç vermeyecektir. Bu sendrom varlığını, köylü hayatının binlerce yıldır tipik özelliği olan, bilinen üretim biçimine borçludur. Aynı şey, yıldızı sönmekte olan bir alt-orta sınıf için de geçerlidir; ister Hitler'i iktidara getirmiş olanlar, isterse de A.B.D.'nin Güneyi'ndeki yoksul beyazlar olsun. Bu gibi gruplarda, her türlü olumlu kültürel uyarının yokluğu, toplumun ilerlemesi yüzünden geride kalmış olmaktan duydukları içişleme ve bir zamanlar onlara gurur veren imajları

yıkanlara yönelen
nefret onlarda; ölüm sevgisi (nekrofil), kan bağı tutkusu, toprak anaya aşın ve sağlıksız
bir düşkünlük
ve yoğun grup narsisizminden meydana gelen bir karakter sendromu yaratır. Bu türlü bir
grup
narsisizmi, ifadesini aşın milliyetçilik ve ırkçılıkta bulur.
Son bir örnek: Sanayi işçisinin karakter yapısında, dakiklik ve kesinlik, disiplin ve takım
çalışmasına
uyum gibi özellikler bulunur. Böylesi karakter özelliklerinden oluşan bu küme, bir sanayi
işçisinin
üstüne düşeni yapabilmesi için gerekenin asgari-sidir. Bağımlılık-bağımsızlık, ilgi-
kayıtsızlık, etkini
ik-edilgin-lik gibi öteki farklar, günümüzde ve gelecekte işçinin karakter yapısı için son
derecede
önemli olmalanna rağmen, bu noktada göz önüne alınmadı.)
Toplumsal karakter kavramının en önemli uygulaması, Marx'ın hayal ettiği sosyalist
toplumun,
gelecekteki toplumsal karakterini (mal ve servet edinme hırsıyla tanınan) 19. yüzyıl
toplumsal
karakterinden ve (ileri derecede sınılaşmış toplumlarda, ister kapitalist olsun ister
komünist, gitgide
daha çok görülen) 20. yüzyıl toplumsal karakteri olan "tüketen insan" (homo consumens)
karakterinden ayırdetme çabasında görülür.

54

Homo consumens (tüketen insan), esas hedefi, öncelikle sahip olmak değil, tüketmek ve
gitgide daha çok tüketmek olan insandır. Böylece içindeki boşluğu, edilginliği, yalnızlığı ve
kaygılan gidereceğini sanır. Dev girişimlerin, dev bir sanayinin, hükümet ve sendika
bürokrasilerinin şekillendirdiği bir toplumda, çalışma konumunu ve koşullarını hiç
etkileyemeyen birey, kendini güçsüz, yalnız, bıkkın, sıkılmış ve kaygılı hissederek. Bir
yandan da büyük tüketim sanayilerinin kâr ihtiyaçları reklâmlar yoluyla onu obur bir
yaratık haline getirir; bu müthiş emici yaratık, tüketmek ve hep daha çok tüketmek
ister. Onun için her şey (sigaralar, içkiler, cinsellik, filmler, televizyon, geziler ve hatta
eğitim, kitaplar ve konferanslar bile) birer tüketim maddesi olmuştur. Ayrıca üretim
çarkının dönebilmemesi için yeni uydurma ihtiyaçlar yaratılır, insanın zevkleriyle ve
beğenileriyle oynanır.

Tüketen insan, karakterinin aşırı biçimleri iyi bilinen psikopatolojik bir olgudur. Gizli
kaygı ve ruhsal çöküntülerinden kaçmak için aşırı yeme, aşın alış-veriş ve alkolizmden
medet uman, bir telâfi arayan pek çok depresyonlu ve kaygılı kişinin öyküsünde bu olgu
görülmür.

Freud'un "ağızcıl-alıcı (oral) karakter" dediği şeyin aşın bir örneği olan tüketim
açgözlülüğü, bugünkü sınılaşmış toplumda en egemen ruhsal etmen olma yolundadır.
Tüketen insan, mutluluk yanılsaması (illüzyonu, serabı) içindedir, oysa bilinçaltında,
sıkıntı ve edilginlikten boğulmaktadır. Makineleri daha çok hükmü altına aldıkça, bir insan
olarak daha güçsüz ve etkisiz hale gelmektedir; daha çok tükettikçe, sını düzenin
yarattığı ve canı istediği gibi oynadığı ve nedense (!) hep artan ihtiyaçlarına daha çok
bağlandığı bir köle gibi olmaktadır. Heyecan ve tahri-ği coşku, sevinç ve mutluluk
sanmakta, maddi rahatlığı, canlı ve dinç olmakla karıştırmaktadır. Doyurulmuş açgözlülük
hayatın anlamı olmakta, bunu sağlamak için çabalamak ise, yeni bir din

55

haline gelmektedir. Tüketme özgürlüğü, insan özgürlüğünün özü sanılmaktadır.
Bu tüketim ruhu, Marx'ın tasarladığı sosyalist toplum ruhunun tam tersidir. Marx,
kapitalizmde gizli
olan bu tehlikeyi tam bir netlikle görmüştü. Onun gayesi insanın çok "varolduğu" bir
toplumdu, çok
sahip olduğu ya da çok tükettiği değil. İnsanı tam anlamıyla canlı, uyanık ve duyarlı bir
hale getirmek,
açgözlülüğünün kölesi olmayacak şekilde maddî hırs zincirlerinden kurtarmak istiyordu.
"Çok sayıda

yararlı şeyin üretilmesi, çok sayıda yararsız insanın yaratılmasıyla sonuçlanır" diye yazmıştı Marx.
Sefalet derecesindeki yoksulluğu yeryüzünden silmek istiyordu, çünkü bu, insanın "tam insan" olmasına engel olan bir durumdu. Onun amacı, tüketimin en çoğu değil, en uygunuydu; daha tam ve daha hoşnut edici, iç zenginliği olan bir hayata götüren gerçek insan ihtiyaçlarının karşılanmasıydı.
Tarihin garip cilvelerinden biri, maddi hırsın tatmini demek olan kapitalizm ruhunun, plânlı ekonomileriyle buna direnme imkânları olan komünist ve sosyalist ülkeleri fethediyor oluşudur. Tabii ki bu sürecin kendi bir mantığı var. Kapitalizmin maddi başansı, Avrupa'da komünizmin zafer kazandığı, nisbe-ten yoksul ülkelerde çok derin izler bıraktı ve sosyalizmin zaferi, kapitalizmle başanlı bir biçimde rekabet edebilmesine bağlandı.
Sosyalizm, ekonomik üretimin değil, insanın gelişmesinin asıl gaye olduğu bir toplum haline gelmeye yaramaktan ziyade, yoksul ülkelerin sınıileşmesini kapitalizmden daha çabuk gerçekleştiren bir sistem olmakla yetinme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Sovyet komünizmi Marx'ın "maddeciliğinin" kaba bir yorumunu kabul ederek, tıpkı kapitalist ülkeler gibi (Marx'ın en büyük temsilcilerinden biri olduğu) hümanist özlü gelenekle teması kaybettiği için bu gelişme hızlandı.

56

57

Sosyalist ülkelerin kendi nüfuslarının meşru maddî ihtiyaçlarını karşılama sorununu hâlâ çözmemiş oldukları doğrudur (A.B.D.'de bile nüfusun yüzde kırkı "müreffeh" değildir). Fakat sosyalist iktisatçı, filozof ve psikologların dikkat etmeleri gereken tehlike, en uygun tüketim hedefinin, bir anda en çok tüketime dönüşebileceği olgusudur. Bu nokta hayati önemdedir. Sosyalist teorisyenlerin görevi, insan ihtiyaçlarının özelliklerini incelemek ve sonra da, tatmini insanı daha hayat dolu ve duyarlı yapan gerçek ihtiyaçlarla, insanı zayıflatan, onu edilgin, bıkkın, "eşya" hırsının kölesi yapan, kapitalizmin yaratmış olduğu uydurma ihtiyaçlar arasındaki farkı ortaya çıkaracak ölçütler bulmaktır. Benim burada dikkat çektiğim nokta, üretimin kendisinin kısıtlanması değil, fakat bireysel tüketim ihtiyacının zarurî olanları karşılandıktan sonra, kaynakların okul, kütüphane, tiyatro, park, hastane, toplu taşıma gibi toplumsal hizmet üretimine yönlendirilmesi gerektiğidir. Tam sınıileşmiş ülkelerdeki durmadan artan bireysel tüketim; rekabet, açgözlülük ve kıskançlığın yalnız özel mülkiyetten değil, aynı zamanda sınırsız özel tüketimden de kaynaklandığını düşündürmektedir. Sosyalist teorisyen-ler şu gerçekleri gözden kaçırmamalıdır: Hümanist sosyalizmin amacı, "tam insan"ın eksiksiz gelişimine hizmet edecek bir üretim tarzına sahip olan bir sanayi toplumu kurmaktır, tüketen insanın yaratılmasına yol açacak değil. Sosyalist toplum, içinde insanların yaşamasına ve gelişmesine uygun bir yapı (ya da düzen) olan bir sanayi toplumu biçimidir. Toplumsal karakterin üzerinde

çalışılmasına izin veren deneysel yöntemler vardır. Böyle çalışmaların amacı, genel nüfus içinde ve aynı zamanda her sınıfın kendi içinde çeşitli karakter sendromlarının sıklığını, buradaki çeşitli etkenlerin şiddetini ve farklı sosyo-ekonomik koşulların doğurduğu yeni veya biribi-

riyle çelişen etkenleri bulup, ortaya çıkarmaktır.

Bu değişkenlerin hepsi, mevcut karakter yapısının sağlamlığını, değişim sürecini ve aynı zamanda bu tür değişimleri hangi önlemlerin hızlandıracağını iyice anlamaya izin verirler. Böyle bir "derin anlama"nın tarımdan sanayiye geçmekte olan ülkelerde ve aynı zamanda kapitalizm ya da devlet kapitalizmi altındaki işçinin yabancılaşma şartları altından gerçek sosyalizmin şartlarına geçişi konusunda ne denli önemli olduğunu söylemeye gerek var mı? Bunun da ötesinde, böyle çalışmalar siyasal eylemlere kılavuzluk ederler. Eğer halkın siyasal "kanaatleri"ni anketlerin tespit ettiği şekilde bilirsem, çok yakın gelecekte nasıl davranmaya yatkın olduklarını da anlarım. Eğer "şu an için bilinçli olarak henüz ortaya konmuş olmayan", söz gelimi ırkçılık, savaşa ya da barışa eğilim gibi ruhsal etkenlerin gücünü öğrenmek istersem, karakterle ilgili bu gibi incelemeler bana, geri plânda yatan, toplumsal süreç içinde devreye giren ve ancak bir süre sonra açığa çıkan etkenlerle ilgili bilgi sağlar. Yukarıda sözü edilen karakter verilerini sağlamak için kullanılabilecek yöntemleri ayrıntılı olarak tartışmaya bu yazının hacmi uygun değil. Hepsinin ortak noktası, içsel ve genellikle bilinçdışı gerçeğin anlatımı için ideolojileri (rasyonelleştirmele-ri) kabul etme yanılsından kaçınmaktır. Çok yararlı olduğu tecrübelerle anlaşılmış olan bir yöntem de açık- uçlu soru anketidir. Bu yöntemde verilen cevaplar bilinçdışı anlamlarına göre yorumlanır. Böylece: "Tarihteki kişilerden en çok beğendikleriniz kimlerdir?" sorusuna bir cevap: "Büyük İskender, Neron, Marx ve Lenin", bir başka cevap da: "Sokrates, Pasteur, Marx ve Lenin" olduğu zaman, ilk cevabı verenin kuvvet ve sert otorite yanılsı olduğu, ikinci kişinin ise, hayatın sürmesi ve güzelleşmesi için insanlığa hizmet edenleri beğendiği sonucu çıkarılır. Genişletilmiş bir yansıtıcı (projektif) anket kullanarak, bir kimse-ıf 58

nin karakter yapısının güvenilir bir resmini elde etmek mümkündür. Öteki yansıtıcı testler de; sevilen şakalar, şarkılar, öyküler ve gözlenebilir davranışlar (hele psikanalizci bir gözlem için pek önemli olan "ufak davranışların çözümlenmesi) o kişi ile ilgili doğru sonuçlar çıkarmaya yardım ederler. Yöntem açısından bu çalışmaların hepsinde asıl öne çıkan, üretim biçimi ve onun yarattığı sınıflaşma ile en belirli karakter özellikleri ve bunların oluşturdukları sendromlar ve bu iki veri takımı arasındaki ilişkidir. Tabakalara ayrılmış Örnekleme yöntemiyle, bütün bir millet veya toplum sınıfı, bin kişiden az bir topluluk üzerinde araştırma yapılarak tanınabilir.

Çözümleyici (analitik) sosyal psikolojinin bir başka önemli yanı, Freud'un "bilinçdışı" dediği şeydir. Ancak Freud esas olarak bireysel bastırma ile ilgilenmişken, Marksist sosyal psikoloji doğrultusunda inceleme yapanlar, en çok özellikle "toplumsal bilinçdışı"na ilgi duyacaklardır. Bu kavram, büyük gruplara özgü iç gerçeğin bastırılmasıyla ilgilidir. Her toplum, üyelerinin ya da belli bir sınıftakilerin, farkına varıldığı takdirde, toplum için "tehlikeli" olacak düşünce veya hareketlere yol açabilecek dürtülerin farkına varmalarına izin vermemek için, elinden geleni yapmak zorundadır. En etkili sansür, basılmış ya da söylenmiş söz düzeyinde değil, fakat düşüncelerin bilinç düzeyine bile yükselmesini önleyerek, yani "tehlikeli uyanıklığın" bastırılmasıyla olur. Elbette ki, toplumsal bilinçdışının içeriği, toplum yapısının çeşitli biçimlerine göre değişir: Saldırganlık, isyankârlık, bağımlılık, yalnızlık, mutsuzluk, sıkıntı bu içeriklere verilebilecek sadece birkaç örnektir. Bastırılan dürtüler, baskı altında tutulmalı ve onu inkâr eden ya da tersini savunan ideolojilerle "terbiye edilmeli"dir. Bu nedenle günümüzün sanayi toplumunun sıkıntılı, kaygılı ve mutsuz insanına da, aslında mutlu ve neşe dolu olduğu öğretilmektedir.

59

Başka bazı toplumlarda, düşünce ve anlatım özgürlüğünden mahrum bırakılmış olan insanlara, en

mükemmel özgürlük biçimine ulaşmış oldukları söylenir, ama o özgürlük adına şimdilik sadece

liderleri konuşmaktadır. Bazı sistemlerde ise, yaşama sevgisi bastırılıp, yerine mülkiyet sevgisi teşvik

edilirken, bazılarında yabancılaşmanın farkına varılması engellenmekte, onun yerine

"sosyalist ülkede

yabancılaşma olamaz" sloganı alkışlanmaktadır.

Bilinçaltı olgusunu anlatmanın bir diğer yolu da, ondan He-gel ve Marx'ın terimleriyle söz etmektir.

Yani, kararlarında özgür olduğunu sanan insanın arkasında etkili olan kuvvetlerin toplamı ya da Adam Smith'in dediği gibi, "iktisat insanı (homo economicus) öyle bir görünmeyen el tarafından güdülür ki, vardığı sonucun, onun asıl niyetiyle hiçbir ilgisi yoktur." Smith için bu görünmeyen el iyiydi, Marx'a (ve aynı zamanda Freud'a) göre ise, tehlikeli bir şeydi; etkisini yok etmek için onun ortaya çıkarılması gerekiyordu. Bilinç, toplumsal bir olgudur ve Marx'a göre içeriğinin çoğu da "yalancı bilinç"tir, yani bastırılan kuvvetlerin eseri olarak oluşmuştur.

Bilinçaltı, tıpkı bilinç gibi, toplumsal bir olgudur. Pek çok gerçeğin ve insana özgü yaşanmış olayın, bilinçaltından bilince yükselmesine izin vermeyen bir "toplumsal süzgeç" tarafından sınırlanır. Bu toplumsal süzgeç, dil, mantık ve toplumsal tabulardan meydana gelir. Gerçekte toplumca üretilmiş ve paylaşılmış hayal ürünlerinden başka bir şey olmayan, ama kişiler tarafından hakikat olarak algılanan ideolojilerle maskelenir. Bilince ve bastırma olgusuna bu yaklaşım, Marx'ın "toplumsal varoluşun özellikleri bilinci belirler" şeklindeki anlatımının geçerli olduğunu deneysel olarak kanıtlayabilir. Bu yaklaşımların bir sonucu olarak, katı Freudcu ve Marksist yönelimli psikanaliz görüşleri arasında bir teorik fark daha orta-60

ya çıkmaktadır. Bastırılan en önemli konunun ensest (aile içi cinsel ilişki) isteği olması bir yana Freud; en etkili bastırma sebebinin hadım edilme korkusu olduğuna inanırdı Ben buna katılmıyorum ve hem bireysel, hem de toplumsal düzeylerde, insanın en büyük korkusunun hemcinslerinden tamamen kopup, toplumun dışına itilmek ya da toplumun dışında kalmak olduğuna inanıyorum. Ölüm korkusuna bile dayanmak daha kolaydır.

Toplum, bastırma taleplerini "toplum dışına itme, toplumdaki tecrit etme" tehditleriyle yerine getirtir. Yaşanan belli olayları inkâr etmezseniz, toplumdaki biri değilsiniz demektir. O zaman hiçbir yere ait değilsiniz ve aklınızı kaçırmaya tehlikesi içindedir. (Akıl hastalığı aslında, dış dünyayla tüm bağların ortadan kalkmasıyla kendini belli eden bir durumdur.) Marksistler genellikle, insan farkında olmadan ona yön veren şeyin, ekonomik etmenler ve bunların siyasal sembolleri (uzantıları) olduğunu kabul etmişlerdir. Ama psikanaliz alanındaki incelemeler, bunun fazla dar bir anlayış olduğunu gösteriyor. Toplum, insanlardan oluşur ve her bir kişi, en az gelişmişinden, en olgununa kadar duygu ve enerji dolu potansiyellerle donanmıştır. Bir bütün olarak, bu insan potansiyeli her topluma özgü ekonomik ve sosyal etmenlerin karma etkisiyle yönlendirilir. Toplumun bütününe ait olan bu etmenler, belli bir toplumsal bilinçaltı ve belli ilişkiler üretirler. Bu ilişkiler, insanı baskı altına alan faktörlerle, aklı başında bir insanın yaşaması için zorunlu olan insan ihtiyaçları arasında ortaya çıkar. (Bu ihtiyaçlara örnek olarak asgarî özgürlük, uyum, yani beş duyumuzun hissettiği her şey, hayata ilgi ve mutluluk sayılabilir.) Nitekim, daha önce belirttiğim gibi, devrimler, yalnızca yeni üretici güçlerin değil, aynı zamanda insan doğasının bastırılmış yanlarının da ifadeleri olarak meydana gelirler ve ancak bu iki koşul biraraya gelmişse başarılı olurlar. Bastırma, ister bireysel, ister toplumsal olsun.

61

insanın aslını bozar, onu parçalara ayırır ve bütünselliğinden yoksun bırakır. Bilinç, belli bir toplumun şekillendirdiği "toplumsal insan"ı temsil eder; bilinçaltıysa içimizdeki evrensel insanın sembolüdür. Hem iyi ve hem de kötü yanlarıyla. Terence'nin ünlü özdeyişini doğrulayan "bütün insan"dır bu. Terence "insana ait olan hiçbir şeyin bana yabancı olmadığına inanıyorum" demiş ve bu söz, Marx'ın en çok sevdiği özdeyiş ve düstur olmuştur.

Derinlik psikolojisi, Marx'ın teorisinde merkezî bir rol oynayan bir soruna da katkıda bulunabilir. Bu, Marx'ın tatminkâr bir çözüme bir türlü ulaşamadığı "insanın özü ve doğası" sorunudur. Marx, özellikle 1844'ten sonra "insanın özü" gibi metafizik ve tarihsel olmayan bir kavramı kullanmak istemiyordu. Çünkü binlerce yıldır birçok yönetici kendi yönetimlerinin ve yasalarının (değişmez olduğunu ilân ettikleri) "insan doğası"na uygun olduğunu kanıtlamak için bu kavramı kullanmışlardı. Ama öte yandan da Marx, insanın her kültürün üzerine "kendi metnini yazacağı" boş bir kâğıt parçası olduğu yolundaki göreci yaklaşıma da karşıydı. Bu doğru olsaydı, insan nasıl toplumun onu sokmaya çalıştığı varoluş kalıplarına karşı isyan edebilirdi? Eğer bozulmuş olabilecek

temel bir "insan doğası modeli" kavramına sahip olmasaydı Marx (Kapital'de) "bozulmaya uğramış insan" kavramını nasıl kullanabilirdi? Buna psikolojik çözümleme esasına dayanan bir cevap, bence insanın özünün bir çelişkide yatıyor oluşudur. Bu çelişki, bir yandan insanın doğanın içinde oluşu (kendi iradesi dışında bu dünyaya atılmış olması ve yine öyle geri alınması; üstelik tesadüfe bağlı yer ve zamanlarda), ama aynı zamanda da kendisinin, başkalarının, geçmişin ve yaşadığı ânın farkında oluşundan dolayı doğayı aşmasıdır. Yaratıklar arasında bir "hilkat garibesini" olan insan, yeni bir birlik biçimi bularak bu çelişkisini çözemedikçe, kendini dayanılmaz derece-

62

de yalnız hissedecektir. İnsanın varoluşundaki temel çelişki, (doğduğu andan beri hayatın ona sormakta olduğu soruya bir cevap bulmak için) onu, bu çelişkiye bir çözüm bulmaya zorlar. Sözü edilen birliğin nasıl elde edileceği sorusuna ise, doğruluğu soruşturulabilen ancak sınırlı birkaç çözüm önerisi getirilebilir.

İnsan, hayvanlık aşamasına geri dönmeyi deneyerek, insana özgü (akıl ve sevgi gibi) ne varsa bir kenara iterek, köle veya köle çalıştırıcısı olarak, kendini nesneleştirerek ya da insana özgü güçlerini hemcinsleriyle ve doğayla yeni bir birlik bulana kadar geliştirerek, özgür bir insan olarak (yalnızca zincirlerinden özgür olmak için değil, gizil güçlerinin tümünü geliştirmeyi hayatının temel hedefi yapmak için (*)) veya varlığını kendi üretken çabasına borçlu olan bir insan olarak birliği bulabilir. İnsanın doğuştan gelme bir "ilerleme güdüsü" yoktur, fakat her yeni gelişme düzeyinde tekrar ortaya çıkan varoluş çelişkisini çözme ihtiyacının güdümündedir. Bu çelişki (ya da başka türlü söylersek, insanın sorunları çözme konusundaki farklı ve değişik imkânları) onun özünü oluşturur. Özetleyecek olursak: Bu makale, diyalektik ve hümanist yönelimli bir psikanalizi önemli bir bakış açısı olarak Marksist düşünceye sunmak ve tanıtmak için bir dilektir. İnancım odur ki, Marksizm'in böyle bir psikolojik teoriye ihtiyacı vardır. Ayrıca psikanalizin de gerçek Marksist teoriyi kendine katması, onun da düşünce ve etki alanını genişletecektir. Böyle bir sentez, her iki alanın verimini de arttıracaktır.

(*) Metnin İngilizce aslındaki "free from" (-den özgür), aslında "-den uzak, -den kurtulmuş" gibi anlamlara gelir. Tek başına "free" "bedava" anlamında da kullanılır. "Free to" (-mek için özgür) ise, bir şeyi yapıp yapmaması tamamen kendi tercihi ve iradesine bırakılmış olmak" anlamına gelir. Fromm'un özgürlüğü irdelediğinde bu aynı önemlidir. (Çev.)

IV

Peygamberler ve Din Adamları

65

Hiç abartmadan denebilir ki, insan ırkının ürettiği "büyük fikirlerle" ilgili bilgi, hiçbir zaman bu kadar yaygınlaşmamıştı, ancak yine hiçbir zaman da bu kadar etkisiz olmamıştı. Eflatun ve Aristo'nun, peygamberlerin ve İsa'nın, Spinoza'nın ve Kant'm düşünceleri Avrupa ve Amerika'daki eğitilmiş milyonların bilgi dağarcığındadır. Binlerce "uzman enstitü"de bunlar anlatılıyor ve bazıları her türlü mezhebe bağlı ibadethanelerde savunularak öğretiliyor. Ve bütün bunlar sınırsız bencilliğin ilkelerini benimsemiş, bu yüzden dengesiz bir milliyetçiliğin palazlanıp serpil-diği ve delice bir kitle kıyımı için hazırlanan bir dünyada olup bitiyor. Bu çelişkili durum nasıl açıklanabilir? Teoriler insana sadece fikirler ve düşünceler olarak öğretilince, fazla bir etki yaratmazlar. Böyle sunulduğu zaman, başka fikirleri değiştirirler; eski düşüncelerin yerlerini yeni düşünceler alır; eski

sözlerin yerini de yeni sözler. Ne var ki bütün olan, kavramların ve sözlerin değişmesiyle sınırlıdır.

Niçin başka türlü olsun ki? İnsanın fikirler yoluyla derinden etkilenmesi ve bir gerçeği kavraması son

derecede zordur. Bunu yapabilmesi için, değişmezliğin, yanlış yapma korkusunun ve sürüden ayrılma

kaygısının kemikleşmiş direncini yenmesi gerekir. Başka fikirlerle sadece tanışmak, bunlar kendi

başına doğru ve etkili olsalar bile, değişim için yeterli olamazlar.

Fikirler, ancak onları öğreten kişi o fikri bizzat yaşıyorsa insanın üzerinde bir etki bırakır; fikir

öğretende ete-kemiğe bürü-nüyorsa, bir sonuç verir. Eğer biri alçakgönüllülük fikrini anlatıyorsa ve

kendi de alçakgönüllüyse, onu dinleyenler alçakgönüllülüğün ne olduğunu iyice anlayacaklardır.

Yalnız anlamakla kalmayacaklar, onun sadece ağzı lâf yapan biri olmadığına ve bir gerçek hakkında konuştuğuna da inanacaklardır. Aynı durum bir kişinin, bir filozofun ya da bir din rehberinin yaymak isteyeceği fikirler için de geçerlidir.

Yeni ya da eskiye dayanan fikirlerini topluma duyurup, aynı zamanda da bunları yaşayanlara peygamber diyebiliriz. Kitab-ı Mukaddes peygamberlerinin yaptığı da tamı tamına buydu: İnsanın kendi varlığının yarattığı sorulara cevap bulması gerektiği fikrini açıklayıp, bu cevabın insanın aklının ve sevgisinin gelişmesi ve olgunluğa ulaşması ile mümkün olabileceğini bildirdiler ve alçakgönüllülük ile adaletin, sevgi ve akla ayrılmaz biçimde bağlı olduğunu öğrettiler. Öğretirken, bir yandan da savundukları bilgi ve ilkeleri yaşadılar. Güçlü olma peşinde koş-mayıp, bundan kaçındılar. Peygamber olmaktan doğan güçlerini bile kullanmadılar. Güç gösterisi onları etkilemezdi. Sonu hapis, sürgün ve toplum dışına itilme ya da ölüm bile olsa, gerçeği açıklamaktan çekinmezlerdi. Bir kenara çekilip, ne olacağını bekleyecek kimseler değildiler. Çevrelerindeki kişilerle yoğun bir etkileşim içindeydiler, çünkü hep bir sorumluluk duygusu taşırlardı. Başkalarının başına ne geldiyse, onların başına da geldi. Herkesin yaşadığı şeyleri onlar da yaşadılar.

İnsanlık, onların seyrettikleri değil yaşadıkları dışlarında olan değil içlerinde olan şeydi. Hiç abartmadan denebilir ki, gerçeği bütün yalın-ğıyla gördükleri için, onu söyleme sorumluluğunu duydular; tehdit yoluna gitmediler, insanlığın karşı karşıya geldiği seçenekleri gösterdiler. Peygamberler için peygamber olmayı istemek söz konusu değildir; aslına bakarsanız sadece sahte peygamberlerde böyle bir istek ve tutku vardır. Peygamberin bu görevi yüklenmesi çok basittir, çünkü gördüğü seçenekler karşısındaki tercihi bu yöndedir. Hz. İsa öncesi peygamberlerden Amos, bu fikri çok özlü olarak ifade etmiştir: "Aslan kükredi mi korkmayan babayiğit nerede? Allah konuşunca peygamber olmayan nerede?" Bu sözdeki "Allah konuşunca" cümlecigi, tercihin yanılma payı bırakmayacak kadar belirgin olduğunu anlatır. Artık kuşku duyulamaz. Yan çizecek, bahane bulunacak bir şey kalmamıştır. İşte bu noktada, sorumluluk duyan kişinin peygamber olmasından başka çıkar yol kalmamıştır, ister koyun güdüyor, ister bağcılık yapıyor ya da fikirler geliştirip, öğretiyor olsun. Peygamberin görevi, gerçeği, görmeyen gözlere göstermek, seçeneklerin neler olduğunu açıklamak ve kötülüğe karşı çıkılmasına önayak olmaktır; sesini yükseltmek, insanları alışkın oldukları yan uyku halinden uyandırmaktır. İnsanları peygamber yapan, bazı kimselerin hevesleri değil, tarihsel koşullardır.

Birçok milletin peygamberi olmuştur. Buddha, öğrettiklerini yaşadı; İsa bir "ete kemiğe bürünüş"tü; Sokrates fikirleri doğrultusunda öldü; Spinoza'ysa onları yaşadı Ve hepsinin de insan ırkı üzerinde derin birer iz bırakmasının sebebi, her birinin düşündüğünü bizzat yaşaması ve yansıtmışından başka bir şey değildi.

Peygamberler insanlık tarihinde ancak zaman zaman görünürler. Yaşarlar, ölürler ve mesajlarını bırakırlar. Bu mesaj milyonlar tarafından kabul edilir ve onlar için çok değerlidir. Kendi maksatları için halkın bu fikirlere bağlılığını kullanan bazı kimseler için (yönetenler ve yönlendirenler) böyle bir fikrin sö-mürülebilir bir duruma gelmesinin sebebi de, işte tam olarak budur. Peygamberin duyurduğu fikirden yararlanan kimselere, rahip ya da din adamı adı verilir. Peygamberler fikirlerini yaşarlar. Din adamlarıysa onları, bu fikre bağlanmış olan halka "uygularlar". Böyle bir durumda o fikir canlılığını yitirmiştir ve artık yalnızca bir formüldür. Din adamları fikirlerin, kurallara bağlanıp kısa ve özlü olarak ortaya konmasının çok önemli olduğunu ileri sürerler. Elbetteki kurallar

düzeni (formüle ediş ya

P

68

da şeriat) ancak "canlı uygulama" ölünce önem kazanır. Çünkü "doğru formül" olmadığı takdirde

halkın düşüncelerini denetleyerek, onları denetim altında tutmak mümkün olmaz.

Rahipler ve din adamları, dine esas olan fikri, insanları örgütlemek ve fikrin "uygun ifadesi"ni ortaya

koyarak insanları denetlemek için kullanırlar ve halkı yeterince duyarsız hale getirince de, insanın

bilinçli olma ve kendi hayatını düzene koyma yeteneğine sahip olmadığını söylerler. Din adamları,

kendi başlarına bırakılınca özgürlükten korkan insanları yönetme işlevini yerine getirirken, görev

duygusu ve şefkat dürtüsüyle hareket ettiklerini söylerler, ama davranışları, sözleriyle çelişir. Ruhban

sınıfının hepsinin böyle davranmadığı doğrudur, ama tarih boyunca çoğu bunu yapmıştır, özellikle

iktidardan yararlananlar.

Rahipler yalnız din alanında bulunmaz. Felsefe ve siyasetin rahipleri de eksik değildir.

Her felsefî

okulun rahipleri vardır. Çoğu bilgili kimselerdir; fikrin kaynağı olan düşünürün

düşüncelerini yürürlüğe koymak, uygulamak, yorumlamak, onu bir müzelik nesne haline getirmek ve böylelikle koruma altına almak da onların işidir. Bir de siyasal rahipler

vardır. Son 150 yılda bunlardan yeteri kadar gördük. Kendi toplumsal sınıflarının

ekonomik çıkarlarını korumak için, özgürlük fikrini işlerler. Yirminci yüzyılda rahipler

sosyalizmin fikirlerini yürürlüğe koymayı üstlendiler. Bu düşünce, insanın özgürleşmesi ve bağımsız olmasını hedeflemişken, siyasal rahipler, şu veya bu biçimde, insanın özgür olma yeteneğinin bulunmadığını ya da en azından uzun zaman için böyle olacağını

açıklamışlardır. Bir fikrin nasıl ortaya konacağına ve kimlerin sadık inananlar, kimlerin de hain olduğuna da yine bu kişiler karar vermektedirler.

"Din adamları" genellikle halkın aklını karıştırırlar, çünkü "peygamberin temsilcisi olduklarını ve onların öncülük ettiği şeyleri kendilerinin yaşayarak örneklediklerini iddia ederler. Ne 69

var ki bir çocuk bile onların "Verdikleri talkım"ın tam tersi yönde yaşadıklarını

görebilirken, geniş halk kitlelerinin beyinlerinin yıkanması etkin bir biçimde gerçekleşir ve sonunda o kıvama gelirler ki, "eğer din adamları şatafat içinde yaşıyorlarsa, bu, onlar

için bir özveridir" diye düşünmeye başlarlar. Çünkü temsil ettikleri görkemli düşünceye uygun davranmaları gerekir. Ya da acımadan ölüm yağıdıyorlarsa bu, devrime bağlılıktan

kaynaklanmaktadır.

Hiçbir tarihsel konum, bizimki kadar peygamberlerin ortaya çıkışına uygun ve hazır

olamazdı. İnsan ırkının tümünün varlığı, hazırlığı yapılan çılgın nükleer savaşın tehdidi

altındadır. Taş devri kafası ve körlüğü, tam da en büyük başarısına yaklaştığı anda,

insanlığı tarihinin acıklı sonuna doğru hızla itiyor görünmektedir. Bu noktada, seslerinin

din adamlarınıninkini bastırabileceği kuşkulu olsa da, insanlığın peygamberlere ihtiyacı

vardır. Düşüncesini hayata geçirebilen ve insanlığın tarihsel konumunun, öğretmenlikten

peygamberliğe dönüştürdüğü az sayıda kişi arasında Bertrand Russell da vardır. Russell

aynı zamanda büyük bir düşünürdü, ancak bu, bir peygamber olması için pek de gerekli

değildi. O, Einstein ve Schweitzer'le birlikte, Batı insanının kendi varlığına yönelen

tehdide verdiği cevabı temsil eder, çünkü üçü de seslerini yükseltmiş, uyarılmış ve

seçenekleri göstermişlerdir. Schweitzer, Lambare'n^a de çalışarak Hristiyanlık fikrini

hayata geçirdi. Einstein, Alman aydın sınıfının şoven milliyetçiliğinin histerik çağrılarını

1914'te ve daha sonra bir çok kez reddetmekle, akıl ve hümanizm fikirlerini hayata

geçirdi. Bertrand Russell uzun yıllar boyunca kitaplarında akılcılık ve hümanizmle ilgili

fikirlerini anlattı; fakat son yıllarda ülkesinin yasaları insanlığın yasalarına ters düşünce,

dürüst bir kişinin insanlığın yasalarını tercih etmesi gerektiğini tüm dünyaya göstermek

için meydanlara çıkmak zorunda kaldı. 70

Bertrand Russell, bir fikrin bir kişide somutlaşsa bile, toplumsal geçerliliği ve önemi

olması için bir grup tarafından temsil edilmesi gerektiğini kavramıştı. Hz. İbrahim,

Sodom Şeh-ri'nin kaderi hakkında Tanrı'yla konuşurken, eğer iyi kimselerin sayısı onu bulursa, Sodom'un bağışlanmasını diledi, daha azını kendisi de yeterli bulmadı. Bu sayı ondan azsa (yani, adaleti temsil eden en küçük bir grup bile olmadığı takdirde), İbrahim Peygamber bile şehrin kurtulacağını umamazdı. Bertrand Russell, şehri kurtaracak on kişinin varolduğunu ispat etmeye çalıştı. Bundan ötürü insanları örgütledi, onlarla yürüyüş ve oturma eylemi yaptı ve polis arabasına konup götürüldü. Sesi belki boşlukta yankılandı, ama yine de o ses, tek kişinin sesi değildi. O bir koronun öncüsüydü; bunun bir Yunan trajedisi korosu mu, yoksa Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisi'nin (Neşeye Övgü) korosu mu olduğunu ise, önümüzdeki birkaç yılın tarihi belirleyecek.

Bertrand Russell'in yaşarken somutlaştırdığı fikirler arasında belki de ilk sözü edilmesi gereken, insanın itaat etmeme konusundaki hakkı ve görevidir. İtaat etmemekten kastım, herşeye "olmaz" demekten başka hayatında bir yükümlülük olmadığı için itaat etmeyen "amaçsız isyancıların itaatsizliği değil. Bu tür ayaklanmacı itaatsizlik, tersi olan "hayır" deme yeteneği bulunmayan "itaat için itaat"çilik kadar kör ve güçsüzdür. Benim burada sözünü ettiğim insan, "evet" de diyebildiği için "hayır" diyen, aslında vicdanına ve kendi seçtiği ilkelere itaat ettiği için, itaatsiz olabilen kimsedir; yani, ben bir devrimciden söz ediyorum, isyancıdan değil. Toplum düzenlerinin çoğunda itaat en başta ^gelen erdem, itaatsizlik de en büyük günahıdır. Aslına bakarsanız bizim kültürümüzde insanların çoğunun "suçluluk" duyunca hissettikleri şey, itaatsizlik etme korkusudur. Sandıkları gibi bir ahlâki sorun değil, bir emre itaat etmemiş olmaktır on- 71

ların derdi. Bu şaşırtıcı değildir; unutulmamalı ki Hristiyan öğretisi Adem'in itaatsizliğini hem kendisini, hem de soyunu o kadar derinden bozan bir hareket olarak yorumlar ki, sadece Allah'ın bağışlayıcı tutumu insanı bu yozlaşmadan kurtarabilir. Yorumu esas olan fikir, itaatsizliğin günahla kardeş olduğunu öğretirken, yöneticilerin iktidarını destekleyen Kilise'nin toplumsal işlevi ile bir uyum içindeydi. İncil'deki alçakgönüllülük, kardeşlik ruhu ve adalet öğütlerini ciddiye alan kimseler ise, laik otoriteye karşı gelmişler ve sonuçta Kilise bunları çoğu kez Allah'a karşı âsi ve günahkâr olarak damgalamıştır.

Protestanlığın orta yolu seçen akımı bunu değiştiremedi. Hattâ tam tersine, Katolik Kilisesi laik ve dinsel otoriteler arasındaki farkla ilgili bilinci canlı tutarken, Protestanlık kendini laik iktidarla birleştirdi. Onaltıncı yüzyılın devrimci Alman köylüleri hakkında aşağıdaki satırları yazarken Luther, bu eğilime ilk ve en çarpıcı anlatımı kazandırıyor: "O halde gizlice ya da açıkça vurabilen, öldürebilen, bıçaklayan her birimiz unutmayalım ki, hiçbir şey, başkaldıran biri kadar zehirli, zararlı ya da şeytanî olamaz." Dinden kaynaklanan terörün (korkutma ve sindirmeciliğin) ortadan kalkmasına rağmen, otoriter siyasal düzenler itaati, varlıklarının insanla ilgili temeli yapmaya devam ettiler. Onyedinci ve onsekizinci yüzyıllardaki büyük devrimler, krallık otoritesine karşı birer savaştı, fakat, çok geçmeden insan eski huyuna dönerek (yeni adlan ne olursa olsun) kralların yerlerini alanlara itaati yine erdem yaptı. Bugün otorite nerede ya da kimde? Totaliter ülkelerde devletin açık otoritesi, ailede ve okulda otoriteye saygının arttırılması yoluyla desteklenir. Öte yandan Batı demokrasileri ondokuzuncu yüzyıl otoriteciliğini yenmiş olmakla övünürler. Ama acaba yenmişler midir; yoksa sadece otoritenin niteliği mi değişmiştir? 72

Bu yüzyıl, hükümette, iş hayatında ve sendikalarda hiyerarşiye göre düzenlenmiş bürokrasilerin yüzyılıdır. Bu bürokrasiler nesneleri ve insanları bir ve aynı olarak görür, belli ilkelere uyarlar. Özellikle de bilançoların ekonomik ilkelerine, miktar belirlenmesine, en yüksek verim ve kâra ulaşılmasına; yani, özet olarak, bir bilgisayar bu ilkelere göre programlanmış olsa ne yapacaksa, onu yaparlar. Birey bir sayı haline gelir ve kendini bir nesneye dönüştürür. Ancak açık bir otorite olmaması ve itaate "zorlan"maması nedeniyle, birey gönüllü olarak hareket ettiği ve sadece "akıl"ın otoritesine uyduğu yanılsaması içindedir. "Akla uygun" olana kim uymaz? Bilgisayar bürokrasisine kim karşı gelebilir? İtaatle bağlı olunduğunun bile farkında olmadığı bir şeye kim itaatsizlik edebilir? Ailede de, eğitimde de aynı şey olmuştur. İlerici eğitim teorilerinin yozlaşması, öyle bir yöntem yarattı ki, çocuğa ne yapacağı söylenmez, emir verilmez ve tabii bunları yerine getirmediğinden dolayı ceza da verilmez. Çocuk sadece kendini "ifade" eder. Fakat hayatının ilk gününden başlayarak çoğunluğa uymak gerektiği fikri beynine işlenip, sürüye saygı yaratıldığı için, çocuk "farklı" olma korkusu ve sürüden ayrılma kaygısı ile doludur. Ailede ve okulda böyle yetiştirilen ve eğitimi büyük bir kurumda tamamlayan "kurum insanı"nın çeşitli konularda kanaatleri vardır, fakat inancı yoktur; hoşça vakit geçirir, fakat mutsuzdur; hattâ kendinin ve çocuklarının hayatlarını tüzel ve anonim güçlere gönüllü itaat için feda etmeye hazırdır. Nükleer savaşla ilgili çatışmalarda pek moda olan ölü sayısı hesaplarını şöyle değerlendirir: Ülke nüfusunun yansı "kabul edilebilir"; nüfusun üçte ikisi "olmaz; çok fazla." Bugün itaatsizlik sorununun hayati bir önemi vardır. İncil'e göre, Adem'le Havva'nın yapmış olduğu bir itaatsizlik hareketiyle insanlık tarihi başlamışken ve Yunan efsanesine göre uygarlık bir itaatsizlikle filizlenmişken, şimdi insanlık tarihinin bir 73

itaat hareketiyle sona erdirilmesi söz konusudur. Oysa itaat edilen yetkililerin kendileri "devletin egemenliği", "milli gurur", "askerî zafer" gibi bir takım köhne fetişlere itaat etme derdinde-dirler ve aslında emirlerini dinleyecek, fetişlerine saygı gösterecek kimselere, ölümcül düğmelere basma emirlerini de verebileceklerdir.

Şu halde, itaatsizlik, bizim burada kullandığımız anlamda, akıl ve iradeyi onaylayan bir davranıştır. Öncelikle "bir şeye karşı olan" değil, "bir şey için olan" tutumdur: İnsanın görme yeteneği, gördüğünü söylemesi ve görmediğini de reddetmesi için ortaya konan bir tavidir. Bunu yapmak için saldırgan ya da isyancı olması gerekmez; gözlerinin açık olması, tam bir uyanıklık içinde bulunması ve yan uyanık durumda oldukları için yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olanların gözlerini açma sorumluluğunu yüklenmeye istekli olması yeter.

Kari Marx, "Tannlar'ın itaatkâr hizmetçisi olmaktansa, bu kayaya zincirli kalmayı üstün tutanm" demiş olan Prometheus'un bütün filozofların pîri olduğunu yazmıştı. Marx'ın ifadesi, felsefeyle itaatsizlik arasındaki yakınlığa açıkça işaret etmektedir. Ancak filozofların çoğu, yaşadıkları zamanın yöneticilerine karşı itaatsizlik etmemişlerdir. Sokrates ölerken itaat etti, Spinoza yetkililerle çatışma durumuna düşmemek için kürsüsünden ayrıldı, Kant sadık bir yurttaştı, Hegel gençliğindeki devrime olan sempatisini terkedip, son yıllarında devleti yüceltmışti. Ama bütün bunlara rağmen, Prometheus onların piriydi. Ancak filozof olarak geleneksel düşünce ve kavramların peşinde oldukları için, inanılan ve okutulan kitapların otoritesine itaat etmediler. Karanlığa ışık getiriyor, uyuklayanları uyandırıyor ve "bilgiye ulaşma cesareti"ni gösteriyorlardı.

Filozof, kalıplara ve kamuoyuna ters düşer, çünkü akla ve insanlığa uyar. Akıl, evrensel olduğu ve tüm ulusal sınırları aştığı 74

75 için, akla uyan filozof bir dünya yurttaşdır; onun malzemesi insandır, şu ya da bu kişi, şu ya da bu millet değil. Memleketi dünyadır, doğduğu yer değil.

Hiç kimse düşüncenin devrimci tabiatını Bertrand Rus-sell'dan daha güzel anlatamamıştır. "Toplumsal Yeniden Yapılanmanın İlkeleri"nde (1916) şöyle yazmıştı: "İnsanların düşünceden daha çok korktukları hiç bir şey yoktur. Ne âfetten, hatta ne de ölümden bile bu kadar çok korkmazlar. Düşünce, yıkıcı ve devrimcidir, tahrip edici ve korkutucudur; ayrıcalıklara, yerleşik kurumlara ve keyifli alışkanlıklara karşı acımasızdır; anarşik (yönetim tanımaz) ve yasadışıdır, yetkiye karşı kayıtsız, çağların denenmiş bilgeliğine uymayanlara karşı ise serttir. Düşünce, cehennemin gayya kuyusuna bakar ve korkmaz! İnsanı alışılmaz derinlikte bir sessizliğin kuşattığı bir toz zerresi olarak görür, ancak kendisini sanki evrenin efendi-siymiş gibi gurur duyarak değerlendirir. Düşünce, büyük, hızlı ve özgürdür, dünyanın ışığı ve insanın görkemi, pırıl tısıdır. Fakat eğer düşünce, azınlığın ayrıcalığı değil, çoğunluğun malı olacaksa korkudan kurtulmalıyız. İnsanı geri tutan korkudur; üzerine titrenen inançların asılsız çıkması korkusu, yaşamak için destek aldıkları kurumlarını tehlikeli çıkması korkusu, kendilerinin sandıkları kadar saygıdeğer olmadıklarının ortaya çıkacağı korkusu bunlardan bazılarıdır. "Çalışanlar mülkiyet hakkında özgürce düşünebilmeli mi? O zaman biz zenginler ne yaparız? Genç erkekler ve genç kadınlar cinsellikle ilgili özgürce düşünmeli mi? Ahlâk ne hale gelir? Askerler savaş hakkında serbestçe düşünmeli mi? Ya askeri disiplin; o ne olur? Düşünceye güle güle! Önyargının gölgesine sığınalım, yoksa mülkiyet, ahlâk ve savaş tehlikeye düşer. İnsanların düşünceleri özgür olacağına kendileri aptal, tembel ve zalim olsunlar, daha iyi. Çünkü özgürce düşünürlerse, bizim gibi düşünmeyebilirler. Ne pahasına olursa olsun, bu felâket savuşturulmalıdır." Düşünce düşmanları bilinçdışı düzeyde böyle savunurlar kendilerini. İbadethanelerinde, okullarında ve üniversitelerinde davranışları da hep bu yoldadır."

Bertrand Russell'in itaat etmeme özelliği, soyut bir ilkedен değil, var olan en gerçek yaşantıdan, hayat sevgisinden kaynaklanır. Bu yaşama sevinci ve sevgisi, hem yazdıklarında pırıl pırıl görünür, hem de şahsında. Bu, günümüzde çok az rastlanan bir nitelik ve özellikle de insanların bolluk içinde yaşadığı ülkelerde ender olarak görülmektedir. Çoğu kimse heyecanla sevinci, sürükleyici olanla ilginç olanı, tüketmekle var olmayı karıştırmaktadır. Ölüm sevenlerin sloganı olan "yaşasın ölüm," sadece faşistler tarafından bilinçli olarak kullanılmakla birlikte, bolluk ülkelerinde yaşayan pek çok insanın kalbinde gizlidir, ama onlar bunun farkında değildirler. Anlaşılan, bu olguda, halkın çoğunun niçin nükleer savaşı ve onun sonucu olarak uygarlığın yok oluşunu uysalca kabul ettiğini ve bu felâketi önlemek için, niçin bu kadar az çaba harcadığını açıklayan sebeplerden biri yatmaktadır. Buna karşılık, Bertrand Russell bu tehdit edici soykırıma karşı, bir barışçı olduğu ya da bir soyut ilke dolayısıy-le değil, tek kelimeyle "hayatı sevdiği için" mücadele etmektedir. Yine aynı sebepten ötürü, insanın "kötü" olduğunu ısrarla yazıp söylemeyi seven, aslında böylece insanlardan çok kendileri hakkında ve kendi kasvetli ruh durumlarına ilişkin ipuçları verenlere benzemez. Bertrand Russell, duygulu ya da romantik olduğu için de böyle değildir. Duygularına kapılmayan, sözünü sakınmayan, ödün vermeyen bir gerçekçidir o. İnsanın özünde bulunabilen kötülük ve aptallığın ne ölçüye varabildiğinin farkındadır. Fakat bu olguyu, insanın içinde kendini huzurlu hissedebileceği bir dünya yaratabileceğine inanamayacak kadar ka-76

ramsar olanların bakış açısını akla uydurmaya yarayan "doğuştan kötü olma" iddiası ile birbirine karıştırmaz. Russell 1903'te yayınlanan "Mistisizm ve Mantık: Özgür Bir İnsanın İbadeti" adlı kitabında şunları yazıyordu: "Günahsız doğan nadir kişiler dışında, o tapınağa girilmeden önce aşılması gereken karanlık ve büyük bir mağara vardır.

Mağaranın kapısı umutsuzluk, zemini ise terkedilmiş umutların mezar taşlarıyla kaplıdır. Orada, Benlik ölmelidir; orada hevesler ve gemlenmemiş isteklerin açgözlülüğü katledilmelidir, çünkü ancak böylelikle ruh, Kader'in üstün gücünden kurtulabilir. Bizi mağaranın dışına çıkaran Feragat Kapısı, gerçeğin yolcularını bilgeliğin günışığına götürür ve onun ışımasıyla, yeni ve derin bir anlayış, yeni bir coşku, taze bir duyarlılık gönülleri hoşnut eder". Ve daha sonra, 1910'da yayınladığı "Felsefî Denemeler"de şöyle diyordu: "Eğer ötesinde daha yüce bir hayata açılan pencereler olmasa, bu gezegendeki hayatın hapisane hayatı olacağı kanısında olanlar, insanın her şeye gücünün yetmesi inancını haddini bilmezlik olarak görenler, tutku ve hırsları dizginlemekle oluşan Stoacı özgürlüğü, bu dünyanın krallıklarını ayaklarında gören Napolyoncu üstünlüğe tercih edenler, kısaca insanı, ibadet için yeterli hedef kabul etmeyen insanlara, bunun dışındaki bir yaklaşım dar ve silik görünecek, sanki hayatı onu değerli kılan her şeyinden kopanyormuş ve idrak etmeye çalıştığı evreni görkeminden yoksun bırakarak, insanın kendisini küçültmeye çalışıyormuş gibi gelecektir."

İnsanda varolduğu söylenen kötülükle ilgili görüşlerini "Un-popular Essays" (Popüler Olmayan Denemeler) adlı kitabında 1950 yılında çok güzel bir biçimde ifade etmiştir: "Kabul edilmesi gerekir ki, keşiflerin sözlü saldırılarında olduğundan çok daha kötü şeyler söz konusudur; çağdaş ders kitaplarında yer alan bazı günahkâr hayaller, geçmişte Aziz Antuan'dan başka hiç bir yerde rastlanamayan özgürlük ve sürekliliğe sahiptir. Bütün bunlar tarafsız gerçeğin kendisi mi? Yoksa artık bu küçük "haşarıyı" dövmelerine izin verilmeyen yetişkinlerin bunu hayal ile telâfi çabasından başka bir şey değil mi? Bırakalım bunlara cevabı başkalarının yerine Freudcular versin." Bu hümanist düşünürün yaşama sevincini nasıl iliklerinde hissettiğini göstermek için, Russell'in yazılarından bir bölümünü daha buraya alalım. 1931'de "The Scientific Outlook" (Bilimsel Bakış Açısı) adlı eserinde şöyle yazar: "Ozanlar, güçlü olmak peşinde koşanların düşünebileceğinden çok daha hoşnut edici bir hayat yaşarlar, çünkü sevdiklerine (hayalde de olsa) sahiptirler. Oysa güç ve iktidar peşinde koşan, kendini bomboş hissetmemek için hiç durmadan bir şeyleri yönlendirmek zorundadır. Öldüğüm zaman boş yere yaşadığımı düşünmeyeceğim. Akşam olunca ufkun kızıla boyandığını, sabah olunca çiğın pırıltısını, soğuk günlerde donmuş karların gün ışığını yansıttığını gördüm; kuraklıktan sonra yağmurun kokusunu duydum, Cornwal'ın granit kıyılarını fırtınalı günlerde Atlantik'in nasıl dövdüğünü işitti kulaklarım. Fakat, hayata anlam veren bu anları çekip alırsak, insanları ne kadar zekice ve ne kadar ayrıntılı yollardan umutlu olmaya it-se de, bilim, bir hayranlık uyandıramaz."

Bertrand Russell bilgin tabiatlı, akla ve mantığa inanan bir kimsedir. Fakat "bilgin, bilim adamı" sıfatlarını paylaştığı çok sayıda meslektaşından oldukça farklıdır. Bu bilim adamları zihnin kavrayabileceği bir formüle indirgenemeyen her şeye karşı kuşkucudurlar, ama kendi bilimsel yaklaşımlarına karşı saf bir kuşkusuzluk içinde bulunurlar. Araştıran kişide meydana gelen aydınlanma sürecinden çok, düşüncelerinin sonuçlarıyla ilgilidirler. Russell, bu tür bir zihinsel süreçten "Philosophical Essays" (1910, Felsefî Denemeler) adlı eserinde pragmacılığı incelerken söz etmiştir. Şöyle diyordu: "Pragmacılık, bu gezegende 78

kendi hayal malzemesinin hepsini bulan, ilerlemeye tam bir güven duyan ve insanların dışındaki etkenlerin insanın gücünü sı-nırlayabileceğinin farkında olmayan kafa yapısına hitap eder. Bu kafa yapısı, taşıdığı tüm tehlikelerle birlikte savaşı çok sever, çünkü zaferden fazlaca kuşkusu yoktur; dini tıpkı demiryolu ya da elektrik ışığını ister gibi, bir rahatlık ve dünya işlerine yardımcı olması için ister. Yoksa kusursuz olana varma açlığını karşılamak üzere insan-dışı hedefler sağlamak ve hiç itirafsız kulluk edilecek bir varlık için değil."

Pragmacıların aksine Russell, kutsal düşüncüyü kesin bilgiye ulaşmanın bir aracı olarak değil, bir macera ve insanları âdeta özgürlüğe ulaştıran cesur bir hareket olarak görüyordu. Russell'a göre bu hareket, düşünen insanı kökten değiştirerek, onun daha canlı bir hale gelmesi sağlıyordu.

Bertrand Russell, inançlı bir insandı. Burada inanç kavramını, dinsel boyutta değerlendirmemek gerekir. Russell'in inancı, insan aklının gücüne, insanın kendi çabasıyla kendi cennetini yaratma kapasitesine dayanmaktaydı. "Coğrafî zaman dilimlerini göz önünde bulundurursak", diyor Russell 1954 yılında yazdığı "Man's Peril From the Hydrogen Bomb" (Hidrojen Bombasının İnsanlığa Yönelttiği Tehdit) isimli eserinde, "insan ırkının dünyadaki var oluş süresi, en fazla 1 milyon yıl gibi çok kısa bir dönemi kapsamaktadır. Özellikle son 6 bin yıllık tarihî dönem içinde insan ırkının ulaşabildiği şeyler, evren tarihi içinde yepyeni bir nitelik taşımaktadır. Sayısız çağlar boyunca dünyamız üzerinde güneş doğup batmış, ay büyüyüp küçülmüş, yıldızlar geceleyin gökyüzünü aydınlatmıştır. Ama tüm bunların anlaşılabilmesi için insanın var olması gerekmiştir. Astronominin o sonsuz büyük, atomların ise o sonsuz küçük dünyasıyla ilgili olarak, insanlık, keşfedilmesi dahi düşünülemeyen pek çok gizi ortaya çıkarabilmiştir. Öte yandan bazı insanlar sanat, edebiyat ve din

79

alanında öylesine çarpıcı ruh incelikleri göstermişlerdir ki, sırf bu sebeplenden dolayı bile insan ırkının tükenmesine gözlerimizi yummaya hakkımız olmadığını düşünüyorum. Bütün bu zenginlikler, bazı insanların bütün bir insanlık ırkını düşünmek yerine, sadece kendi grubunu dikkate değer bulmasıyla ortaya çıkan anlamsız bir vahşetle mi yok olmalı? İnsan ırkı, dünyamızdaki bütün hayatı yok edebilme gücünü kendi budalaca zekâsının en ileri ispatı olarak kabul edecek kadar akıldan ve tarafsız sevgiden yoksun, kendi varlığını devam ettirmenin en temel kurallarına karşı da bu kadar kör olabilir mi? Yok olacaklar yalnızca insanlar değil ki, aynı zamanda dünyadaki bütün hayvanlar ve bitkiler de böyle bir durumda ortadan kalkacak ve hiç kimse de bu hayvan ve bitkileri komünizmle veya anti-komünizmle suçlayamayacak."

"Sonumuzun böyle olacağına inanmıyorum. İnsanların, bir an için bile olsa kendi aralarındaki kavgaya son vermelerini ve düşünmelerini istiyorum. Düşününüz ki, insanlar, kendi ırkına bir yaşama şansı tanıdığı takdirde, gelecekte elde edilecek ortak zaferler, geçmişte elde edilen zaferlerden çok daha üstün olacaktır. Böyle bir şeye karar verdiğimiz takdirde, önümüzde mutluluk, bilgi ve bilgelik içinde sürekli bir ilerleme çağının olacağı kesindir. Böyle bir imkâna rağmen, kendi aramızdaki kavgalara bir son veremediğimiz için ölümü mü seçmeliyiz? Bir insan olarak bütün diğer insanlara sesleniyorum: Her şeyi unutun, ama bir tek insanlığınızı unutmayın. Böyle yaptığımız anda cennete giden yeni bir yol açmış oluruz. Ama hiçbir şeyi unutmazsak, insanlığın topluca ölümünden başka bir gelişmeyi de bekleyemeyiz."

Russell'in sahip olduğu bu inanç, hayata duyduğu sevgi temeline dayanmaktadır, bu niteliği anlaşılmadan Russell'in ne felsefesini, ne de savaşa karşı yürüttüğü mücadeleyi anlamak 80

mümkün olmaz.

Pek çok insan için bu nitelik, pek anlamlı olmayabilir. Onlar, bütün insanların hayatı sevdiklerini iddia edeceklerdir Bu iddiayı ispatlamak için de, insanların bir tehlike karşısında nasıl hayata sarıldıklarını, yaşamaktan büyük bir heyecan duyduklarını ve tarif edilemez bir haz aldıklarını ortaya

koymaya
çalışacaklardır.
Ancak şunu öncelikle belirtmeliyim ki, insanlar bir tehlike karşısında hiç de hayata dört elle sarılmıyorlar. İnsanların nükleer yok oluş tehlikesi karşısında sergiledikleri davranışı başka türlü açıklamak nasıl mümkün olur? Ayrıca insanlar, çoğu kez heyecanı mutlulukla, hazzı da hayat sevgisiyle karıştırmaktadırlar. İnsanlık "bolluk içinde darlık çekmektedir". Gerçek olan şu ki, kapitalizmin övülen pek çok niteliği (bireysel inisiyatif, risk alma cesareti, bağımsızlık gibi), sanayi toplumlarında çoktan yok olmuş ve kovboy filmleriyle haydutların birinci özelliği haline gelmiştir. Bürokratikleştirilip merkezîleştirilmiş sanayi toplumlarında, belirli bir siyasî ideolojiyle sınırlı kalmaksızın, pek çok insan hayattan bıkmış ve can sıkıntısı içinde yaşamaktansa, ölmeyi tercih eder bir duruma gelmiştir. Bu insanlar, "komünist olmaktansa ölmek daha iyidir" diyenlerdendir. Halbuki bu deyişin ardında: "Yaşamaktansa, ölmek daha iyidir" sloganı yatmaktadır. Daha önce de belirttiğim gibi, böyle bir yönelimin en aşırı şekillerinden birisi, "yaşasın ölüm" diyebilecek kadar ileri gitmiş olan faşistlerde görülmüştür. Bu durumun vehametini, İspanya İç Savaşı'nın başlarında Salamanca Üniversitesi'nde son konuşmasını yapan Miguel de Unamuno'dan başka hiç kimse görememiştir. Üniversitenin rektörü olan Unamuno'nun konuşmasına temel oluşturan konu, General Millan Astray'ın yaptığı bir konuşmaydı. İzleyicilerinden birisi konuşma sırasında, generalin ünlü sloganı "Viva la Muerte!" (Yaşasın Ölüm!) şeklinde

81

bağırmişti. Generalin konuşması bittikten sonra, Unamuno ayağa kalkmış ve şunları söylemişti: "... Şu anda oldukça nekrofil ve anlamsız bir haykırışı işittim: "Yaşasın Ölüm!" Ömrümü, başkalarının anlayışsız öfkelerini çeken pek çok paradoksu geliştirerek geçirmiş olmama rağmen, yurt dışından gelen bu paradoksun, konunun uzmanı olarak bende büyük bir tiksinti uyandırdığını söylemem gerekiyor. General Millan Astray, sakat birisidir. Bunu, onu aşağılamak için söylemiyorum. Çünkü general, savaş sırasında yalnız kalmış bir asker. Aynı durum Cervantes için de geçerli. Ne yazık ki, günümüz İspanya'sında çok fazla sakat var. Ve Tanrı yardımcımız olmazsa, kısa bir süre sonra çok daha fazla sakat olacak. General Millan Astray'ın, kitlelerin psikolojisine şekil veren bir güç olması, bana dayanılmaz acılar yaşıyor. Zira Cervantes'in ruhsal büyüklüğüne erişememiş sakat bir insan, genellikle çevresine zarar vererek kendisini rahatlatmaya çalışır." Bunun üzerine Millan Astray kendisini tutamaz ve şöyle haykırır: "Abojo la inteligencia" (Kahrolsun Akıl!) Salondaki falanjistler, generalin haykırışına şiddetli bir alkışla eşlik ediyorlardı. Ancak Unamuno, sözünün kesilmesine izin vermeyerek devam etti: "Burası, aklın ve aydınlanmanın mabedidir. Ben ise bu mabedin başıyım. Bu kutsal mekânı, varlığıyla kirleten sizsiniz. Siz kazanacaksınız, çünkü sizde, gereğinden fazla kaba kuvvet var. Ancak hiç kimse, fikirlerinizi kabullenmeyecek. Zira bir fikri kabul ettirmek için öncelikle ikna etmek gerekir. Bir insanı bir şeye inandırmak için ise, sizde göremediğim bir niteliğe sahip olmak lâzımdır: Mücadelede akli selim ve haklılık. İspanya hakkında düşünmeniz gerektiğini size hatırlatmayı anlamsız görüyorum. Ama ben bunu yerine getirdim." U-nomuno'nun nekrofil olarak adlandırdığı ölümseverlik, yalnızca faşist düşünceye özgü değildir. Büyük şirketlerin, hükümetlerin ve orduların bürokratik teşkilatlarına artan biçimde egemen olan ve insanların kendi elleriyle yarattıkları nesnelerin, aletle-82

rin ve makinelerin oluşturduğu bir kültür çevresinin derinlerine işleyen bir fenomendir

bu. Söz konusu bürokratik sanayi yandaşlığı (veya zihniyeti) insanları birer nesneye dönüştürme eğilimini içermektedir. Doğal olanın yerine teknolojik olanı, organik olanın yerine de organik olmayanı koyma tercihindedir.

Yıkıcılığa ve makinelere karşı duyulan sevginin ve kadına karşı geliştirilen horgörünün (unutulmamalıdır ki, kadın, erkek için aynı zamanda erkek de kadın için hayatın dışavurumudur) ilk göstergelerinden birisi, İtalyan faşizminin fikir babalarından sayılan Marinetti'nin 1909 yılında yazdığı futüristik bir manifestodur. Bu manifestoda Marinetti şunları yazmaktadır:

"...4. Dünyadaki güzelliklerin, yeni bir güzellikle daha da arttırılmış olduğunu iddia ederiz. Bu yeni güzellik, hızın güzelliğidir. Karoserini patlayıcı nefeslere sahip ve yılanlara benzer büyük boruların süslediği bir yarış arabası..., bir şarapnel üzerinde süzülüyormuş gibi hızla hareket eden bir yarış arabası Semadi-rek Nikesi'nderi çok daha güzeldir.

5. Arabanın direksiyonunda bulunan o adama kutlu olsun. Bir direksiyonun en ideal eksenini, kendi yolunda hızla ilerleyen dünyayı ortasından delip geçeneğidir.

...8. Önümüzde imkânsızın esrarengiz kapılarını kırıp geçmek varken, niçin arkamıza dönüp bakalım? Zaman ve mekân, dün öldü. Artık mutlak olanda yaşıyoruz. Çünkü sonsuz ve evrensel hızı yaratmış durumdayız.

9. Biz, savaşı yüceltmek istiyoruz. Dünyada temizliği sağlayan en önemli şeyler; militarizm,

vatanseverlik, anarşistin yıkıcılığı, cinayete yol açan o muhteşem fikirler ve kadının hor görülmesidir.

10. Müze ve kütüphaneleri yıkmak, ahlâk düşkünlüğünü, feminizmi ve bütün oportünist ve gerekirci

(determinist) fikirleri

83

yok etmek istiyoruz."

İnsanları değerlendirmek için kullanılabilecek belki de en güzel kıstas, hayatı sevenlerle ölümü sevenler arasında bir ayırıma gitmektir. Ölümü sevmek, insanlara has bir niteliktir. İnsan, canı sıkılan tek yaratık olduğu gibi ölümü sevebilen tek canlıdır. İktidarsız bir insan (burada cinsel iktidarsızlıktan söz etmiyorum), bir hayat yaratamasa da hayatı yok edip onu aşabilir. Hayatın orta yerindeyken ölümü sevmek, sapıklığın en büyüğüdür. Bazı insanlar gerçek birer nekrofildir. Onlar, savaşı övüp destekleyenlerdir. Ancak çoğu kez ne yaptıklarının farkında bile olmaksızın içlerindeki bu duyguyu hayat, onur veya özgürlüğe hizmet ettiklerini düşünerek akla uygun gösterirler. Belki de onlar azınlıktadır. Ama insanların pek çoğu, hayatla ölüm arasındaki seçimi hiçbir zaman yapmamıştır ve böyle bir seçimden kaçmak için daima meşguliyetlerini öne sürmüşlerdir. Bu insanlar, yıkıcılığı övmedikleri gibi, hayatı da övmezler. Ayrıca savaşa şiddetle karşı çıkmak için gerekli olan o büyük hayat mutluluğunu da hiç yakalayamamışlardır.

Bir keresinde Goethe, çeşitli tarih çağları arasındaki en önemli farklılığın, inançlı devirlerle inançsız devirler arasında olduğunu söylemiştir. İnancın hâkim olduğu bütün devirlerin parlak, ilerici ve üretken olduğunu, öte yandan inançsızlığın egemenliğini sürdürdüğü devirlerin ise unutulup gittiğini, çünkü kimsenin böyle verimsiz dönemlerle ilgilenmediğini ilâve etmiştir. Goethe'nin sözünü ettiği "inanç", hayat sevgisiyle çok yakından ilgilidir. Hayat sevgisini mümkün kılan şartları sağlayan kültürler, aynı zamanda birer inanç kültürüdür. Böyle bir hayat sevgisini yaratamayanlar ise, inancı da yaratamazlar.

Bertrand Russell, bir inancın insanıydı. (Birkaç sayfa önce de aynı cümleyi yazmıştı Fromm, ancak özgün İngilizce metinde, öncekinde "faith" burada da "belief kelimelerini kullanıyor. 84

İngilizce'de "faith", bağlılık, "belief ise inanç anlamına gelmektedir. Biz, Almanca'daki çeviriyi de dikkate alarak ikisi için de "Glaube" yani "inanç" kelimesini kullandık. Çev.) Kitaplarını okudukça ve barış için yürüttüğü mücadeleyi izledikçe, Rus-sell'm içindeki gerçek itici gücün, hayatı çok sevmesi olduğunu düşünüyorum. Peygamberlerin yaptığı gibi, o da dünyayı muhtemel bir yok oluşa karşı uyarmaktadır. Çünkü Russell, hayatı ve hayatın her türlü belirlenimini çok sevmektedir. Yine bir peygambere benzer şekilde, tarihî geleceğin kesin-kes belirlenmiş olduğunu iddia eden bir determinist de değildir. Russell, bir "al-ternatifçidir"; hep başka seçenekler olduğuna inanır. Belirlenmiş olanların, aslında bir ölçüde sınırlanmış olduğuna ve mutlaka bir alternatife ihtiyaç duyduğuna inanmaktadır. Önümüzdeki seçenek, nükleer silâhlanma yarışına hemen bir son vermek veya topluca yok olmaktır. Bu peygamberin sesine kulak verilmeli, yıkılış ve yok oluş

edebiyatına sarılanların yolları kesilmelidir. Bu ise, dünyanın ve özellikle de genç neslin daha ne kadar yaşama gücüne sahip olduğuna bağlıdır. Eğer tümünden yok olacaksak, kimsenin bizi uyarmadığını söyleyemeyiz.

insan Var Olsun

87

(*) Ortaçağ bittikten ve zihinlerde yeni bir pencere açıldıktan sonra, Batı insanı, en güzel rüyalarının ve hayallerinin kısa bir süre içinde gerçek olacağını sanmış, rakip kabul etmeyen kilisenin otoritesinden, geleneksel düşüncesinin ağırlığından ve henüz küçük bir bölümü keşfedilmiş bir dünyanın coğrafi sınırlarından kurtulmuştu. Tabiatı ve bireyi keşfetmiş, bireyin varlığı tespit edilmişti. Batılı insan, kendi gücünün ve kapasitesinin farkına varmıştı. Artık tabiatın ve eskiden beri süregelen geleneklerin hâkimi olabilirdi. Yeni keşfettiği bu gücü, akılcılık ve hümanis-tik manevî geleneklerin eski değerleriyle birleştirebileceğini düşündü. Böylece, tarih içinde, insanlığın barış ve adalete erişeceğine inandı. Rönesans ve reform hareketlerinden sonraki yüzyılda, yepyeni bir bilimsel anlayış geliştirdi ve o zamana kadar hiç görülmemiş bir üretkenliğe ve güce sahip oldu. Böylece, maddi dünyayı tümüyle değiştirebileceğine inandı. Bireylerin serbestçe ve verimli bir biçimde kendilerini geliştirebilecekleri siyasî sistemler ortaya koydu. Çalışma saatlerini inanılmazın da ötesinde düşürerek, kendisine bir nesil öncesinde hayal bile edilemeyecek kadar uzun boş zamanlar yarattı. Peki, günümüzde bu gelişmenin neresindeyiz? Dünyamız, biri kapitalist, diğeri komünist olmak üzere iki büyük kampa ayrılmış durumda. Her iki kamp da, sayısız nesiller boyunca peşinden koşulan dünya cennetinin anahtarı suna- (*) Bu makale, 1960 yılında "Let Man Prevail - A Socialist Manifesto and Program" (Önce insan Gelir. Sosyalist Bir Manifesto ve Hareket Programı) adı altında yayımlanmıştır. (Çev.)

il

88

bildiklerini iddia ediyorlar. Bunu iddia ederken de, sistemlerinin birbiriyle bağdaşamayacağını söylüyorlar. Halbuki her iki sistem de başı içinde birlikte yaşamak zorunda. Bunda haklılar mı? Her iki sistem de yeni bir feodaliteye dönüşmek üzere değil mi? Bu yeni endüstriyel toplumlar, büyük ve güçlü bürokrasiler tarafından yönetilip, manipüle edilmiyorlar mı? Bu toplumlarda birey, iyi beslenen ve eğlenen, ama aynı zamanda bireyselliğini, özgürlüğünü ve

insanlığını kaybeden bir otomat haline dönüşmüyor mu? Tabiatın üstesinden geldik. İstedğimiz ürünü, istediğimiz miktarda üretebiliyoruz. Peki, bu yüzden dayanışmanın ve adaletin hüküm sürdüğü yeni bir dünya ile ilgili hayallerimizden feragat mı etmek zorundayız? Böyle bir ideali, içi boş bir teknik kavram olan "gelişme" kelimesiyle feda etmeye gönlümüz razı mı? Kapitalist veya komünist yöneticilerin egemen olduğu bir sanayicilik ideolojisinden başka bir seçeneğimiz yok mu? Bireyin, toplumun yeniden etkin ve sorumlu bir üyesi olduğu ve başkasının kendisini yönetmesinden ziyade, gelişmeleri birlikte kontrol edebildiği bir sanayi toplumu yaratamaz mıyız? Ekonomik refah içinde olma ile insanın insanca yaşayabilmesi, gerçekten biribi-rine zıt kavramlar mı? Bu iki kamp, birbiriyle ekonomik ve siyasal açıdan mücadele etmenin dışında, büyük bir nükleer korku altında da yaşamaktadır. Bir nükleer felâket, her iki tarafı da yok edeceği gibi, belki de dünya üzerindeki bütün medeniyetleri ortadan kaldıracaktır. Gerçekten de insanoğlu, zekâsının en ileri ürünlerinden birisi olan atom bombasını imâl edebilmiştir. Ama aynı zamanda, yarattığı bu bomba üzerindeki kontrolünü de kaybetmiştir. Böylece atom bombası, insanoğlunun efendisi olurken, kendi yaratıcılığıımız en büyük düşmanımız haline gelmiştir. 89

Bu gidişi tersine çevirecek zamanımız var mı? Bu kötü gelişmeyi durdurmayı başarabilecek miyiz? Oldu-bitti türü gelişmeler tarafından yönetilmek yerine, gelişmeleri yeniden kendimiz yönlendirecek miyiz? Sorunları çözmek için hep başvurduğumuz (ama bu şekilde hiçbir zaman, hiçbir sorunu çözemeyeceğimiz apaçık olan) kuvvet, şiddet ve cinayet denilen barbarlığın ta derinlere inen köklerini kesip atabilecek miyiz? Zekâmız çok gelişmiş olduğu halde, duygusal ve ahlâkî açıdan çok gerilerdeyiz. Aradaki bu farkı giderebilecek miyiz?

Bu sorulara bir cevap verebilmek için, Batılı insanın mevcut durumu hakkında, daha ayrıntılı bir incelemeye gerek vardır.

Çoğu Amerikalı için endüstriyel bir temele göre örgütlenmiş toplumumuzda başarıya ulaşmanın yolu tartışmasız bellidir. Buhar gücü, petrol ve atom enerjisi benzeri yeni üretim güçleri ve merkezî plânlama, bürokratikleşme, ileri derecede iş bölümü ve otomasyon gibi emeğin yeni örgütlenme ve düzenleme biçimleri, en gelişmiş sanayi ülkelerinde çok ileri bir maddî refah ortamı yaratmıştır. Daha yüz yıl önce, halkın çoğunluğu büyük bir yoksulluk içindeyken, artık bu durumda olanlar yok denecek kadar azalmıştır.

Son yüz yıl içinde çalışma süresi yetmiş saatten kırk saate düşürülmüş, ileri otomasyon teknikleriyle söz konusu çalışma süresini daha da kısaltmanın yolları bulunmuştur. Artık insanlar, hayal bile edemeyecekleri kadar uzun bir boş zamana sahip olabilecekler. Her çocuk, temel bir eğitim görebilmektedir. Yüksek öğrenim imkânları, genel nüfus göz önüne alındığında büyük oranda artmıştır. İnsanların boş vakitlerini geçirebilmeleri için sinema filmleri, radyo ve televizyon programları, spor karşılaşmaları ve pek çok hobiler geliştirilmiştir. Gerçekten de, tarihte belki de ilk defa, Batı âleminin büyük 90

91

bir bölümü (ve bir süre sonra da bütün insanlık), hayatı idâme ettirmek için gerekli olan bütün maddî şartları tamam olacağından, günlerini, daha iyi yaşamak için kullanacaklardır. Büyük babalarımızın en cüretkâr hayallerini gerçekleştirmek için az bir mesafe kalmış gibi görünmektedir. Hatta Batı dünyası, "iyi bir hayatın" ne anlama geldiğini de bulmuşa benzemektedir.

Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da yaşayan insanların pek çoğu bu görüşü paylaşıyorlar da, bazı düşünürler ve duyarlı kişiler, söz konusu parlak görüntünün ardındaki çatlakları görebilmektedirler. Sayılan gün geçtikçe artan bu kişiler, dünyanın en zengin ülkesi olan ABD'de bile nüfusun yaklaşık beşte birinin, çoğunluğun yaşadığı o tatlı hayatı yaşayamadığını, pek çok vatandaşın onurlu bir insan hayatının temelini oluşturan maddî standarda dahi ulaşamadığını iddia etmektedirler. Öte yandan insan ırkının üçte ikisinden fazlasını teşkil eden ve yüzyıllardır Batı sömürgeciliğinin kurbanı olan insanların, bizimkinden on ve hatta yirmi kat daha düşük şartlarda yaşadıklarını, ortalama bir Amerikan vatandaşının yan yaşama bile gelemenden öldüklerini bilmektedirler.

Bu bilinçli kesim, sistemimize egemen olan akıldışı karşıtlıkları endişeyle izlemektedir. Yurdumuzda milyonlarca, yurt dışında yüz milyonlarca insan aç olmasına rağmen, tanımsal üretimimizi

sınırlandırıyoruz ve buna ilâve olarak da, üretim fazlalarını stoklamak için yüz milyonlarca dolar para harcıyoruz. Elimizde her üründen bolca olmasına rağmen, hayatımızdaki boşluk çok belirgindir. Refahımız arttı, ama aynı ölçüde, özgürlüğümüz de sınırlandı. Daha çok tüketiyoruz, buna karşılık hayatımız boş geçiyor. Nükleer silâhlanınızın sayısı artıyor, ama giderek daha savunmasız bir hale geliyoruz. Eğitimimiz artıyor, fakat aynı zamanda eleştirerek yargıya varma gücümüz ve kanaatimiz geriliyor. Dinlerin sayısı artıyor, ama gittikçe daha maddi bir ortamda yaşıyoruz. Aslında radikal hümanizm (köktenci insancılık) geleneğinin bir halkası olan Amerikan geleneğinden söz ediyoruz, ama bu geleneği günümüz toplumu için uygulamak isteyenleri "Amerikan olmamakla" suçluyoruz.

Çoğunluğa uyarak kendimizi pekâlâ avutabiliriz. Örneğin birkaç nesil sonra bütün Batı uluslarının ve belki de bütün dünyanın topluca ekonomik refaha kavuşabileceğini iddia edebiliriz. Ama yine de şöyle bir sorun ortaya çıkıyor: İnsanlığın ulaştığı nokta nedir? Endüstriyel sistemimizin tuttuğu bu yolda devam ettiğimiz takdirde insanlık nereye varacak?

Ekonomik sorunlarımızı çözmede başarılı olan sistemin şu müthiş öğelerinin, nasıl giderek insanlar arasında sorunlara yol açtığını anlayabilmek için, yirminci yüzyıl kapitalizminin bazı karakteristik özelliklerini açıklamakta fayda vardır.

Sermayenin büyük oranda yoğunlaşması, hiyerarşik biçimde organize edilmiş dev bir üretim makinesine işlerlik kazandırmaktadır. Bu dev makinenin çalışabilmesi için, bileşenlerinin çok iyi biçimde, aksamadan ve duraksamadan işlemesi gerekmektedir. Her bir işçi ve memur, bu makinenin bir dişlisi haline gelmiştir ve işlevleriyle faaliyetleri, çalıştıkları kurum veya kuruluşun yapısı tarafından belirlenmektedir. Bu dev işletmelerde, üretim araçları üzerindeki hukuî hâkimiyet işletme yönetiminden ayrılmış ve önemini yitirmiştir. Zira büyük işletmeler, bürokratik yönetimler tarafından idare edilmeye başlanmış, bu yönetimler, hukuken işletmenin sahibi olmasalar bile, toplumsal olarak onlara egemen olmuşlardır. Sözü edilen yöneticiler, eskiden işletme sahiplerinin temsil ettiği özelliklere sahip olmadıkları gibi (bireysel inisiyatif, atılcılık, risk alma cesareti gibi) tam bir bürokrat zihniyetine sahiptirler (bireysellikten yoksunluk, kişisellikten uzaklık, endişe, sınırlı bir hayal gücü gibi). Bu yöneticilerin görevi, nesne ve insanları sevk ve idare ederken in-92

sanlara birer eşya (nesne) gibi davranmaktır. İşletmeye hukuken sahip olmayan bu yöneticiler sınıfı, fiiliyatta işletmenin tümünü kontrol altında tutmaktadırlar. Bu açıdan ne hissedarlara, ne de işletmede görevli olanlara karşı hiçbir sorumlulukları bulunmamaktadır. Gerçekten de en önemli üretim alanları bu dev boyuttaki işletmelerin elindedir. Bu tür işletmeler ise, en üst görevliler tarafından idare edilmektedir. Bir ülkenin ekonomik ve bir dereceye kadar da siyasî kaderine yön veren bu dev işletmeler, aslında demokratik sürecin tam tersi bir durumun doğmasına yol açmışlardır: Zira bunlar, kendilerine tâbi olanların kontrolü dışında bulunan bir gücü temsil etmektedirler. Nüfusun büyük bir çoğunluğuna, endüstriyel bürokrasinin dışındaki başka bürokrasiler tarafından da yön verilmektedir. Bunların en başında, iktidar bürokrasisi gelmektedir (buna silâhlı kuvvetler de dahildir). Bürokrasinin bu tipi, milyonlarca insanın hayatım şu ya da bu şekilde belirlemekte ve etkilemektedir. Öte yandan sınaî ve askerî bürokrasi ile hükümetlerin bürokrasileri hem faaliyetleri, hem de personelleri açısından artan bir biçimde iç içe geçmektedir. Daha dev boyuttaki işletmelerin ortaya çıkmasının ardından, sendikalarda da benzer gelişmeler yaşanmış ve sendikalar, üyenin tek başına pek bir söz hakkına sahip olmadığı, koca birer bürokratik mekanizma haline gelmişlerdir. Nitekim son dönemlerdeki sendika başkanlarının çoğu, sanayi patronları gibi yönetici bürokrat tabakadan gelmektedir.

Bütün bu bürokrasiler, hiçbir plâna göre idare edilmemekte ve belirli bir görüşe de sahip bulunmamaktadırlar. Hatta bürokratik yönetimin en temel ilkelerinden birisi, böyle bir başıbozukluğu şart koşmaktadır. Çünkü insan bir eşya haline dönüştürüldüğü ve bir eşya gibi yönetildiği takdirde, bu "eşya-insanların" yöneticileri de birer eşya (nesne) haline gelmektedirler. Nesnelerin hiçbir iradesi, fikri veya plânı olmadığına göre de, söz ko-

İster dev bir işletmenin hissedarlar kurulu, isterse de siyasî bir seçim ya da sendika toplantısı olsun, bireylerin kendi başlarına kararları etkileme ve kararların oluşumuna etkili olarak katılabilmek şansı neredeyse sıfıra inmiştir. Özellikle siyaset cephesinde, seçimler zamanla bir tür plebisite dönüşmüştür. Bu tür seçimlerde birey, profesyonel birer siyaset adamından oluşan iki adayın listeleri arasında kendisine en uygun geleni tercih etmektedir. Bu durumda siyasetçilerin, seçmenin rızasıyla işlerini yürüttüklerini söylemek yerinde olacaktır. Fakat seçmenin rızasını kazanabilmek için başvuru araçları arasında en ön sırayı, telkin ve manipülasyon almaktadır. Öte yandan bazı çok temel kararlar da (örneğin, savaş ve barış üzerinde etkili olan dış politika gibi) çok küçük bir grup tarafından alınmaktadır. Ortalama bir vatandaş, bu tür konu ve kararların varlığından dahi haberdar olamamaktadır.

Halbuki Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucuları, demokrasiyle ilgili siyasî görüşlerini yalnızca siyasetle sınırlamamışlardı. Onlar, peygamberci kurtuluş inancına, maneviyata, hümanizme ve 18. yüzyıl aydınlanma dönemi filozoflarına dayanan spiritüel bir geleneğin halkasıydılar. Bütün bu fikir ve davranışlar, bir tek ümit çevresinde odaklanmıştı. İnsanlık kendisini tarih içinde yoksulluk, bilgisizlik ve adaletsizlikten sıyrabilir ve insanların hem kendi aralarında ve hem de doğa ile uyumlu ve barışık oldukları bir toplum yaratabilirdi. Tarihin belirli bir amacının olduğu fikri ve tarihî süreç içinde insanın mükemmele doğru ilerleyeceği inancı, Batı düşüncesinin en temel yaklaşımlardan birisini oluşturmaktadır. İşte bu fikir ve davranışlar, Amerikan geleneğinin kök saldı, güç ve hayat kazandığı verimli topraklardı. Ama insanlığın ve toplumların mükemmele 94 ulaşacağı fikrine ne oldu? Kaba bir "gelişme" kavramına düşürüldü, daha çok ve daha iyi nesnelerin üretimiyle ilgilenen basit bir görüşe dönüştürüldü. Tam anlamıyla gerçek hayatını yaşayan ve üretken olan bir insanın doğusuyla ilgili yaklaşımlarsa unutulup, gitti. Günümüzün siyasî kavram ve yaklaşımları, spi-ritüel köklerini tamamen kaybetmiş görünmektedirler. Siyaset, artık sorun çözmekle eş tutulmaktadır. Burada temel alınan ölçütse, siyasetin hayat standardını arttırıp, arttırmaması veya kamu idaresini daha verimli kılıp, kılmamasıdır. İnsanların hissiyatına ve arzularına bir yön vermekten âciz kalan böyle bir siyaset, gerektiğinde fırlatılıp kenara atılan boş bir teneke kutu haline gelmiştir. Bireyi yöneten ve kukla gibi oynatan, yalnızca üretim cephesi değildir. Aynı yönlendirmeler, tüketim cephesi için de geçerlidir. Halbuki tüketim alanının, bireyin kendi kişisel seçimini en serbest biçimde yapabildiği alan olduğu iddia edilmektedir. Hem gıda, giysi, içki, sigara ve sinema, hem de televizyonla ilgili tüketimde iki ana amaca hizmet eden güçlü bir telkin mekanizması devreye sokulmaktadır: Bu amaçlardan ilki, bireyde yeni mal ve hizmetlere karşı artan bir iştah yaratmak; ikincisi ise, yaratılan bu tüketim iştahını, sanayinin en kârlı alanlarına doğru yönlendirmektir. Tüketim malları sanayiinin gerektirdiği büyük sermaye yatırımları ve birkaç dev işletme arasındaki rekabet, tüketimi bireylerin serbest seçimine bırakılamayacak kadar değerli bir yönlendirme aygıtı haline getirmiştir. Burada işi şansa bırakmak ve tüketicinin hangi maldan ne kadar alacağına ve hattâ satın alıp, almayacağına kendisinin karar vermesini beklemek büyük bir safdillik olurdu. Bu nedenle bireylerin iştahı körüklenmiş, hatta zevkleri güdülmüş, yöneltilmiş ve önceden belirlenebilir bir hale getirilmiştir. Böylece insanlar, sürekli olarak daha çok ve daha "iyi" mal ve hizmet peşinde koşan ve adına "tü-

Banım T. Aji yQ Strateji

ketici" denilen bir kalıba sokulmuşlardır.

Ekonomik sistemimiz, insanları maddî olarak zenginleştirmiş olsa da, insanî açıdan fakirleştirmiştir. Batı dünyasının Tanrı'ya olan inancı, idealizmi veya manevî değerleri hakkındaki bütün propaganda ve sloganlara rağmen sistemimiz, maddî bir kültür ve maddî bir insan yaratmıştır. Böylece bireyler, çalışma saatleri içinde üretim süreci kapsamında yönetilmekte, boş vakitlerinde ise sevmesi "gereken" şeyleri seven, ama kendi zevklerini tatmin ettiğini sanan yönlendirilmiş ve yönetilmiş mükemmel bir tüketici kişiliğine bürünmektedirler. Bütün zamanı, slogan ve telkinlere kulak vermekle geçmekte, içinde kalan tek gerçeklik kısıntısı da, gerçek dışının güçlü sesi tarafından sökülüp atılmaktadır. Çocukluktan başlayarak, kendi içinden gelen pek çok inanış ve kanaati yok edilmektedir. Eleştirel düşünce cılız bir hale gelmiş, gerçek hisler topal olmuştur. Bu nedenle bireyi dayanılmaz yalnızlık ve kaybolmuşluk duygularından koruyacak tek yol, sürüye sessizce

uymak haline gelmiştir. Birey, kendisini, gücünün ve iç zenginliğinin bir dışa vurumu olarak hissetmek yerine, bir "eşya"ya indirgenmiş olarak görmektedir. Artık özünü, bilmeyerek de olsa, kendi dışındaki güçlere aktarmıştır ve bu açıdan da, dışa bağımlılığı tamdır. Böylece insanlar, kendilerine yabancılaşmışlar ve kendi elleriyle yarattıkları nesnelere boyun eğerek duruma düşmüşlerdir. Bireylerin davranışları, kendileri

tarafından yönetileceği yerde, kendilerinin üstünde ve hatta karşısında duran yabancı bir güç haline gelmiştir. Tarihin hiçbir döneminde ürettiklerimizin üzerimizde böylesine egemen olduğu, kontrolümüzden çıktığı, umutlarımızı paramparça ettiği, hesaplarımızı alt-üst hale getirdiği ve varoluşumuzun ana faktörü haline geldiği bir döneme rastlanmamıştır. İnsanların ürettikleri şeyler, makineler ve devlet biçimleri ne yazık ki, insanların özlerine yabancılaşan yaşam gücünü temsil et-95 96

97

mektedirler.

Marx'ın şu tespiti ne kadar da yerindedir: "Bütün fiziksel ve zihinsel duyuların yerini, bu duyuların kendilerine yabancılaşmış şekli olan "sahip olmak" duygusu almıştır. Özel mülkiyet, bizi o kadar ahmak ve iktidarsız yapmıştır ki, nesnelerin bizim olması için onlara sahip olmamız gerekmeğe başlamıştır. Artık nesnelerin bizim olabilmesi için, bir sermaye haline gelmesi, satın alınmış olması, yenilip içilmesi, yani tarafımızdan kullanılması gerekmektedir. Bütün zenginliklerimize rağmen aslında büyük bir yoksulluk içindeyiz. Çünkü çok şeye sahibiz, ama gerçek özümüz çok küçülmüştür." Bunun sonucunda, ortalama bir vatandaş kendine olan güvenini kaybetmiştir, kendisini çok yalnız hissetmektedir ve ruhsal bir çöküntü halindedir. Bolluk içinde yaşadığı halde, büyük bir mutsuzluk çekmektedir. Artık hayat, onun için bir anlam taşımamaktadır. Çünkü hayatın anlamının yalnızca "tüketici" olmakta yatmadığını sezmekte, ama buna rağmen ne türlü davranması gerektiğini kestirememektedir. Eğer sistemimiz bize çok sayıda kaçış imkânı sunmasaydı (televizyondan başlayarak uyuşturuculara kadar varmaktadır bu imkânlar), insanlar söz konusu mutsuzluğa ve anlamsızlığa uzun bir süre dayanamazlardı. Bu kaçış yollarını kullananlara ise, hayatlarındaki asıl önemli şeyler azar azar unutturulmaya çalışılmaktadır. Bütün bunların aksini iddia eden her türlü slogana rağmen, toplumumuz iyi beslenmiş, iyi bakılan, insaniliğinden uzaklaştırılmış ve depresif bir kitle haline gelmiş olan insanları idare eden bir bürokratlar cumhuriyetine dönüşmüştür. Artık insanlara benzeyen makineler üretmekteyiz. İnsanlar da gittikçe makinelere benzemektedirler. Elli yıl önce sosyalizme yöneltilen en büyük eleştiriler (sosyalizmin tek tipliğe, bürokratizme, merkezileşmeye ve ruhsuz bir maddeciliğe yol açacağı iddiaları), günümüz kapitalizminde yaşanan birer gerçek haline gelmişlerdir. Özgürlük ve demokrasiden söz ediyoruz ama, giderek artan sayıda insan, böyle bir özgürlüğün getirdiği sorumluluğu yüklenmekten çekiniyor ve iyi beslenen robot-insan tipini ve köleliği yeğliyor. İnsanların artık demokrasiye olan inançları kalmadı. Bu yüzden de kararların verilmesi işini seve seve siyaset uzmanlarına devrediyorlar.

Radyo, televizyon ve gazeteler aracılığıyla yaygın bir iletişim sistemini kurabildik. Buna rağmen insanlar, siyasî ve toplumsal gerçekler hakkında objektif bir biçimde bilgilenmekten çok, yanlış ve belirli bir öğreti doğrultusunda bilgilendirilmektedirler. Gerçekten de görüş ve fikirlerimizde bir dereceye kadar belirli bir tek tiplilik görülüyor. Bu tek tipliliğin kaynağında siyasî bir baskıcılık ve korku yatsaydı, bunun nedenini kolayca anlayabilirdik. Halbuki bu sözde demokratik toplumlarda, insanlar "gönüllü" olarak kendilerine kabul ettirilmek istenen bu yaygın görüşleri benimseme yolunu seçiyorlar.

Serbest piyasa koşullarının hâkim bulunduğu ülkelerde olduğu kadar, bu ülkelerin karşıtlarında da iki yüzlülük, bir kural hâline gelmiştir. Bu ülkelerden ikinci gruba girenler, kendi diktatörlüklerine "halk cumhuriyetleri", birinci gruba girenler ise, diktatörlüklerine "özgürlük aşığı halklar" yakıştırmalarını uygun görmektedirler. Bir nükleer saldırı karşısında, elli milyon Amerikan vatandaşının ölme tehlikesini, "savaş riski" olarak değerlendiren ve "kuvvet oyunlarında" zaferden söz edenler, nükleer bir kıyamet sırasında kimsenin galip gelemeyeceğini bilen sağlıklı insanlara ne cevap verecekler?

Temel eğitimden yüksek öğrenime kadar uzanan genel eğitim hareketi, en üst seviyelere gelmiştir. Fakat insanların eğitim düzeyi yükselmiş olsa bile, özgürce akıl yürütme, değerlendirme ve kanaat oluşturma nitelikleri zayıflamıştır. Belki insanların zekâsı artmıştır, fakat akıllan (yani, bireysel ve toplumsal 98

99

hayatın temelindeki nedenleri, yüzeysel olanı aşarak görme yetenekleri) giderek azalmıştır. Düşünme, hislerden giderek daha fazla soyutlanmakta ve ayrılmaktadır. Bütün insanlığın üzerinde bir kâbus gibi dolaşan nükleer savaş tehdidinde tahammül edebiliyor olmak, modern insanlığın akıl sağlığından şüphe etmek için yeterli bir sebeptir.

İnsanlık, yarattığı makinelerin efendisi olacak yerde, makinelerin itaatkâr bir hizmetçisi hâline gelmiştir. Fakat insanlar, birer eşya olmak üzere yaratılmamışlardır. Tüketim çılgınlığının vermeye çalıştığı tatmine rağmen insanların içindeki yaşama gücü, sonsuza dek hareketsiz kalmaz. O halde önümüzde tek bir seçenek bulunmaktadır: Yarattığımız makinelerin yeniden efendileri olmak zorundayız. Ayrıca üretim faaliyetlerini bir amaç olmaktan çıkarıp, araç haline getirmeli ve üretimi insanlığın gelişimine adanmalıyız. Aksi takdirde insanların baskı altında tutulan hayat enerjisi, kendisini yıkıcı bir biçimde dışa vuracaktır. Bunun sonucu olarak insanlar, can sıkıntısından ölmek -tense hayatı yok etmeye başlayacaklardır.

İnsanlığın bu durumundan toplumsal ve ekonomik organizasyon biçimlerimizi sorumlu tutabilir miyiz? Daha önce de belirtildiği üzere, sanayi alanındaki üretim ve tüketim yöntemiyle onun insanlar arasında desteklediği toplumsal ilişki biçimi, insanlığın söz konusu durumuna neden olmuştur. Fakat bu durum, sistem bunu istediği için böyle olmamıştır. Burada "bazı mihrakların kötü niyetleri" şeklinde ifade edilebilen kaçamak cevaplar aranmamalıdır. Asıl neden, ortalama bir insanın karakterinin, toplum yapısının sunduğu hayat tarzı tarafından biçimlen-dirildiği gerçeğidir. Yirminci yüzyılda kapitalizmin aldığı şekil, hiç şüphesiz kapitalizmin ondokuzuncu yüzyıldaki şeklinden çok farklıdır. Bu fark o kadar büyüktür ki, her iki sistem için de aynı kapitalizm kavramını kullanıp, kullanamayacağımız tartışılmalıdır. Yirminci yüzyıl kapitalizmini geçmiş dönem kapitalizminden ayıran en önemli nitelikler; sermayenin dev boyuttaki işletmelerde yoğunlaşması, şirket yönetimi ile şirket sahipliğinin gittikçe bi-ribirinden ayrılması, çok güçlü sendikaların varlığı, tarım sektörü ile bazı sanayi sektörlerine devlet sübvansiyonlarının verilmesi, "refah devleti"nin nitelikleri, fiyat kontrolünün ve yönlendirilmiş bir piyasanın olması ve pek çok başka nitelikler şeklinde özetlenebilir.

Terminolojiyi nasıl seçersek seçelim, yine de hem eski ve hem de yeni kapitalizm için geçerli olan bazı temel kıstaslar vardır: Dayanışma ve sevginin değil de, bireysel ve bencil davranışın herkes için en iyi sonucu doğuracağı ilkesi ve halkın kendi irade, tasarımı ve planlamasının yerine, belirli bir kişiliğe sahip olmayan bir mekanizmanın, yani piyasanın, toplum hayatını yönlendirmesi gerektiğine olan inanış. Burada kapitalizm, eşyayı (sermayeyi) insanlardan (emekten) üstün kılmaktadır. Güç, faaliyetten değil, sahip olmaktan geçmektedir. Çağdaş kapitalizm, insanlığın gelişmesini engelleyen bazı özellikleri de içermektedir. Örneğin, işçilerden, memurlardan, mühendislerden ve tüketicilerden oluşan, iyi işleyen bir çalışanlar ekibine ihtiyaç duymaktadır. Böyle bir ekip gereklidir, çünkü bürokrasiler tarafından idare edilen büyük işletmeler bu tür bir organizasyon şemasına ve "teşkilât adamına" (örgütçü insana) dayanmaktadır.

Sistemimiz, kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek insanlar yaratmak zorundadır. Sorun yaratmadan işbirliği yapan çok sayıda insana ihtiyaç vardır. Gerekli olan, gittikçe daha çok tüketen, zevkleri standartlaşmış, ne yapacağı kolayca tahmin edilebilen ve etkilenebilen insanlardır. İhtiyaç duyulan insanlar, kendilerini özgür ve bağımsız hisseden, hiçbir otoriteye veya vicdani ilkeye bağlı olmadıklarını düşünen ve fakat kendilerinden bekleneni yapmak üzere emir alabilen ve sosyal makineye sorun yaratmadan uyabilenlerdir. Bu kimseler, herhangi 100

bir zora başvurulmadan güdülebilen, liderleri olmadan yol gösterilen, belli bir amaca hizmet etmeksizin hareket etmeye cesaret ettirilebilenlerdir. Bu gibi bir durumda her zaman hareketli ve atak olmak, ilerlemek ve sözde iyiyi aramak, en temel ilke olmaktadır. Oysa üretim faaliyetinin temelinde ise, insanların gerçek ihtiyaçlarından ziyade, sermaye yatırımından gelecek kâr beklentisi yatmaktadır. Radyo, televizyon, kitaplar ve ilâçlar kâr ilkesine göre üretildiği için, insanlar genellikle ruhlarını körelti-ci ve bazen de sağlıklarını bile bozan tüketim kalıplarına yönlendirilmektedirler. Manevî geleneklerimize dayanan insanî hedeflerimizi tatmin edemeyen toplumumuz, çağımızın en önemli iki sorunuyla ilgili önemli katkılarda bulunmaktadır: Bu sorunlardan ilki barışla, diğeri ise Batı'nın zenginliği ile insanlığın diğer üçte ikilik kısmının fakirliğini dengelemekle ilgilidir. Modern dönemin insanı, kendine ve her şeye karşı yabancılaşmıştır. Bu yabancılaşmanın bir sonucu olarak, insanlık, yukarıdaki iki sorunu çözmekte zorlanmaktadır. Eşyaya tapıp, hayata ve insanlara olan saygısını kaybettiğinden, hem ahlâkî ilkelere, hem de kendi

yaşantısı için önemli olan akılcı düşünceye karşı körleşmiştir. Nükleer silâhlanmanın evrensel bir yok oluşa neden olacağı o kadar belliyken ve hatta nükleer bir savaşa gidilmese bile nükleer tehdidin, korkunun ve paranoyanın hüküm sürdüğü bir ortamda yaşamak zorunda kalacağımız muhtemelken, özgürlüğün ve demokrasinin varlığından söz bile edilemez. Zenginler ve fakir ülkeler arasındaki bu büyük farkın, kanlı çatışmalara ve diktatörlüklere yol açacağı bellidir. Buna rağmen, hiç bir olumlu sonuç getirmeyeceği belli olan bazı çözüm önerilerinden söz edilmektedir. Gerçekten de Tann'nın, mahvını arzuladığı insanları kör ettiğini kendimize ispatlamaya çalışıyor gibiyiz. 101

Kapitalizmin olumsuzluklar hanesinde bunlar yazılı. Peki, sosyalizm hakkında neler söylenebilir? Başlangıçta hangi amaçlara sahipti? Bu amaçları uygulama şansı doğan ülkelerde hangi sonuçlar elde edilmiştir?

Marx'ın ve başka birçok düşünürün anladığı biçimiyle ondo-kuzuncu yüzyıl sosyalizmi, herkes için onurlu bir hayat kurmakta gerekli olan maddî temeli yaratmak amacındaydı. Bu nedenle sermayenin emeği değil, emeğin sermayeyi idare etmesi öngörülmüştü. Sosyalizm için emek ve sermaye sadece basit birer ekonomik kategori olmaktan öte anlamlara da sahipti. Emek ve sermaye, birer ilkeyi temsil ediyorlardı: Birikip yoğunlaşmış malın temsilcisi olan sermaye, sahip olmayı; hayatı ve insanın gücünü oluşturan emek ise, gelişmeyi, varlığı ve olmayı temsil ediyordu. Sosyalistler, kapitalist düzende eşyanın hayatı idare ettiğini; sahip olmanın, var olmaktan daha üstün görüldüğünü ve geçmişin, geleceği yönlendirdiğini keşfetmişlerdi. Amaçları, bu ilişkiler bütünü tersine çevirmektir. Sosyalizmin hedefi, insanlığın özgürleşmesiydi. Yinelemek gerekirse, bu hedef, insanları bağlayan zincirlerden, hayallerden ve gerçek dışılıklardan kurtulmak anlamına geliyordu. Amaç, hissetme ve düşünme yeteneklerinden yaratıcı biçimde yararlanan bir insana ulaşmaktı. Sosyalizm, özgür bir insana ulaşmanın mücadelesini veriyordu. Buna göre, özgür insan, kendi ayakları üzerine basan bir insandı. Marx'ın da dediği gibi, insanların kendi ayakları üzerine basabilmeleri, ancak "varlığını kendi kendisine borçlu olduğu, dünyayla giriştiği bütün ilişkilerde (görme, işitme, koku alma, tat alma, hissetme, düşünme, isteme, sevmeye gibi) kendini mutlak bir insan olarak gördüğü, kısacası bireyselliğinin tüm öğelerini idrak edip, dışı vurduğu zaman mümkündür." Sosyalizmin hedefi, insan ile insan ve insan ile tabiat arasında bir bütünlük sağlamaktır.

102

Marx'ın ve öteki sosyalist düşünürlerin, insanın en temel dürtüsünün azamî maddi kazanç peşinde koşmak olduğunu iddia ettikleri yönündeki yaygın klişenin tersine sosyalistler, aslında kapitalist toplumlarında maddi boyutun en temel öge haline geldiğini belirtmişlerdir. Bunun karşısında duran sosyalizm ise, insanların kendilerini tanımlayan ve maddi boyunduruktan kurtuluşlarını sağlayabilmeleri için onlara maddi olmayan öğeler sunmaya çalışmaktadır. (İnsanların tutarsızlığı ne kadar da üzücü. Bir yandan sosyalizm, güya içerdiği "maddecilik" nedeniyle lanetlenirken, öte yandan insanlar en iyiyi yaratma yönünde harekete geçiren tek öğenin "kâr dürtüsü" olduğu iddia edilmektedir.)

Sosyalizmin hedefi, bireysellikti; tek tiplilik değil. Ekonomik boyunduruktan kurtuluşu sağlamaktı, hayatın esas gayesinin maddi kazanımlar olduğunu ispatlamak değil. Bütün insanların tam bir dayanışmasını sağlamaktı, tek bir insanın diğer insanlar üzerinde egemenliğini ve yönetimini kurmak değil. Sosyalizmin temel ilkesi, her bir insanın kendi başına bir amaç olduğu ve diğer insanların aracı olamayacağı idi. Sosyalizmin ulaşmaya çalıştığı toplum biçiminde, herkes bütün kararların alınmasında söz ve sorumluluk sahibi olacaktı. Böyle bir toplumda vatandaşlar, birer insan oldukları ve derme çatma düşüncelere değil, bir takım kanaatlere sahip oldukları için kararlara katılabileceklerdi. Sosyalizm için hem fakirlik, hem de zenginlik büyük birer çarpıklıktı. Çünkü maddi fakirlik, insanların onurlu ve dolu dolu yaşayamamasına neden oluyordu. Öte yandan maddi zenginlik ise (güç örneğinde olduğu gibi), insanlar yoldan çıkıyordu. Zenginlik, insanlardaki iç dengeyi bozuyor ve insan varlığının içsel sınırlarını aşıyordu. Böylece bireyler, kendilerinin "benzersiz" olduğunu düşünecek kadar gerçek dışı ve hatta saçma bir yola giriyorlardı. Bunun ardından da insanlar, öteki in-

103

sanlardan üstün olduklarını ve onların bağlı oldukları temel şartlara kendilerinin bağlı olmadıklarını düşünmeye başlıyorlardı. Sosyalizmin bu duruma karşı sunduğu seçenek, maddi rahatlığın, hayatın gerçek amaçları için kullanılmasını sağlamaktı. Bireysel zenginlik reddedilmekteydi, çünkü bu türlü

bir zenginlik hem birey, hem de toplum için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Aslında sosyalizmin kapitalizme muhalefet etmesinin esas temeli de bu tespittir. Kapitalizm, kendi iç mantığına göre, sürekli artan bir maddi refahı hedeflemektedir. Sosyalizm ise, insani üretkenliğin, canlılığın ve mutluluğun sürekli artmasını öngörmektedir. Sosyalizmde maddi rahatlık, insanların temel amaçlarına hizmet ettiği sürece hoş karşılanır.

Sosyalizm, zaman içinde devletin de ortadan kalkacağına, böylece bir süre sonra insanların değil de, yalnızca eşyaların (nesnelerin) yönetilmesi gerekeceğine inanmış ve bu nedenle de, özgürlüğün ve inisiyatifin (başlatma yeteneğinin) bireylere iade edildiği sınıfsız bir toplum hedefini gütmüştü. Sosyalizm, ondokuzuncu yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'nın başlarına kadar Avrupa ve Amerika'nın en önemli hümanist ve manevi hareketini oluşturmuştur. Peki, sosyalizme daha sonra neler oldu?

Ortadan kaldırmayı düşündüğü kapitalizmin ruhuna teslim oldu. Pek çok sosyalist ve muhalif, sosyalizmi insanlığın özgürlüğünü sağlayacak bir hareket olarak görememiş ve yalnızca emekçi sınıfın ekonomik standartlarını yükseltmeye yarayan bir araç şeklinde değerlendirmiştir. Sosyalizmin hümanist hedefleri unutulmuş veya bu hedefler yalnızca kelimelerde kalmış, aynen kapitalist sistemde olduğu gibi vurgu, sırf ekonomik kazanç üzerinde odaklanmıştır. Nasıl ki demokratik idealler manevi köklerinden uzaklaştırılmışsa, sosyalizm düşüncesi de, en derin kökü olan barış, adalet ve insanların kardeşliğine dair "gelecek-

104

ten haber veren" kurtuluşçu (mesihçi) inancını kaybetmiştir.

Bunun sonucu olarak sosyalizm, kapitalizmi aşacağı yerde, işçi sınıfının kapitalist düzen içinde kendilerine daha iyi bir yer edinmelerini sağlamaktan başka bir amaca hizmet etmez hale gelmiştir. Sosyalizm, kapitalizmi değiştirecekken, kapitalizmin ruhu tarafından vurulmuştur. Sosyalist hareketin başarısızlığını mühürleyen son olay ise, 1914 yılında sosyalist liderlerin uluslararası dayanışmayı reddetmeleri, kendi ülkelerinin ekonomik ve askerî çıkarlarını enternasyonalizmin fikirlerine karşı savunarak, parti programlarından bulunan barış kavramını programlarından çıkartmalarıdır. Sosyalist hareketin, hem de solcu kanadı, sosyalizmi yanlış yorumlayıp, onu sadece ekonomik bir hareket olarak değerlendirmiş ve bu yüzden üretim araçlarının kamulaştırılmasını, bu amaca hizmet eden tek araç olarak görmüştür. Sosyalist hareketin Avrupa'daki reformcu liderleri, kendi hedeflerini, işçinin ekonomik statüsünü kapitalist düzen içinde yükseltmeyi sağlamak olarak görmüşler ve bu açıdan en radikal çözüm önerisi olarak, bazı büyük endüstri işletmelerinin kamulaştırılmasını salık vermişlerdir.

Ancak son zamanlarda, bir işletmenin kamulaştırılmasının kendi başına sosyalizmi gerçekleştiremeyeceğinin farkına varılmıştır. Çünkü işçi açısından, söz konusu işletmelerin halk tarafından tayin edilmiş bir bürokrasi eliyle yönetilmesi ile özel sektörün tayin ettiği bir bürokrasi aracılığıyla yönetilmesi arasında hiçbir fark yoktur. Sovyetler Birliği Komünist Parti'sinin liderleri de sosyalizmi ekonomik açıdan yorumlamışlardır. Batı Avrupa'ya göre daha az gelişmiş olan ve demokrasi geleneği bulunmayan bir ülkede yaşadıkları için, sermayenin hızla çoğalıp yoğunlaşmasını sağla- 105 yabilmek amacıyla, terör ve diktatörlük yolunu seçmişlerdir. Aynı gelişme, aslında on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'da da görülmüştür. Sovyetler Birliği, yeni bir devlet kapitalizmi şeklini geliştirmiştir. Bu düzen ekonomik açıdan başarılı oluyor gibi gözükse de (1950lerde, Çev.) insanî değerleri teker teker yok etmeye başlamıştır. Bürokratik kafayla yönetilen bir toplum yaratmışlar ve sınıfsal ayrımlar (hem ekonomik, hem de diğer insanları yönetme gücü açısından), günümüz kapitalist toplumlarından çok daha derin bir etkiye sahip olmuştur. Bu gibiler sistemlerini sosyalist olarak tanımlıyorlar, çünkü bütün ekonomiyi kamulaştırmışlardır.

Ama gerçekte kurdukları sistem, sosyalizmin temsil ettiği bütün değerlerin (bireyselliğin yeniden canlanması ve insanlığın tam anlamıyla gelişimi) tam bir reddiyesidir. Kitleleri arkalarına alabilmek için, ulusçu ideolojileri sosyalist görüşlerle birleştirme yoluna gitmişlerdir. Halk, sermayenin hızla birikmesi için dayanılmaz özverilerde bulunmuş ve bu yüzden yönetenlerle pek iyi bir işbirliğine girememiştir.

Serbest işletmeler temeline dayanan kapitalist sistem, komünist sistemden üstün görünmektedir, çünkü çağdaş insanlığın en önemli kazanımlarından birisi olan siyaset özgürlük, ancak serbest piyasa

ekonomisinde korunabilmiştir. Öte yandan siyasî özgürlükle birlikte, insanların onuru ve bireyselliği de belirli bir konuma sahip olabilmıştır. Bu nitelikler, bizi yine hümanizmin manevî geleneklerine götürmektedir. Bu düzen, insanlara, eleştiri yapabilme ve yapıcı bir toplumsal değişime yönelik önerilerde bulunma imkânını verir. Sovyet polis devletinde ise böyle şeyler neredeyse imkânsızdır. Fakat Sovyet ülkeleri Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik düzeyine geldikleri andan itibaren (yani, insanların rahat bir hayat beklentisi tatmin edilebildiği takdirde)

106

107

Sovyet terörüne gerek kalmayacaktır. Böyle bir aşamadan sonra, Batı'da kullanılan telkin ve ikna etme gibi diğer manipulas-yon tekniklerine başvurulacağı pek muhtemeldir. Böyle bir gelişme, yirminci yüzyıl kapitalizmiyle yirminci yüzyıl komünizmini birbirine yakınlaştıracaktır. Çünkü her iki sistem de sanayileşme temeline dayanmaktadır. İkisinin de hedefi, ekonomik etkinliği ve refahı sürekli olarak arttırmaktır. Belli bir yönetici sınıfının egemen olduğu ve profesyonel siyasetçilerin iktidarda bulunduğu birer toplumdur söz konusu olan. İkisinin de geleceğe bakış açısı tamamen maddecidir. Burada Batı'nın Hristiyan ideolojisine atıfta bulunması veya ateist Doğu'nun peygamberci bir kurtuluşu müjdelemesinin hiçbir önemi yoktur. Her ikisi de kitleleri merkezî bir sisteme göre, büyük fabrikalar ve kitle partilerinde örgütlemektedir. İki sistem bu şekilde devam ederlerse, yabancılaşmış kitle insanı (bu kitle insanından pek de bir farkı bulunmayan bürokratlar tarafından idare edilen, iyi beslenmiş, iyi giyinmiş ve iyi eğlendirilen otomat insan) yaratıcı, düşünen ve hisseden insanın yerini alacaktır. Burada eşya (nesneler) birinci sırasını koruyacak, bir insan olarak insan ise, ölmüş olacaktır. İnsanlar özgürlükten ve bireysellikten söz edecekler, ama bir insan olarak hiçbir değere sahip olamayacaklardır.

Günümüzde bu gelişmenin neresindeyiz?

Kapitalizm ile kabalaştırılmış ve çarpıtılmış bir sosyalizm, insanları insanlıklarından çıkarıp, birer otomat haline sokma noktasına getirmiştir. İnsanlar, akıllarını kaybetmek üzeredirler. Hepimiz, mutlak bir yokoluşun başlangıcında bulunuyoruz. Onur, yaratıcılık, akıl, adalet, dayanışma ve insan özgürlüğü gibi hedeflere varabilmek ve neredeyse kesin olan çözülüş, yok oluş veya özgürlüğün kaybedilmesinden kurtulabilmek için, insanların, içinde bulundukları bu kötü durumu ve tehlikeleri bütün çıplaklığıyla görüp, kavramaları gerekmektedir. Kimse bizi, yöneticilerin egemen olduğu bir serbest piyasa ekonomisiyle, yine başka yöneticilerin egemen olduğu bir komünist sistem arasında tercih yapmaya zorlayamaz. Çünkü ortada üçüncü bir çözüm yolu var. Bu üçüncü yol, sosyalizmin temel ilkelerinden hareket eden, yeni ve tam anlamıyla insani bir toplum fikrini ve görüşünü sunan demokratik ve hümanist bir sosyalizmdir.

Hümanist Sosyalizm

111

Kapitalizmin, komünizmin ve hümanist sosyalizmin genel bir analizine dayanan sosyalist bir hareket programı, üç aşama üzerine inşa edilmelidir: Bir sosyalist parti fikrinin temelinde yatan ilkeler nelerdir? Bu sosyalistlerin gerçekleştirmeye çalıştıkları hümanist sosyalizm fikrinin uzun dönemdeki hedefleri ne olabilir? Henüz uzun vadedeki hedeflere yarılamadığına göre, söz konusu sosyalistlerin çaba göstermek zorunda oldukları acil ve kısa dönemdeki hedefler neler olmalıdır? Hümanist sosyalizm fikrinin temelini oluşturan ilkeler nelerdir? Her sosyal ve ekonomik sistem, eşya ve kurumlar arasındaki ilişkiler ağının oluşturduğu belli bir sistem olmanın yanı sıra, insanların kendi

aralarındaki ilişkilerle oluşturdıkları bir bütündür. Bu nedenle sosyalizmin bütün kavram ve pratikleri, insanlar arasında nasıl bir ilişkiler ağı yaratacağı açısından incelenmelidir. Her türlü sosyal ve ekonomik düzenlemelerin en üst kıstası, insan olmalıdır. Bu açıdan, bir toplumun hedefi, insanların sahip oldukları yetenek, akıl, sevgi ve yaratıcılıklarını tam olarak geliştirebilme imkânlarını yaratmak olmalıdır. Bütün sosyal düzenlemeler, insanların yabancılaşmışlığını ve kötürümlüğünü açacak her türlü tedbiri almalı ve insanları gerçek özgürlük ve bireyselliğe ulaştırabilmelidir. Sosyalizmin ana hedefi, bütün insanların gelişimini destekleyecek temel şart olarak, her bireyin mutlak gelişimini sağlayan bir sistem yaratmaktır. Sosyalizmin en yüce ilkesi; insanın eşyadan, hayatın mülkten ve emeğin sermayeden önce gelmesidir. Gücün, mülkiyetten değil yaratıcılıktan kaynaklanmasıdır. İnsanın, gelişmelerin dene-

112

timinde değil, gelişmelerin insanların denetimi altında olmasıdır. İnsanlar arasındaki ilişkide, her birey kendi başına bir amaç olmalı, hiç kimse başka birisinin amaçlarına araç olmamalıdır. Bu ilkedен hareketle, belirli bir sermayeye sahip olunsa bile, kimsenin kişisel olarak başka birine kölemsi biçimde bağımlı olmasına izin verilemez. Hümanist sosyalizm, insanoğlunun birliği temeline ve bütün insanların dayanışması inancına dayanmaktadır. Devlet, ulus veya sınıfsal tapınmaya karşı mücadele eder. İnsanların sadık olacakları en üstün şey, insan türü ve hümanizmin ahlâkî ilkeleri olmalıdır. En önemli amaç, Batı medeniyetinin aslen dayandığı fikir ve değerlerin yeniden canlandırılmasıdır. Hümanist sosyalizm, her ne şekilde olursa olsun, savaş ve şiddete tümüyle karşıdır. Siyasal ve toplumsal sorunları şiddet ve güç kullanarak çözme girişimlerini hem boş bir çaba, hem de ahlâksızlık ve insanlık düşmanlığı olarak değerlendirir. Bu nedenle güvenliğin silâhlarla sağlanacağını savunan bütün politikalara uzlaşmasız biçimde karşıdır. Barışı, yalnızca savaşın olmaması durumu olarak değil, bütün insanların ortak bir erdem yönünde özgürce işbirliği yapabildikleri ve insanlar arasındaki ilişkinin olumluluk ve uyum gösterdiği bir durum olarak görmektedir. Bu sosyalist ilkeler, toplumun her üyesinin ülkedeki öteki insanlar için de sorumluluk duygusuna sahip olmalarının ötesinde, dünyadaki bütün insanlar için aym sorumluluğu paylaşmalarını öngörmektedir. İnsanların üçte ikisinin acıklı bir yoksulluk içinde yaşamasına izin veren adaletsizliğe bir son vermek için, zengin ülkeler tarafından, şimdiye kadar gösterilenden çok daha büyük bir çaba gösterilmeli ve az gelişmiş ülkelerin insanî değer-

113

lere uygun bir ekonomik düzeye ulaşmaları sağlanmalıdır. Hümanist sosyalizm, özgürlükten yanadır. Korkudan, endişeden, tahakkümden ve şiddetten uzak kalmayı savunmaktadır. Özgürlük, yalnızca bir şey yapmama özgürlüğü değildir. Özgürlük, aynı zamanda bir şeyi yapabilme özgürlüğüdür. (Kişinin, kendini ilgilendiren bütün kararlara sorumlu

olarak faal bir biçimde katılmasının sağlanması ve her bireye insanî potansiyellerini mümkün olan en ileri düzeyde geliştirebilme imkânının tanınması gibi.) Üretim ve tüketim, insanlığın gelişmesine yönelik olmalıdır. Bunun tersi kabul edilemez. Her türlü üretim, bazı kişiler veya işletmeler için sağlayacağı maddî kazanca göre değil, belirli bir sosyal yararlılık ilkesine göre yönlendirilmelidir. Eğer daha fazla üretim ile daha çok özgürlük ve daha çok insanî gelişme arasında bir seçime gidilecekse, insanî değerler yeğlenmelidir. Sosyalist sanayî düşüncesinde hedef, en yüksek ekonomik üretkenliğe ulaşmak değil, en yüksek insanî üretkenliği sağlamaktır. Bunun anlamı, insanların çalışma ve boş zaman şeklinde harcadıkları enerjilerinin büyük bir kısmının, kendileri için anlamlı ve ilginç olmasıdır. İnsanlar, enerjilerini, bütün insanî yeteneklerini (zihinsel olduğu kadar, duygusal veya sanatsal olanlarını da) canlandıracak ve geliştirecek biçimde harcamalıdır. İnsanlığa yaraşır bir biçimde yaşayabilmek için, bazı temel maddî ihtiyaçlar tatmin edilmelidir. Ama tüketicinin, kendi başına bir amaç haline gelmesine izin verilmemelidir. Maddî ihtiyaçları kâr etmek amacıyla yapay olarak uyandırmaya çalışan bütün çabalar önlenmelidir. Sadece tüketmiş olmak için yapılan tüketim, hem maddî kaynakların boşa gitmesine yol açmakta, hem de insanın olgunlaşması açısından yıkıcı sonuçlara neden olmaktadır.

114

Hümanist (yani, insanı asıl ve temel hedef olarak kabul eden) sosyalizm, sermayenin insana değil, insanın sermayeye hükmettiği bir sistemdir. Bu sistemde, insanlar mümkün olduğu ölçüde dışsal şartlara hükmedecekler ve böylece dışsal şartların insanları kendi tahakkümleri altına almaları önlenecektir. Yine bu sistemde, toplumun üyeleri, neleri üreteceklerini birlikte plânlayacaklardır. Üretimin, herhangi bir kişiliğe sahip olmayan ve sadece en yüksek kâr peşinde koşan piyasa ve sermaye kanunlarına göre düzenlenmesine izin verilmeyecektir. Hümanist sosyalizm, demokratik sürecin siyasetin ötesine taşınarak ekonomik alanda da uygulanmasıdır. Hümanist sosyalizm, siyasî olduğu kadar endüstriyel bir demokrasidir. Böyle gelişen bir süreç, siyasî demokrasi kavramının asıl anlamına kavuşması demektir ve bilgili vatandaşların, kendileriyle ilgili bütün kararlara gerçek biçimde katılmaları ile oluşur. Demokrasinin ekonomik alana doğru genişletilmesi, bu alandaki katılımcıların (işçilerin, mühendislerin, yöneticilerin, vs.) bütün ekonomik faaliyetleri demokratik bir biçimde kontrol etmeleri anlamına gelir. Hümanist sosyalizm, yalnızca işletmelerin hukukî sahipleriyle değil, büyük ve güçlü işletmelerin toplumsal kontrolüyle de ilgilenmektedir. Sermayenin karcı çıkarlarını temsil eden bürokratik yöneticiler tarafından yapılan sorumsuz kontroller yerine, üretenler ve tüketenlerin denetiminde bulunan ve bunlar adına faaliyet gösteren bir yönetim daha iyi olacaktır. Hümanist sosyalizmin bu hedeflerine ulaşmak için, merkezî-yetçilikten mümkün olduğu kadar vazgeçilmesi gerekir. Ancak bu durum, endüstriyel toplumun uyumlu olarak çalışabilmesi için gereken asgarî bir merkezîlikle paralel gitmelidir. Merkezî

115

devletin işlevi asgarîye indirilmeli, toplumsal hayatın temel mekanizmasını birbirleriyle serbestçe işbirliği yapan vatandaşların gönüllü faaliyetleri oluşturmalarıdır.

Hümanist sosyalizmin temel ve genel hedefleri, dünyadaki bütün devletler için aynı olsa bile, her ülke kendine özgü hedefleri, geleneklerini ve mevcut durumunu göz önünde bulundurarak tanımlamalı ve bu hedeflere ulaşmak üzere kendine ait yöntemleri

geliştirmelidir. Sosyalist devletlerin karşılıklı dayanışması, bir ülkenin başka bir ülkeye kendi yöntemlerini empoze etmeyeceği bir şekilde düzenlenmelidir. Aynı noktadan hareketle, sosyalist fikir babalarının eserleri, kutsal kitaplar haline getirilmemeli ve başkaları üzerinde tahakkümde bulunmak için bir araç olarak kullanılmamalıdır. Ancak bu eserlerde ortak biçimde bulunan sosyalizm ruhu, sosyalistlerin gönüllerinde yer edip, kendi düşüncelerine rehberlik etmelidir.

Hümanist sosyalizm, akılla uyumlu şartlar altında, insan doğasının kendiliğinden ve mantıkî biçimde varacağı bir sonuçtur. Kökleri insanlığın hümanist geleneklerinde yatan ve endüstri toplumunda uygulanmaya çalışılan demokrasinin gerçekleştirilmesidir.

Fiziksel şiddete veya insanları uyuşturan (ve idrak edilmeden faaliyete zorlayan) telkinlere benzer hiçbir güce dayanmada" çalışan bir toplum düzenidir. Bu sistemi gerçekleştirebilmek için, insanların akıllarına ve daha insanî, daha anlamlı ve daha gönenci bir hayat yaşayabilme arzularına hitap etmekten başka bir çare yoktur. Bu sistem, insanlığın gerçekten insanî olan bir dünya yaratma becerisine sahip olduğuna duyulan inanca dayanmaktadır. Böyle bir dünyada oluşturulan toplumlarda, hayatın zenginliği ve bireylerin gelişimi en önemli konudur. Ekonomi ise, insanlara daha dolu bir yaşam sağlamak üzere esas rolüne ve görevine indirgenmiş bulunmaktadır.

Hümanist sosyalizmin hedefleri tartışılırken, merkezî devlet 116

faaliyeti en aza indirildikten sonra, üyelerinin serbestçe işbirliğine dayanan bu toplumun nihaî sosyalist hedefi ile bu nihaî hedefe ulaşmadan önce varılması gereken orta ve uzun vadeli hedefler arasında bir ayrıma gitmekte yarar vardır. Mevcut merkezçiliği kaldırmış devletin tümüyle merkezî bir toplum şekline dönüştürülmesi, ancak bir geçiş döneminden sonra mümkündür. Bu geçiş döneminde, bir ölçüye kadar merkezî bir plânlama ve devlet müdahalesinin muhtemel olumsuzluklarını (büyüyen bir bürokrasi, bireyselliğin zayıflaması, kişisel inisiyatifin azalması gibi) önlemek için şunların yapılması gerekmektedir: a) Devlet, vatandaş tarafından etkin biçimde kontrol edilmeli; b) Büyük işletmelerin toplumsal ve siyasal gücü kırılmalı; c) Üretimde, ticarette, yerel sosyal ve kültürel faaliyetlerde her türlü merkezçiliği kaldırmaya yönelik olarak çalışan gönüllü birlikler desteklenmelidir.

Nihaî sosyalist hedeflerle ilgili somut ve ayrıntılı plânlar hazırlamak şu anda mümkün olmasa bile, sosyalist bir toplum için tutulacak orta ve uzun vadeli hedefler hakkında, bazı genel görüşler aktarmak mümkündür. Bu hedefler orta ve uzun vadeli olsa bile, daha kesin ve ayrıntılı açıklamalar yapabilmek için, yıllar süren araştırmalara ve deneylere ihtiyaç olacaktır. Bu deneyler için ayrıca, bir ülkenin en iyi beyinleri ve gönülleri seçilmelidir.

Sosyalizmin temel ilkesinin hukukî mülkiyet değil, toplumsal denetim olduğunu göz önünde bulundurursak, hümanist sosyalizmin ilk hedefi, bütün büyük işletmeleri kökten değiştirmek, yöneticileri çalışanların (işçiler, memurlar, mühendisler) seçmesini sağlamak ve sendikalarla tüketici temsilcilerini de bu yeni oluşuma dahil etmektir diyebiliriz. Bu gruplar, her büyük işletmenin en üst otoritesini temsil edecekler, üretim, fiyatlandırma ve kârın kullanımı gibi genel konularda karar vereceklerdir. His-

117

sedarlar, sundukları sermayeleri için uygun bir karşılık almaya devam edecekler, ancak kontrol ve idare yetkisine sahip olmayacaklardır.

Bir işletmenin özerkliği, merkezî bir plânlamayla sınırlandırılacak, böylece üretimin sosyal amaçlar doğrultusunda gerçekleşmesi sağlanacaktır.

Küçük işletmelerin, işbirliği temeline göre çalışmaları uygun olacaktır. Böyle bir işbirliği, uygun vergilendirme yardımı ve diğer yöntemlerle desteklenmelidir. İşletmeler, işbirliği yapmadıkları takdirde bile işletmenin çalışanları, kân şirket sahibiyle paylaşacak ve ortak karar alacaklardır. Petrol, bankacılık, televizyon, radyo, ilâç sanayii ve taşımacılık gibi belirli bazı sanayi kolları, bütün toplum için büyük bir önem taşıdığından kamulaştırılmalıdır. Ancak kamulaştırılan bu sanayi kollarının yönetimi; çalışanlar, sendikalar ve tüketiciler tarafından yukandaki ilkeler doğrultusunda gerçekleştirilmelidir.

Toplum tarafından ihtiyacı duyulan, ancak mevcut üretimle bu ihtiyacın karşılanamaması durumunda, bu açığa kapatacak olan yeni işletmeler, kamu tarafından kurulmalı ve finanse edilmelidir. Öte yandan bireyler, korkudan ve diğer insanların boyunduruğuna girmekten korunmalıdır. Bu hedefi gerçekleştirebilmek için toplum, herkes için gıda,

konut ve giysi gibi temel maddî ihtiyaçları ücretsiz olarak sağlamalıdır. Daha çok maddî konfor isteyen herkes, bunun için, çalışmak zorundadır. Fakat hayatın temel maddî gerekleri garanti edildiği için, hiç kimse başka bir kimse üzerinde maddî temele dayanan doğrudan veya dolaylı bir g uygulayamaz hale gelmelidir. Sosyalizm, tüketim malları üzerindeki özel mülkiyeti kaldır-118

maz. Aynı şekilde, bütün gelirlerin aynı düzeyde olmasını sağlama amacını da gtmez. Hümanist sosyalizme göre gelir, gösterilen çaba ve sahip olunan yeteneğe göre olmalıdır. Ancak gelirler arasındaki farklılık, insanların hayat tarzlarının birbirlerinden yabancılaşmasına yol açacak uçurumlar yaratmamalıdır. Siyasî demokrasiyle ilgili ilkeler, yirminci yüzyıl gerçeğine uyacak bir biçimde uygulanmalıdır. İletişimin ve bilgisayar tekniğinin çok gelişmiş olduğu göz önünde bulundurulursa, ağdaş kitle toplumlarında eski şehir toplantılarını yeniden canlandırmak bile mümkün olabilir. Böyle bir organizasyonda yüzbinler-ce kk "alışma grupları" (face-to-face groups; kleine Grup-pen), iş yeri veya ikmet yeri ilkesine göre düzenlenerek kurulabilir. Böyle bir organizasyon, yeni bir tür Avam Kamarası oluşturur ve merkezî biçimde seçilmiş bir parlamentoyla birlikte karar alma sürecini paylaşır. Merkezcilikten yerelciliğe geçişi sağlayabilmek için, en önemli kararları kk yerel bölgelerdeki kişilerin alması gerekir. Bu kk yerel bölgeler, toplumdaki hayatın düzenlenmesiyle ilgili temel ilkelere bağlı kalmalıdır. Böyle bir organizasyon içinde hangi gerçekçi biçim geliştirilirse geliştirilsin, buradaki en önemli ilke, söz konusu demokratik süreci, bilgilendirilmiş ve sorumluluk taşıyan vatandaşların (hipnotize edici kitlesel telkin yöntemleriyle kontrol altında tutulan otomatlaştırılmış kitle insanının değil) kendi iradelerini dışa vurdukları bir sürece dönüştürmektir. Bürokrasinin egemenliği, yalnızca siyasî karar alma sürecinde değil, aynı zamanda bütün kararlar ve uygulamalar alanında da ortadan kaldırılmalıdır. zgrlk, ancak bu şekilde sağlanır. Yukarıdan aşağıya doğru inen bazı kararlar dışında, hayatın bütün aşamalarındaki faaliyetlerin zeminden gelmesi desteklenmeli, böylece birçok kararın temelden tepeye doğru ilerlemesi sağlanmalıdır. Sendika çatısı altında örgütlenmiş işçiler, tüketiciler 119 gruplarında örgütlenmiş tüketiciler ve yukarıda sözünü ettiğimiz siyasî çalışma gruplarında örgütlenmiş vatandaşlar, merkezî otoritelerle sürekli bir iletişim içinde bulunmalıdırlar. Bu iletişim; yeni kararlar, kanunlar ve kararnameler önerebilecek bir şekilde olmalıdır. Seçilmiş halk temsilcileri sürekli bir halk gözetimi altında bulunmalı, gerekli görüldüğü takdirde ve istendiği anda değiştirilmelidir. En temel ilkesinden hareketle, sosyalizmin başka bir hedefi de, ulusal egemenliğin ve her türlü askeri gücün kaldırılmasıdır. Bunun yerine bir Uluslar Topluluğu (Commonwealth of Nations) kurulmalıdır.

Eğitim alanındaki en önemli hedef, bireylerin eleştirel güç ve yeteneklerini geliştiren ve benliklerinin yaratıcı yönlerini ortaya koyan bir eğitim sağlayabilmektir. Başka bir deyişle hedef, manipulasyona karşı bağımsız olan ve başkalarının zevkine ve kazancına hizmet edecek telkinlere boyun eğmeyen özgür insanları yetiştirmektir. Bilgi, yalnızca bir yığın bilgi kırıntısı halinde olmamalı, maddî ve insanî süreçlerin temellerinde yatan güçleri belirlemek ve anlamak için kullanılan akılcı bir araç olmalıdır. Ancak eğitim yalnızca akli değil, aynı zamanda sanatsal yetenekleri de geliştirmelidir. Yabancılaşma olgusuna yol açmış olan kapitalizm, insanların bilimsel kavrayışlarıyla estetik algılarını hem birbirinden ayırmış, hem de yanlış temeller üzerine oturtmuştur. Sosyalist eğitimin asıl amacı, insanın her iki alanda da tam ve özgürce faaliyet gösterebilmesini sağlamaktır. İnsanın, hem maddî ürünlerin üretiminde, hem de hayattan zevk alma konusunda zekî bir gözlemci olmaktan çok, iyi donatılmış bir katılımcı olmasına çalışılmalıdır. Yabancılaşmış birentellek-tüelliğin tehlikelerini ortadan kaldırabilmek için, kuramsal eğitimin yanında, el işi ve yaratıcı sanatlar gibi faaliyetlere de önem verilmelidir. Bunun için, ilk ve orta öğrenimde her ikisini birleş-120

tiren bir el işleri (yani, sanatsal ve yararlı nesnelerin üretimi) dersi konulmalıdır. Her genç, kendi ellerini ve yeteneklerini kullanarak, yararlı ve değerli bir eşyayı üretme tecrübesini yaşamış olmalıdır. Güç ve sömürü temeline dayanan (akla aykırı) bir otorite ilkesinin yerini "bırakınız yapsınlar" yaklaşımı değil, bilgi ve yetenekte yetkinlik ilkesine dayanan bir otorite almalıdır (gözdağı, güç veya telkin ilkesi belirleyici olmamalıdır). Sosyalist bir eğitim, akla uygun otoritenin yeni bir tanımına varmalıdır. Böyle bir tanımlama, akla aykırı otoriterlikten ve ilkesiz bir "bırakınız yapsınlar" yaklaşımından çok farklı olmalıdır.

Eğitim, yalnızca çocukluk ve gençlik dönemiyle sınırlı olmamalıdır. Yetişkin eğitiminin mevcut biçimleri, büyük ölçüde genişletilmelidir. Herkese, istediği anda mesleğini veya işini değiştirme imkânını vermek özellikle önemlidir. Toplum, bireylere hiç olmazsa temel maddi ihtiyaçlarını sağladığı takdirde, böyle bir yenilik arayışı, ekonomik olarak da kabul edilebilir bir hale gelecektir. Kültürel etkinlikler yalnızca entellektüel eğitimle sınırlı kalmamalıdır. İnsanlığın insanca gelişebilmesi açısından sanatsal anlatımın her türlü (müzik, dans, tiyatro, resim, heykel, mimarlık, vs.) büyük bir öneme sahip olmaktadır. Sanatsal etkinliklerin düzenlenmesi, yararlı ve güzel programların yapılmasıyla ilgili olarak toplumda büyük bir yaratıcılık fırtınasına gidilmelidir. Bu etkinlikler ve çalışmalar, öteki önemsiz tüketim mallarından yapılan tasarruflarla sağlanabilecektir. Öte yandan, bir yaratımda bulunan sanatçının bağımsız olmasına büyük bir önem verilmeli, toplumsal bir sorumluluk taşıyan sanatın, bürokratik bir yapıya bürünmesine veya "devlet" sanatı haline gelmesine mutlaka karşı çıkılmalıdır. Sanatçının, meşru olan toplumu etkileme hakkıyla, toplumun sanatçıyı etkileme olgusu ara-

121

sında sağlıklı bir denge kurulmalıdır. Sosyalizm, sanat alanında üretici ile tüketici arasındaki mesafeyi daraltmaya çalışmalıdır. Bu mesafenin ortadan kalkmasını sağlayabilirse, her bireyin yaratıcı güçlerini, istediğinde dışa vurabilecek bir ortam yaratacaktır. Sosyalizm, önceden belirlenmiş hiçbir üslûp veya şekle bağlı değildir. Bu konu üzerinde günümüzde yapılanlardan daha ayrıntılı ve derin araştırmalara gerek duyulduğu da ortadadır.

Sosyalist bir toplumda bütün ırkların ve cinsiyetlerin mutlak bir eşitlik içinde olması, tabiidir. Fakat bu eşitlik, aym olmakla eş tutulmamalıdır. Bu nedenle her ırka, ulusal gruba ve cinsiyete özgü olan özel hüner ve yeteneklerin geliştirilmesi için büyük bir çaba harcanmalıdır.

Herkesin istediği dini serbestçe uygulama hakkı garanti edilmelidir. Devlet ve din, tümüyle birbirinden ayrılmalıdır.

Burada açıklanan hareket programı, sosyalizmin ilke ve hedeflerini açıklayan bir kılavuz şeklinde değerlendirilmelidir. Sosyalizmin bütün ilke ve hedeflerini somut ve ayrıntılı bir biçimde ortaya koyabilmek içinse, çok büyük bir araştırma ve tartışmaya ihtiyaç vardır. Bir sosyalist partinin en önemli görevi, böyle bir araştırmayı yaparak, somut ve ayrıntılı bir sonuca ulaşabilmek olmalıdır. Böyle bir araştırma ve inceleme, pratikteki uygulamaların ve sosyal bilimlerin sunabildiği bütün bilgilerin yeniden gözden geçirilmesini de gerekli kılmaktadır. Ama her şeyden önce, bu işi başarmak ve eski düşünce geleneklerinden kopabilmek için, hayal gücüne ve yeni imkânları görebilme cesaretine ihtiyaç duyulacaktır.

Bütün bunların yanında, Amerika Birleşik Devletlerindeki çoğu insanın, söz konusu sosyalist ilke ve hedeflerin geçerliliğine inanmaları için, yine de uzunca bir zamana gerek duyulacaktır. Bir sosyalist partinin bu süre içindeki ödevi ve işlevi ne ol-

122

malıdır

?

SP-SDF (Sosyalist Parti - Sosyal Demokrat Federasyon) (*) kendi yapı ve etkinliklerini, partinin temsil ettiği idealler doğrultusunda düzenlenmelidir. Sosyalizmin ileride gerçekleşebilmesi için mücadele vermenin yanında, böyle bir ortamın kendi içinde yaratılması için harekete geçmelidir. Bu açıdan SP-SDF, insanları bu parti programını desteklemeleri için ikna etmek amacıyla, akla aykırı duygulara, hipnotize edici telkinlere veya "kariz-matik kişiliklere" başvurmamalı, gerçekçilik ve doğruluk zemini üzerinde kalarak ekonomik, sosyal, politik ve insanî durum hakkında çarpıcı ve derinlemesine analizler sunmalıdır. SP-SDF, Amerika Birleşik Devletleri'nin ahlâkî ve entellektüel sağduyusu olmalıdır. Yaptığı analizleri ve vardığı yargıları, insanlara yaygın biçimde tanıtılmalıdır. SP-SDF'nin etkinlikleri, en uygun derecede merkezçiliği yok etme anlayışına ve üyelerinin tartışma ve karar alma düzeyinde faal ve sorumlu bir katılımına dayanmalıdır. Öte yandan, azınlıkta kalan görüşlerin tam anlamıyla dile getirilip tanıtılması için, büyük bir gayret gösterilmelidir. Bu nedenle, sosyalist parti programı, kesin bir çalışma plânı şeklinde algılanmamalı, parti üyelerinin devamlı etkinliği, gayreti ve ilgisiyle büyüyüp gelişmelidir.

Öyleyse SP-SDF, bütün diğer siyasî partilerden farklı olmalıdır. Bu fark, programlar ve idealler düzeyinde kalmamalı, par-

(*) Fromm, 1957 yılında Amerika Sosyalist Partisi olan SP-SDF'ye katılmış ve 1958 yılındaki Ulusal Parti Kongresi'nde parti programının yeniden düzenlenmesi için kurulan bir komisyona dahil olmuştur. Fromm, bu parti için "Öncelik insanda" (Let Man Prevail) isimli makaleyi yazmış, buradaki makaleyi de, kendi görüşlerinin anlatımı şeklinde görmüştür. SP-SDF'nin parti bürokrasisi içinde yeterli bir yankı bulamayan Fromm, daha sonra bu partiden ayrılmıştır. (Çev.) 123

tinin yapısı ve işleyişi açısından da belirginleşmelidir. Parti, insana özgü gerçeklik ve sağduyu ruhuyla birleşmiş bütün üyeler için manevî ve sosyal bir yuva niteliğine kavuşmalıdır. İnsanlığın ortak inançları ve kendi geleceğine yönelik gayret ve dayanışması, parti üyelerini birleştiren en önemli faktör olmalıdır.

SP-SDF'nin kısa bir zamanda zafere ulaşmasını beklememek gerekir. Buna rağmen parti, en geniş biçimde sosyal bir etki yaratmayı ve güç kazanmayı hedeflemelidir. Sürekli artan sayıda insanın desteğini kazanmaya gayret etmeli ve bu insanların, parti aracılığıyla Amerika Birleşik Devletleri içinde ve bütün dünyada seslerini duyurabilmeleri sağlanmalıdır.

SP-SDF, sosyalizmin insancı geleneğine dayanmaktadır. Geleneksel sosyalist hedeflerin geliştirilip, yirminci yüzyıl toplumlarının içinde bulundukları şartlara uygun hale getirilmesi için gayret etmektedir. Hedeflerinin, güç ve şiddet kullanarak veya herhangi bir diktatörlük kurarak gerçekleştirilebileceği fikrine özellikle karşıdır. Partinin elindeki tek silâh, görüşlerindeki gerçekçiliktir. Bu görüşlerin, insanların temel (aslı) ihtiyaçlarına seslendiği gerçeğidir. Bu nedenle, boş olmayan ve gerçek bir göneç (refah) sağlayan bir hayat tarzına özlem duyan insanların, günümüzdeki masalları, kurguları ve hayallerin ne kadar anlamsız olduğunu görmeleri sağlanmalıdır. SP-SDF üyelerinin ortak bir ideale inanmaları yeterli değildir. Böyle bir inanç, gerçek hayata aktanlamadığı sürece, boş ve verimsiz kalacaktır. Partinin hayatı, her üyesine kendi kaygılarını anlamlı ve âcil bir etkinliğe dönüştürme imkânını sunabilecek şekilde düzenlenmelidir. Acaba bu nasıl gerçekleştirilebilir?

Sosyalizmin temel hedeflerinin (özellikle dev işletmelerin çalışanlar, sendikalar ve tüketici temsilcileri tarafından idare edilme yöntemi, demokratik sürecin yeniden canlandırılması, 124

her vatandaşa sağlanan temel hayat standardı gibi), uygulanması son derece güç olan ayrıntılı ve büyük sorunlar yarattığı unutulmamalıdır. Bunların çözümü için ekonomi, iş organizasyonu, psikoloji ve benzeri alanlarda bazı temel kuramsal araştırmaların yapılması gerekecektir. Buna ilâve olarak, pratik plânlara ve bu alanlardaki tecrübelerle ihtiyaç duyulacaktır. Ancak bütün bu problemler, doğa bilimcilerinin ve teknisyenlerin kendi alanlarındaki problemleri çözmede gösterdikleri inanç ve hayal gücüne benzer şekilde ele alındığı takdirde, kolayca çözülebilecektir. Varılacak sonuçlar, belki

günümüz için hayal gibi olabilir. Ama yirmi yıl öncesinde (1940lardan söz ediyor. Çev.) de uzay yolculukları insanlar için fantastik bir niteliğe sahipti. Sağlıklı ve insanî bir toplumsal organizasyona ulaşabilmek için aşılması gereken problemler, kuramsal ve uygulamalı doğa bilimlerinde karşılaşılan problemlerden pek de zor değildir.

Buna göre bir sosyalistin birinci görevi, uygulamalı sosyalizmle ilgili sorunları kendi tecrübelerine bakarak incelemesi ve bu tecrübeler ile önerileri SP-SDF kapsamında oluşturulan çalışma gruplarında birer sosyalist çözüm önerisi olarak ortaya koymasındır. Bu grup çalışmasına destek olacak şekilde, söz konusu sorunları inceleyen daimî komiteler de bulunacaktır. Bu komiteler; ekonomi, sosyoloji ve psikoloji, dış politika gibi alanlarda uzmanlaşmış kişilerden kurulu olacak, diğer çalışma gruplarıyla çok yakın temas içinde bulunarak inceleme ve araştırmalarını sürdürecektir, fikir ve tecrübe alışverişinde bulunacak, böylece hem çalışma grupları, hem de komiteler birbirlerini destekleme konusunda teşvik edeceklerdir.

SP-SDF üyelerinin etkinlikleri, teorik düşünce ve plânlamalarla sınırlandırılmamalıdır. Zira başarıya ulaşabilmek için somut faaliyetlere gerek duyulmaktadır. Her üyenin, sosyalist hayat tarzını benimsemiş olduğunu, çalıştığı yerde açıkça göster-

125

mesi çok önemlidir (bu durum, her türlü iş yerleri için geçerlidir; fabrikalar, daireler, okullar, laboratuvarlar, hastaneler ve benzerleri.) Öte yandan her üyenin, sosyalist açıdan sorunlara yaklaşma ve çözüm bulma yöntemlerini bizzat kendisinin de uygulaması gerekmektedir. Aynı zamanda bir

sendikaya mensup olan SP-SDF üyelerinin, sendikalarda üye etkinliğini arttırmak ve katılımı

sağlamak yönünde faaliyetlerde bulunmaları özellikle önem taşımaktadır. SP-SDF üyeleri, sendikalara

mensup olsun veya olmasınlar, yerinden yönetimi, yaygın katılımcılığı ve bürokrasiyle mücadele

daima destekleyeceklerdir.

SP-SDF, toplumun insanileştirilmesi konusuna ilgi duyan erkek ve kadınlara, ayrıca bu sorunların

çözümüne yönelik çalışmalarda bulunan, bu yönde zaman ve para konusunda özverili bir çalışmaya

hazır olanlara çağrıda bulunmaktadır.

SP-SDF, etkinliğinin ana konusunu programında sayılan konular olarak görse bile, toplumumuzun

gelişimi için çok önemli olan bütün siyasî gruplara ve bireylere destek verip, işbirliği yapmayı da

kabul etmektedir. Partinin hedeflerinden bazıları şöyle sıralanabilir:

- *Siyasî hayatın mevcut olgularına gerçekçi biçimde yaklaşan sağlıklı ve akıllı başında bir dış politika.*

Bu; akılcı bir uzlaşma yönünde olan, mevcut blokların kendi ekonomik ve siyasî konumlarını kabul

etmeleri ve söz konusu konumlarını hiçbir zaman güç ve şiddet kullanarak değiştirmeyeceklerine söz

vermeleriyle savaşın önleneyeğine inanan bir dış politikadır.

- *Silâhlanma yolu ile güvenliğin artacağını iddia eden yaklaşımlarla mücadele.*

Mutlak yok oluşu önlemenin tek yolu, toptan silâhsızlanmadır. Buna göre, silâhsızlanma görüşmeleri,

gerçek bir silâhsız-

126

127

lanmayı önlemek için yürütülmeyecektir. Gerçek bir silâhsızlanmaya varabilmek için, risk alma

cesareti göstermek gerekecektir.

- *Az gelişmiş ülkelere yönelik ve halen uygulanan yardım programlarının çok daha ilerisinde olan bir yardım programı hazırlanması.*

Böyle bir programın gerçekleştirilebilmesi için kendi vatandaşlarımızın önemli bir özveride bulunmaları gerekecektir. Yabancı ülkelerde Amerikan sermayesinin çıkarlarına hizmet eden bir siyasete karşıyız. Amerika Birleşik Devletleri'nin, küçük ülkelerin bağımsızlıklarına aykırı düşen bütün dolaylı müdahalelerine de olumlu bakmıyoruz.

- *Birleşmiş Milletler, güçlendirilecektir.*

Uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde ve büyük çaplı dış yardımların düzenlenmesinde Birleşmiş Milletler'in yardımına başvurulmalıdır.

- *Çoğunluğun yararlandığı maddî hayat standardının altında bulunan halk kesimine destek verilecek,*

onların da aynı seviyeye gelmeleri sağlanacaktır.

Bu, hem ekonomik, hem de bölgesel veya ırksal etkenler nedeniyle ortaya çıkmış olan seviye farkları için geçerlidir. • *Merkezcilikten vazgeçilmesi (yerinden yönetim) ve yaygın bir halk katılımını sağlayan bütün etkinliklerin desteklenmesi.*

İşletmelere, hükümetlere ve sendika bürokrasilerine verilen bütün sorumsuz yetki ve güçleri azaltmaya çalışan faaliyetler desteklenmelidir.

- *İşsizlik, hastalık veya yaşlılık durumlarında ortaya çıkan sorunları en aza indirebilmek için, yaygın*

bir sosyal güvenlik ağı geliştirilecektir.

Sağlık alanında sosyalizasyon desteklenmeli, hekim tercihi hakkı ve tıp hizmetlerinde düzeyin yükselmesi sağlanmalıdır. Tarımsal kapasitemiz ve artı değerimizden tam olarak yararlanabilmek için gereken ulusal ve uluslararası ekonomik önlemlerin alınması sağlanacak, tıbbî standardın yükseltilmesine önem verilecektir.

- *Sanayi, ticaret, sendika ve tüketici temsilcileri ile ekonomistlerden oluşan bir ekonomik komisyonun*

kurulması yönündeki bütün çabalar desteklenecektir.

Bu komisyon, ekonomimizin ihtiyaçlarını düzenli aralıklarla belirlemek ve ulusal düzeydeki değişimi sağlayabilmek için gerekli olan plânları geliştirmekle görevlendirilecektir. Bu komisyonun en önemli görevi, silâh sanayimden barış sanayiine geçişi sağlayabilecek olan bütün plânları tartışmak ve hazırlamaktır. Bu komisyonun bütün raporları, yayımlanmak ve geniş kitlelerin dikkatine sunulmalıdır. Benzer komisyonlar; dış politika, kültür ve eğitim alanında da kurulmalıdır. Söz konusu komisyonların üyeleri, ülke nüfusunun geniş bir yelpazesini temsil etmeli, bilgi ve kişilikleri halk tarafından genel kabul görmüş olmalıdır.

- *Konut, yol ve hastane yapımı gibi temel ihtiyaçları ve müzik, tiyatro, dans ve resim gibi kültürel*

etkinlikleri gerçekleştirebilmek için, hükümetin büyük yatırımlar yapması gerekir.

- *Amerika Birleşik Devletlerinin zenginliği sayesinde, bazı toplumsal deneyler başlatılabilir*

Örneğin kamuya ait işletmelerde yönetime işçilerin de katılması bunlara bir örnek olabilir.

- *Temel bir toplumsal öneme sahip olan sanayi kollarında*

128

hükümet, örnek işletmeler kurmalı, bunların özel sektörle rekabet etmesi ve özel sektörün kendi

standartlarını bu seviyeye yükseltmesi sağlanmalıdır.

Bu etkinlikler önce radyo, televizyon ve sinema alanında gerçekleştirilmeli, istendiğinde başka

alanlarda da örnek işletmeler kurulmalıdır.

- *Büyük işletmelerde yönetimlere işçilerin katılımını sağlamak üzere çalışmalara başlanmalıdır.*

Karar organlarında oyların yüzde yirmibeşi, işçi ve memurlara ayrılmış olmalıdır. Bu işçi ve memur

temsilcileri, her işletmede serbest biçimde seçilmelidir.

- *Sendikaların önemi ve etkileri yalnızca ücretler konusunda değil, çalışma şartları ve benzer*

konularda da arttırılmalıdır.

Aynı zamanda sendikaların içinde demokratikleşme süreci sürdürülmelidir.

• *Ticarî ve siyasî propaganda ile reklâmlarda hipnotize edici telkin yöntemlerinin kullanılmaması için çaba harcanmalıdır.*

Yukarıdaki hareket plânının, Kuzey Amerika ve Avrupa'da-ki sanayi ülkeleri için geçerli olduğunun farkındayız. Bu program, diğer bütün ülkeler için kendi özel şartlarına uygun biçimde geliştirilmelidir. Ancak, üretimin toplumsal kullanım için olması, etkili bir demokratik sürecin hem siyasette, hem de sanayide kuvvetlendirilmesi gibi genel ilke ve kurallar, bütün ülkeler için aynı derecede geçerlidir. Her bir vatandaşa sesleniyoruz. Herkesin kendi hayatıyla, çocuklarıyla ve bütün insanlık ailesiyle ilgili sorumluluklarını artık üstlenmesini istiyoruz. İnsanoğlu, tarihte eşine rastlanılmamış bir karar aşamasına gelmiştir: Ya beynini ve becerilerini kullanıp, kendisinin gerçekleştirebileceği bir dünya ve hattâ bir

129

cennet (ya da en azından insanların becerilerini tam olarak uy-gulayabildikleri, mutlu ve yaratıcı olabildikleri bir yer) yaratacak ya da nükleer bombalar veya can sıkıntısı ve boşluk hissiyle kendisini yok edecektir.

Gerçekten de sosyalizmin diğer parti programlarından en büyük farkı, bir görüşe, bir fikre ve şimdikinden daha iyi ve daha insanî bir topluma yönelik bir ideale sahip olmasıdır. Sosyalizm, kapitalizmin şu ya da bu eksikliğini gidermeye veya onarmaya çalışan bir yaklaşım değildir. Sosyalizm, henüz gerçekleşmemiş olan bir idealin peşindedir. Hedefi, mevcut sosyal gerçekliği aşan ve gerçekleşme potansiyeline sahip olan bir toplumdur. Sosyalistler, büyük bir vizyona sahiptirler.

"Bizim arzu ettiğimiz ve uğrunda mücadele verdiğimiz şey budur" diyebilmektedirler. Bu vizyon,

hayatın mutlak ve nihaî bir şekli değildir elbette. Ama yine de, şimdikinden daha iyi ve daha insanî bir

hayat şeklidir. Böyle bir hayat, Batı ve Doğu kültürlerinin en büyük eserlerine esin kaynağı olan

hümanizm ideallerinin gerçekleştirilmesidir.

Pek çok kişi, buna bir karşılık olsun diye, insanların hayat tarzlarını değiştirmek istemediklerini iddia

edecektir. Biz sosyalistler ise, bu iddianın doğru olmadığını söyleyeceğiz. Tam aksine, insanlar,

uğrunda mücadele edecekleri ve inanacakları bir ideale çok derin bir özlem duymaktadırlar. İnsanların

bütün canlılıkları, varlıklarının rutin kısmını aşabilme ve henüz varılmamış bile olsa gerçekleştirilmesi

mümkün olan vizyonlara ulaşabilme gayretinde saklıdır. İnsanlar, akılcı ve insanî bir vizyon peşinde

koşma imkânından yoksun bırakıldıklarında, hayattan duydukları sıkıntı ve boşluk nedeniyle, diktatör

ve demagogların akıl dışı ve şeytanî vaatlerine boyun eğebilmektedirler. Çünkü bu türlü toplumların

en büyük eksikliği, bireylere hiçbir ideal sunamamalarıdır. Çağdaş toplumlar, inançsız ve görüşsüz bi-

130

reyleri yeğlemektedirler. Tek hedefleri, aynı tipten çok sayıda insan yaratmaktır. Biz sosyalistler ise,

insanoğluna büyük bir inanç ve güven duyduğumuzu açıklamaktan ve vizyonumuzun yeni ve insanî

bir toplum olduğunu ilân etmekten çekinmeyiz. Bütün vatandaşların inançlarına, ümitlerine ve

hayallerine seslenerek, bu geleceğe bakış biçimini bizimle paylaşmaları ve gerçekleştirilmesi yönünde

çaba göstermeleri çağrısında bulunuyoruz. Sosyalizm sadece sosyo-ekonomik ve siyasî bir program

değildir. Aynı zamanda insanî bir düzenlemedir. Amacı, bir sanayi toplumunun içinde

bulunduğu

şartlarda hümanizm ideallerini gerçekleştirebilmektir.

Sosyalizm, radikal olmalıdır. Radikal olmak ise, köklere inmek demektir ve bu kök, insanın kendisidir.

Herkes İçin Garanti Edilmiş Bir Gelirin Psikolojik Boyudan

133

Bu makalede, herkes için garanti edilmiş bir gelirin sadece psikolojik yönlerine, yani değerine, rizikolarına ve yol açacağı muhtemel insanî problemlere değinilecektir.

Herkes için garanti edilmiş bir gelir yaklaşımını kabul etmek için öne sürülen en önemli neden, böyle bir gelirin, bireyin özgürlüğünü çarpıcı biçimde ve önemli ölçüde arttıracığı inancıdır. İnsanlık tarihi, günümüze değin insanların özgürce hareket etmelerine karşı iki büyük engel koymuştur: Hükümdarlar tarafından şiddet ve gücün kullanılması (özellikle de muhalifleri öl-dürebilme güçleri) ve daha da önemlisi, çalışma şartlarını ve içinde bulundukları sosyal ortamı kabul etmeyenleri açlıkla karşı karşıya kalmaları.

Söz konusu şartları kabul etmeyenler, karşılarına herhangi başka bir güç çıkmasa da, açlıktan ölme tehlikesiyle yüz yüze kalmaktaydılar. Karanlık geçmişinden günümüze (kapitalizme ve Sovyetler Birliği'ne) kadar insanlık tarihine damgasını vuran en önemli ilke şöyle özetlenebilir: "Çalışmaya ekmek yok." Bu büyük tehdit, insanları sadece kendilerinden beklenenleri yapmaya zorlamamış, aynı zamanda başka herhangi bir biçimde davranmaya kalkışacak tarzda düşünmelerini ve hissetmelerini de önlemiştir. Tarihin, insanları açlık tehdidiyle hizaya getirmiş olması, son tahlilde, insanların daima belirli ekonomik ve psikolojik sıkıntı ve kıtlıklar içinde yaşamalarından kaynaklanmıştır (bazı ilkel topluluklar bunun dışındadır). Örneğin herkesin ihtiyaçlarını tatmin edecek miktarda malzeme ve mal hiçbir zaman var olmamıştır. Genellikle küçük bir grup "yönetici", canının çektiği her-

134

şeye sahip olabilmek özgürlüğünü elde etmiş, diğerlerine ise, bu ayrıcalığın Tanrı vergisi veya doğal olduğu söylenegelmiştir. Burada önemli olan nokta şudur: Ayrıcalığın kökeninde "yöneticilerin" açgözlülüğü değil, maddî üretimin düşük düzeyi yatmaktadır. Her şeyin ekonomik açıdan bolladığı bir dönemde gerçekleştirilmesi pekâlâ mümkün olan "herkes için garanti edilmiş bir gelir" yaklaşımı, insanları tarihte ilk kez açlık tehdidinden uzak-laştıracabilecektir. Böylece insanlar, gerçekten özgür ve herhangi bir ekonomik tehditten bağımsız olabileceklerdir. Bu durumda insanlar, aç kalmamak için bir işi kabul etmek zorunda kalmayacaklar, becerikli ve azimli bir kadın veya erkek, yeni beceriler kazanarak, kendisini istediği herhangi bir işe hazırlayabilecektir. Böyle bir durumda evli bir kadının kocasından ya da bir gencin evden ayrılması daha sorunsuz olabilecektir. İnsanlar açlık korkusu duymadıkları için, korkak olmayacaklardır. (Tabii bunun geçerli olabilmesi için, insanların özgürce düşünebilmelerini, konuşabilmelerini ve hareket edebilmelerini engelleyen siyasî bir tehdit veya engel bulunmamalıdır.)

Herkese garanti edilmiş bir gelir, özgürlük kavramını boş bir slogan olmaktan çıkarıp, bir gerçek yapabilir ve Batı'nın dinî ve hümanist geleneğinin önemli temel taşlarından biri olan: "Ayrım yapılmadan, herkesin yaşamaya hakkı vardır!" ilkesinin gerçekleşmesine de imkân verebilir. Bu, yaşama, beslenme, barınma, tıbbî bakım ve eğitim hakkı olmazsa olmaz bir insan hakkıdır ve hiçbir hâl ve şart altında (toplumsal açıdan "yararlı" olduğu iddia edilen durumlarda bile) sınırlandırılmaz. Sıkıntı ve kıtlık psikolojisine geçiş, insanlık gelişiminin en önemli adımlarından birini oluşturmaktadır. Zira sıkıntı ve kıtlık psikolojisi; korku, kıskançlık ve bencillik yaratmaktadır (bu durum, dünyadaki bütün çiftçi topluluklarında rahatlıkla görülebilir-

135

mektedir). Bolluk psikolojisi ise; başlatma yeteneği, yaşama sevgisi ve dayanışma doğurur. Gerçek şu ki, sanayileşmiş ülkeler ekonomik bolluğun egemen olduğu yeni bir döneme girerken bile, dünyadaki insanların çoğu, halen sıkıntı ve kıtlığın hakim olduğu

ekonomik gerçeklerle boğuşmaktadırlar. Bu psikolojik durum nedeniyle pek çok insan, herkes için garanti edilmiş bir gelir yaklaşımının içerdiği yeni fikirleri dahi anlayamaz haldedir. Çünkü geleneksel fikirler, genellikle, toplumsal varoluşun bir önceki biçimleri tarafından belirlenmekte ve kısıtlanmaktadırlar.

Herkes için çok az bir çalışma süresiyle birleştirilen garanti edilmiş bir gelirin başka bir etkisi de, insan varlığının manevî ve dinî sorunlarının rahatlıkla ele alınabilme imkânının doğması şeklinde özetlenebilir. Şimdiye kadar insanlar, "hayatın anlamı nedir?" veya "neye inanıyorum?" ya da "inandığım değerler nelerdir?" yahut "ben kimim?" gibisinden sorunlarla ciddi biçimde ilgilenememişlerdir. Çünkü zamanlarının çoğunu çalışmakla geçirmişler, boş zamanlarında ise, bu konu hakkında düşünmek için çok yorgun düşmüşlerdir. Fakat insanlar, bundan böyle, zamanlarının çoğunu çalışmak için harcamadıkları takdirde, ya bu konulan ciddi bir biçimde ele alma özgürlüğüne kavuşacaklar ya da doğrudan veya dolaylı oluşan can sıkıntısı nedeniyle daha çok canlan sıkılır olacaktır.

Bu söylenenlerden, ekonomik bolluğun ve açlık tehdidinden kurtuluşun, toplumu, insan öncesi bir seviyeden gerçek bir insanî seviyeye yükselteceği sonucu çıkmaktadır.

Ancak bu yaklaşımı biraz dengeleyebilmek için, herkese garanti edilmiş bir gelir önerisiyle ilgili bazı

eleştiriler yapmak veya bazı sorular sormak gerekmektedir. Akla gelen ilk ve en önemli soru, herkese

belirli bir geliri garanti etmenin, insanların çalışma arzularını kınp kırmayacağıdır.

136

Nüfusun giderek artan bir bölümü için zaten hiçbir iş bulunmadığı gerçeğini göz ardı edecek olursak ve bu işsiz nüfus için çalışma arzusuyla ilgili sorunun geçersiz olduğunu görmezlikten gelirsek, herkese belirli bir geliri garanti etmenin, gerçekten de insanlarda çalışma arzusunu köreltebileceği kabul edilmelidir. Ancak ben, maddi teşviklerin, insanları çalıştırmak ve çaba göstermek için kullanılabilecek tek araç olduğuna inanmıyorum. Çalışmak konusunda başka teşvikler de bulunmalıdır: Gurur, sosyal kabul görme, çalışmaktan alınan haz gibi örnekleri çoğaltmak pekâlâ mümkündür. Bu konudaki en çarpıcı meslekler bilim adamlığı, sanatçılık ve benzerleridir. Bu insanların olağanüstü yetenek ve becerileri, hiçbir parasal kazançla ilişkili değildir. Burada, pek çok etkenin bir karışımı söz konusudur. En başta da, yapılan işe karşı duyulan ilgi, sonra elde edilen basanlardan duyulan gurur veya ünlü olma arzusu gelmektedir. Ancak bu örnek çok çarpıcı bile olsa, bizim için yeterince inandırıcı değildir. Zira bu türlü insanların olağanüstü çabalar gösterebilmelerinin nedeni olarak, vasattan üstün olan yetenek ve becerileri de gösterilebilir. Bu nedenle de, bilim adamı ve sanatçılar, ortalama bir insanın takınacağı tavırlar için geçerli birer örnek teşkil edemezler. Ancak böyle büyük yeteneklere sahip olmayan insanların hangi teşvikleri göz önünde bulundurarak çalıştıklarını incelediğimizde, söz konusu eleştirinin pek de haklı olmadığı görülecektir. Örneğin amatörce yürütülen sportif faaliyetler ve hobiler için hiç kimse maddi bir karşılık almamaktadır, ama yine de insanlar bu konularda büyük bir gayret ve çaba göstermektedirler. Çalışmak konusunda, dahil olunan çalışma sürecine duyulan ilginin nasıl bir teşvik yarattığını profesör Mayo, Western Electric Company için yaptığı Chicago Havvthorne Çalışmalarında gösterebilmiştir. Tecrübesiz kadın işçilerin verimlilik deneyleri kapsamına alınmasının ardından, bu işçilerin yaptıkları işlere ilgi duymaları ve aktif bir biçimde üretim sürecine katıl-

137

maları sağlanmıştı. Bunun üzerine, üretimde verimlilik artmış ve hatta işçilerin bedensel sağlıklarında önemli iyileşmeler gözlenmiştir.

Toplum biçimlerinin bazı eski tiplerini göz önüne getirdiğimizde, söz konusu sorun daha da netleşmektedir. Prusya memurlarının yüksek verimlilikleri ve yolsuzluklara bulaşmama gibi nitelikleri ünlüdür. Oysa bu memurların aldıkları maaşlar oldukça düşüktü. İşte burada; gurur, bağlılık, görev aşkı gibi etkenler, verimli bir çalışmaya neden olabilmıştır. Sanayi öncesi toplumları (örneğin, Ortaçağ Avrupası veya yüzyılımızın başında Latin Amerika'da görülen yarı feodal topluluklar gibi) incelediğimizde, çok başka bir etkenle daha karşılaşırız. Böyle bir toplumda, söz gelimi bir marangoz, geleneksel hayat standardını karşılayacak kadar çalışır. İhtiyaç duyduğundan fazlasını kazanmak için herhangi bir çaba göstermez ve bu nedenle de gelen işleri geri çevirir.

İkinci olarak belirtilmesi gereken konu, insanların doğaları gereği tembel olmadıkları, tam tersine, faaliyetsizlik neticesinde hastalandıklarıdır. Belki insanlar bir veya iki ay için

çalışmamayı yeğleyeceklerdir. Ama daha sonra insanların çoğu, karşılığında tek bir kuruş kazanmasalar bile, iş için yalvaracak hale gelirler. Çocuk gelişimi ve akıl hastalıkları alanında yapılan araştırmalar, bizlere bu konuda bol malzeme sunmaktadır. Gerekli olan, sistematik bir incelemedir. Böylece eldeki bilgiler organize edilecek ve "hastalık olarak tembellik" konusu daha net olarak araştırılabilecektir.

Eğer para, insanları çalışmak için teşvik eden ana öge değilse, çalışmanın kendisi, teknik ve sosyal içeriğiyle yeterli bir teşvik sağlayabilir. Böylece faal olmama durumunun neden olduğu rahatsızlıklarda ortadan kalkar. Çağdaş ve yabancılaşmış bir insan, derin (ve çoğu kez de bilinçdışında kalan) bir can sıkıntısı-

140

O halde garanti edilmiş bir gelir uygulamasına geçebilmek için neler yapılmalıdır?

Genel olarak söylersek, sistemimizi değiştirerek en çok tüketim ilkesinden, en uygun tüketim ilkesine geçişi sağlamalıyız. Bunun getireceği sonuçlar şöyle sıralanabilir: Sanayi alanında büyük bir değişim olacaktır. Bu değişim, bireysel tüketim mallarını olduğu kadar okullar, tiyatrolar, kütüphaneler, parklar, hastaneler, toplu taşıma, konutlar gibi kamu yararı için üretilen malları da kapsayacaktır. Başka bir deyişle, bireyin iç üretkenliğini ve etkinliğini dışa vurabilecek ve geliştirebilecek her şeyin üretimine ağırlık verilecektir. Tüketme delisi insanın açgözlülüğünün, "yediği" (bedenine ve benliğine kattığı) eşyaya yönelik olduğu ispatlanmıştır. Bireyin hayattan zevk almasını sağlayan bedelsiz kamu hizmetlerinden yararlanmak ise, hiçbir açgözlülüğe yol açmamaktadır. En çok tüketimden en uygun tüketime olan böylesi bir geçiş, üretim kalıplarında önemli değişiklikler yapılmasını gerektirecektir. Öte yandan reklâmların iştah kabartan ve beyinleri yıkayan tekniklerinde de önemli bir değişime gidilecektir. Aynı zamanda bu geçiş, köklü bir kültürel değişimi de gerekli kılacaktır. Hayat, üretkenlik ve bireysellik gibi hümanist değerlerde yeni bir rönesans yaşanacak, "örgütlenmiş insanların" ve "yönlendirilmiş karınca sürülerinin" güdük maddiyatçılığına bir son verilecektir.

Bu değerlendirmeler bizi, ele alınması gereken başka bir konuya götürmektedir: Akla uygun olan ve olmayan ya da iyi ve kötü ihtiyaçlar arasındaki farkı ortaya çıkarabilecek objektif kıstaslar var mıdır? Sübjektif olarak hissedilen bütün ihtiyaçlar aynı değerde midir? (Burada "iyi"den kasıt, insanların canlılığını, uyanıklığını, üretkenliğini ve duygusallığını arttıran ihtiyaçlardır; "kötü" ise, söz konusu insani nitelikleri zayıflatan ve hatta felç eden ihtiyaçlardır.) Uyuşturucu bağımlılığı, aşın beslenme, 141

alkolizm gibi konularda hepimizin iyi ve kötü arasında bir ayırımı gittiği biliniyor. Bunun gibi diğer sorunlar da incelenerek bazı pratik yaklaşımlara vanabilir: Bir birey için asgarî ölçüde kabul edilebilen ihtiyaçlar nelerdir? (Örneğin herkes için en az bir oda, belirli sayıda giysi, belirli bir miktarda kalori, radyo, kitap, vs. veya şu kadar değerinde kültürel tüketim eşyası gibi.) Amerika Birleşik Devletleri gibi günümüzde nispeten bolluk içinde bulunan bir toplumda, kabul edilebilir asgarî bir hayat standardının ne kadar mâl olacağını ve azamî tüketimin sınırlarının nerede bulunacağını hesaplamak kolaydır. Belirli bir eşiği aşan tüketim için, katlanarak artan vergi alınabilir. Bana göre Önemli olan bir başka konu da, gecekondulaşma ve benzeri şartların mutlaka önlenmesidir. Bütün

bunların anlamı, herkese garanti edilmiş bir gelir yaklaşımının, en çok tüketimden en uygun tüketime doğru dönüştürme projesiyle eş anlamlı olduğu ve bireysel ihtiyaç için üretme alışkanlığından vazgeçilip, kamu yararına üretim yapılması gerekliliğidir. Herkese garanti edilmiş gelir yaklaşımına başka bir görüşü daha ekleyerek incelememizi sürdürmenin yararlı olacağını düşünüyorum: Bu ikinci yaklaşım, belirli metâlarda tüketimin serbest olmasıdır. Bu tür metâlara verilebilecek bir örnek ekmek, süt veya sebzedir. Bir an için herkesin istediği zaman bir fırına gidip, istediği kadar ekmek almakta özgür olduğunu farz edelim (devlet, üretilen her bir ekmeğin ücretini fırına ödüyor olsun). Daha önce de değinildiği gibi, başta açgözlü insanlar, ihtiyaç duyduklarından çok daha fazlasını alacaklar, ama kısa bir süre sonra söz konusu "açgözlü tüketim" dengelenecek ve insanlar, gerçekten ihtiyaç duydukları kadar ekmek alacaklardır. Benim görüşüme göre böyle bir serbest tüketim, insan hayatına yeni bir boyut kazandıracaktır (bunu, bazı ilkel topluluklarda görülen, ama daha üst seviyede gerçekleşen bir tüketim alışkanlığı şek-

142

linde değerlendirmesek). Böylece insanlar, "çalışmayana ekmek yok" tehdidinden kurtulacaklardır. Bu türlü bir serbest tüketime gidilmesi bile, özgürlük alanında yepyeni bir tecrübenin yaşanmasına imkân tanıyacaktır. Ekonomist olmayanların da onaylayacağı gibi devlet, herkese ücretsiz ekmek dağıtabilecek kapasiteye pekâlâ sahiptir ve ortaya çıkan bu maliyet, uygun bir vergi ile karşılanabilir niteliktedir. Bu konuda belki ileriye doğru bir adım daha atmak mümkündür. Ekmek, süt, sebze ve meyve gibi asgari gıda ihtiyacının ücretsiz olarak karşılanabildiğini düşünürsek, giysilerin de ücretsiz sunulması (bu öyle bir sistem olabilir ki, herkese ücretsiz olarak örneğin bir takım elbise, üç gömlek, altı çift çorap, vs. temin edilebilir) ve toplu taşımanın ücretsiz olması işten bile değildir. Bunu yapabilmek için toplu taşıma sistemi kapsamlı biçimde genişletilmeli, özel araçların fiyatları ise yükseltilmelidir. Belki konut ihtiyacı da aynı şekilde ücretsiz olarak karşılanabilir. Örneğin büyük toplu konut projeleri yürütülebilir, buralarda gençler için geniş uyuma mekânları kurulabilir, yetişkinlere veya evlilere de küçük bir oda verilebilir. Tüm bunlar için kimsenin tek bir kuruş para ödemesi de gerekmez. Bunlardan hareketle, herkese garanti edilmiş gelir yaklaşımının doğuracağı sorunların çözümü için parasal ödemeler yerine, bütün ihtiyaçların asgari düzeyde karşılandığı bir sistemin kurulabileceği sonucuna varılabilir. Söz konusu asgari ihtiyaçları karşılayan mal ve hizmetlerin üretimi, herkese garanti edilmiş bir gelir yaklaşımında olduğu gibi, üretim sürecinin devam etmesini sağlayacaktır.

Bu yaklaşımın çok daha kökten (radikal) bir etki taşıdığı ve öteki yazarların önerileriyle karşılaştırıldığında, kabul edilmesinin daha zor olduğu iddia edilebilir. Belki de bu iddia doğrudur. Ama unutulmaması gerekir ki, söz konusu ücretsiz asgari hizmetler yaklaşımının teorik olarak mevcut sistem içinde uygulan-

143

ması mümkün gibi gözükmektedir. Öte yandan herkese garanti edilmiş bir gelir yaklaşımı, pek çok kişi tarafından kabul edilmeyecektir. Çünkü burada önemli olan bunun yapılabilirliği değil, "çalışmayana ekmek yok" ilkesini ortadan kaldırma girişimlerine karşı duyulan psikolojik dirençtir. Geriye incelenecek feiserî, siyasî ve psikolojik bir sorun daha kalıyor: Özgürlük. Batı'nın özgürlükten anladığı şey, genel olarak özel mülkiyet ve bunun başkasının özgürlüğü ile insanların diğer meşru çıkarlarını zedelenmediği sürece, bu özel mülkiyeti kullanabilme serbestliğidir. Özgürlüğün bu türü Batılı sanayi toplumlarında zaten vergiler aracılığıyla sınırlandırılmıştır. Zira vergilendirme, bir tür mülksüzleştirmedir. Devletin ayrıca tarım, ticaret ve sanayi alanında yaptığı müdahalelerle bu özgürlük iyice kısıtlanmıştır. Aynı zamanda üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet, dev işletmelerin temsil ettiği yan kamusal bir mülkiyet haline dönüşmektedir. Bu durumda herkese garanti edilmiş gelir yaklaşımı, daha çok bir devlet müdahalesi anlamına gelecektir. Ancak günümüzde ortalama bir birey için özgürlük kavramının mülk (sermaye) edinme ve kullanma özgürlüğüyle kısıtlı bulunmadığı, daha çok

bireyin istediği her şeyi tükete bilmek imkânına sahip olması durumuyla eş tutulduğu da unutulmamalıdır. Günümüzde pek çok kişi, sınırsız tüketimin kısıtlandığı durumları, kendi özgürlüklerinin sınırlanması olarak görmektedir. Halbuki ancak en tepelerde bulunanların istediklerini kolayca seçebilme özgürlüğüne sahip olduğu gözden kaçmaktadır. Aynı malların değişik markalar altında sunulması ve bu markalar arasındaki rekabet, öte yandan piyasada pek çok malın bulunması, bir tür kişisel özgürlük hayalini yaratmaktadır. Gerçekte bireyler, kendi öz istekleri yerine,

koşullandırıldıktan şeyleri arzu etmektedirler. Bu açıdan, özgürlük kavramıyla ilgili yeni bir

yaklaşım ihtiyacı vardır. Ancak "tüketen in-

144

san"ın üretken ve etkin bir insan haline dönüştürülmesiyle insanlık, özgürlüğü, pek çok tüketim mali arasında sınırsız bir seçim yapma hakkı olarak değil, gerçek bir bağımsızlık şeklinde yaşayacaktır.

Herkese garanti edilmiş bir gelir yaklaşımı, ancak aşağıdaki gelişmeler sağlandığı takdirde tam anlamıyla etkili olabilecektir:

3. Tüketim alışkanlıklarında değişim; "tüketen insan"ın üretken ve aktif bir insana dönüştürülmesi (Spinoza'nın kullandığı anlamda).

4. Hümanizm adı altında yeni bir manevî yaklaşımın yaratılması (dini veya din dışı şekilleriyle birlikte).

3) Bir "gerçek demokratik yöntemler" rönesansının yaşanması (örneğin yüz binlerce çalışma

grubunun aldığı kararları toplayan ve birleştiren yeni bir Alt Meclis'in kurulması, herhan-

, gi bir işletmede çalışan herkesin işletme yönetimine fiilen katılması gibi.)

4) Herkese bakan ve onları besleyen devletin bir tür ana Tanrı haline gelmesi ve diktatörce

niteliklere kavuşması tehlikesini savuşturmak için, demokratik süreç, sosyal aktivitenin bütün

alanlarında köklü bir biçimde genişletilmelidir. (Gerçek şu ki, günümüzde devletler, yukarıda aktarılan

faydalı gelişmelerin hiçbirisini sunmadıkları halde çok büyük bir güce sahiptirler.)

Sonuç olarak, herkese garanti edilen bir geliri sağlayabilmek için, ekonomik araştırmaların yanında psikolojik, felsefî, dinî ve eğitimle ilgili pek çok başka araştırma ve incelemelere gerek duyulacaktır. Benim görüşümce, garanti edilmiş bir gelir yaklaşımının başıyla uygulanabilmesi için, diğer alanlarda da değişimlere gidilmesi gerekir. Toplam kaynaklarımızın yüzde onunu ekonomik açıdan faydasız ve tehlikeli silâhlara harcamaya de-

145

vam ettiğimiz sürece, garanti edilmiş bir gelir görüşü hiçbir zaman başarıya ulaşamayacağı unutulmaz.

Az gelişmiş ülkelere sistemli bir yardım sunmadığımız sürece de, bu alanda bir başarı sağlanamayacaktır. Bu gibi konularda bir değişim sağlanmadığı takdirde, gelecekle ilgili hiçbir plân

tutmayacaktır. Çünkü o zaman, gelecek diye bir şey olmayacaktır.

VIII

Bansın Tekniği

ve

Stratejisi

149

Dünyada, baş kadar hakkında çok konuşulan, yalan söylenen veya tartışılan bir başka konu yoktur. Konuyu kuramsal temelde ele almaya niyetli olan bütün araştırmalar, bu tespitten yola çıkmalıdır. Bu açıdan bu konferansları düzenleyenlere, "baş" hakkında klişelerden anmış, tabulardan korkmadan ve açıkça konuşma fırsatı verdikleri için

teşekkürlerimi sunmak istiyorum. (*)

İlk önce, bansın kuramı hakkında konuşmak istiyorum. Burada akla gelen ilk soru şöyle özetlenebilir: Barış nedir? Bilindiği gibi "barış" kavramı, iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi, bir savaş durumunun olmaması veya belirli hedeflere ulaşılması sırasında şiddetin kullanılmamasıdır. Ben buna, "barışın olumsuz tanımı" diyorum. Bansın ikinci anlamı ise, olumlu olanıdır. Buna göre barış, bütün insanların kardeşçe bir uyum içinde bulunmasıdır.

Burada, bansın ikinci tanımıyla ilgili birkaç söz söylemek istiyorum. Barışın bu anlamda kullanılmasına, tarihte belki de ilk kez "peygamberler dönemi"nde rastlıyoruz. Bu anlayışa göre insanlar, kendi aralarında ve aynı zamanda (burası çok önemli) tabiatla büyük bir uyum içinde yaşamalıdır. Bu açıdan barış, yalnızca saldırmamak veya şiddet kullanmamak anlamında ele alınmaz, aynı anda korku duymamak olarak da görülür. Böyle

(*) Bu konferanslar: "Barışın Kuramı ve Stratejisi. İdeoloji ve Güç Politikasının Ötesindeki Bir Dünyada Barış Modeli" adı

altında, 1968 yılında, Oskar Schatz tarafından Avusturya'da düzenlenmiş, Fromm da bu konferansa katılmıştır. Fromm'un ve

öteki katılımcıların konuşmaları, Schatz tarafından 1970 yılında yayımlanmıştır. (Çev.)

150

bir barış, insanlığın en ileri gelişmişlik düzeyini temsil edecektir: İnsanlar, akıl güçlerini tam olarak dışa vuracaklar ve büyük bir sevgi içinde yaşayacaklardır. Tevrat'ta "barış" kelimesinin karşılığı olarak İbranî dilinde kullanılan "şalom" kelimesi, bunu çok güzel bir biçimde yansıtmaktadır: Zira şalom; bütünlük, uyum ve eksikliği olmamak demektir.

(Arapça'dan gelen ve Türkçe'de de kullanılan "selâm" kelimesi, şalom'la aynı etimolojik kökü paylaşmaktadır ve bu yüzden de benzer bir anlam içermektedir. Çev.)

Pek çok insan, böyle bir barış yaklaşımının gerçekten mümkün olabileceğine hâlen inanmaktadır. Fakat yine pek çok insan, böyle bir barış fikrine "ütopya" deyip geçmektedir. Aslında önemli olan, "ütopya"dan ne anlaşıldığıdır. Bir kimseye "ütop-yacı", bir fikre de "ütopya" demek çok kolaydır. Örneğin kimileri, "henüz olmamış bir şey olamaz" şeklindeki dünya görüşünü paylaştıkları için, kendilerine "gerçekçi" yakıştırmalarını uygun görmektedirler. Ama böyle bir hayat görüşünün ne kadar yanlış olduğunu tarih defalarca ispat etmiştir. Belki şöyle de denebilir: Bir benzetme yapacak olursak, insanların çoğu, çocuğun dünyaya geleceğine hamileliğin birinci ayında değil de, ancak dokuzuncu ayında inanmaktadırlar. Bu tür bir gerçekçiliğe ben, "dokuzuncu ay gerçekçiliği" (*) diyorum. Esasen "akla uygun" bir ütopya ile "akla aykırı" bir ütopyanın neler olduğuna karar verebilmek için Hegel'in geliştirmiş olduğu "gerçekleşebilirlik ihtimali" yaklaşımına dayanan bir analize başvurmak gerekir. Olumlu barış kavramı, pek tabii ki, peygamberler çağıyla sınırlı kalmamıştır. Söz gelimi, Hristiyan tarihi içinde ve özellik -

(*) "Dokuzuncu ay gerçekçiliği" aynı zamanda, Amerika'daki bir tarikatın adını hatırlatıyor: Erich Fromm burada mizah tadı da veren bir benzetme yapıyor. (Çev.)

151

le de devrimci Hristiyan tarikatları ve hareketleriyle yeni bir ivme kazanmış, daha sonra Kari Marks'ın kuramları kapsamında dünyasal planla kısıtlı bir şekle kavuşmuştur. Burada Marx'ın kuramından söz ettiğimi, barış dışında her şeyin peşinde koşan insanlar tarafından "Marksizm" denilen ucubeye değinmediğimi önemle belirtmek isterim. Barışın olumsuz tanımı ise, en yaygın olan yaklaşımdır. Günümüzde barış denildiğinde, bütün

insanların uyumlu bir dayanışma içinde olmasından veya insanların ruhsal açıdan tam olarak

gelişmesinden değil, savaş durumunun olmamasından bahsedilmektedir. Böyle bir barış yaklaşımına

varan yollardan pek çoğu, zaten çeşitli dönemlerde gösterilmiştir. Bu konuda devletler

otoriteye sahip olan siyasî bir konumdan söz edilmekte, bu otoritenin sahip olduğu güç ve imkânlar

sayesinde hiçbir ülkenin bir savaşı başlatamayacağına inanılmaktadır Bu görüşler, Dante'nin evrensel

devletinde olduğu kadar, Birleşmiş Milletler veya Dünya Hükümeti ideallerinde de gizli olan bir

inanıştır. Ote yandan bu türlü bir barışı sağlamanın bir de ekonomik bir yolu bulunmaktadır: Örneğin

barışın temeli olarak serbest ticareti görenler olduğu kadar, Fichte'nin ortaya attığı tümüyle içine

kapalı devlet sistemlerini önerenler de bulunmaktadır. Barışı sağlayacak bir diğer yol ise, siyasîdir:

Wilson'un iddia ettiği ^{gib}i savaşın, demokrasiyi güvence altına alacağını söyleyenler veya Sovyet tipi

bir sosyalizmin dünya barışını sağlayacağını ortaya atanlar olmuştur. Askerî açıdan bakıldığında

günümüzde yaşanan "dehşet dengesi" (nükleer eşitlik durumu) daha eski dönemlere ait "güç dengesi"

yaklaşımının devamı olarak görülebilir. Bu yaklaşımların temelinde, insanların akla uygun biçimde

davrandıkları ve kendi çıkarlarına ters düştüğü sürece şiddete başvurmayacakları görüşü yatmaktadır.

18. yüzyıldaki benzerleri gibi, nükleer bir savaş durumu karşısında Ame-

152

rika ve Sovyetler Birliği'nin nasıl davranacağını belirleyebilmek için savaş oyunları düzenleyenler de

vardır. Ne gariptir ki, bu görüşlerin sahipleri, barışla ilgili hesaplamalarında, her iki tarafın da aynı

ölçüde akılcı davranacaklarını kabul etmektedirler. Peki, olumsuz bir barışla ilgili söz konusu

garantiler veya şartlar şu ana kadar başarılı olmuş mudur? Bizce, hayır.

Zira nükleer bir savaş ihtimali ortaya çıkınca, hesaplamalarda yepyeni bir durumla karşı karşıya

gelinmiştir.

Tarihte ilk kez şiddet, bütün akla uygunluğunu kaybetmiştir. Burada "akla uygunluğu", belirli

amaçlara ulaşmak için belli araçları kullanmak olarak algılıyorum. Tarihte ilk kez, belirli amaçlar için

yürütölen ve kazanılan bir savaş bile, bu amaçları sağlayamayacaktır. Çünkü böyle bir savaş, kazanan

ve kaybeden tüm tarafların yok olmasına neden olacaktır. Ama yine de bu konuda pek çok uzman, şu inanılmaz görüşleri ileri sürmektedirler: "Gerçekte Amerika'da ilk birkaç gün zarfında yalnızca 100 milyon insan ölecek, birkaç yıl içinde de ekonomimiz yine eskisi kadar canlı olacaktır. Bu nedenle şiddet, rasyonelliğini kaybetmiştir." Bence böyle düşünen insanlar da "dokuzuncu ay gerçekleri" sınıfına girmektedirler. Unuttukları şey, burada 80 veya 120 milyon insanın yok edilmesinin söz konusu olmadığıdır. Burada asıl olan, bir toplumun sosyal, ahlâkî ve insanî yapısının tümünden ortadan kaldırılmasıdır. "En iyi şartlar altında" gerçekleşen böyle bir durum karşısında nasıl bir barbarlığın veya çılgınlığın ortaya çıkacağını kimse önceden talimin edemez. Belki de son yirmi yıl zarfındaki dehşet dengesinden öğrendiklerimiz, yalnızca bununla sınırlı kalmıştır. Burada "belki" diyorum, çünkü belli bir süre sonra nükleer savaşın "intihar" anlamına geleceğini görmenin, insanları frenleyen akılcı bir etken olabileceğini düşünüyorum. Ama bu durum, böyle sürüp gidemez. Meselâ, Küba Bunalımı sırasında,

153

her iki tarafta yapılan akla uygun değerlendirmelerin nükleer bir felâketi önlediği doğrudur. Ama söz konusu on üç günlük kriz sürecini yakından inceleyen herkes, daha başka sonuçların da pekâlâ ortaya çıkabileceğini iddia edebilir (aynı durum, kriz süresince Sovyetler'in aldığı kararlar için de geçerlidir). Gerçekten de Küba Bunalımı süresince, mutlak bir felâketin eşiğinden dönülmüştür. Silâhlanma yarışı ne kadar uzarsa, silâhlar alanında teknolojik bir üstünlük kazanma ihtimali ne kadar artarsa, öteki tarafın saldırısından duyulan korku ne kadar büyürse, nükleer bir savaşın akla aykırılığının, toplumsal veya ruhsal akıl dışılık-lara karşı mutlak bir koruma etmeni oluşturmaması, durumu elbette bir gün geçerliliğini yitirecektir.

Barış için mücadele verenlerin, şiddetin rasyonelliği (nükleer şiddet dahil) hakkında yanlış izlenimlere kapılmamaları gerekir. Bazen Gandhi örneği kullanılarak, en büyük gücün bile pasif bir direnişi kıramadığından söz edilmektedir. Bence Hindistan'ı Japonlar işgal etmiş olsaydı, Gandhi'nin kampanyası İngiliz işgali sırasında yürütülenden başka olurdu. İnsanlık tarihinin çok büyük bir bölümü, gerçekleşmiş veya tehdit şeklindeki bir şiddet üzerine kuruludur ve böyle olmaya da devam etmektedir. Ama burada gözden kaçmaması gereken öge, şiddet kavramının neredeyse her istediğini yaptırabilmesidir. Ancak bazı insanları, istediği gibi yönlendirememekte, bu insanların ruhsal yapılarını veya inanışlarını değiştirememektedir. Şiddetin bütün insanları istediği gibi yönlendirebilmesi için, bazı çok olumsuz yan etkileri göze alması gerekmektedir: Bu yan etkiler: Akıl kaybolması, hayal gücünün ve canlılığın felce uğraması ve hattâ insanlardaki bütün yaratıcı güçlerin yok edilmesi şeklinde özetlenebilir. Öte yandan şiddeti uygulayanların çoğu, bu tür olumsuz etkilerin olması veya olmaması üzerine pek de akıl yormazlar. Ancak tarihî süreç içinde bu gibi yan etkiler çok önemli sonuçlara yol açmışlardır.

Günümüzde yaşanan savaş tehlikesi konusuna geri dönecek olursak: Nükleer bir savaş ile ilgili şu andaki durumu, bir satranç oyuncusunun haline benzetebiliriz. Oyuncu, birkaç hamle sonra kesinlikle mat edilecektir. Ama oyunu berabere bitirmek için hâlâ küçük bir şansı daha bulunmaktadır. Barışım stratejisi hakkında konuşurken bu konuya geri döneceğim. Şu anda ilgimizin odağını barışım kuramı oluşturduğuna göre, böyle bir kuramı geliştirebilmek için yeni bir insanlık, yeni bir toplum ve yeni bir insan-toplum etkileşimleri kuramının ortaya konulması gerektiği düşünülebilir. Bu, dinamik bir kuram olmalı ve insan ile toplum içindeki, görünenler kadar, henüz dışı vurulmamış bütün kuvvetleri de kapsayan bir yapı kazanmalıdır.

İnsanlık kuramıyla ilgili olarak, insanlarda saldırganlığın oynadığı role değinmek istiyorum. Çoğu kez, savaşların önlenemez olduğunu ispatlayabilmek için, insanlardaki bu saldırganlık sebep olarak gösterilmektedir. Bu konu üzerinde son yıllarda derinlemesine çalışmalarda bulunduğum için, burada biraz daha ayrıntılı bir açıklama yapma gereğini duyuyorum. İlkin şunu söylemem gerekiyor: Literatürde "saldırganlık", "yıkıcılık" veya "düşmanlık" gibi kavramlar öylesine karmakarışık bir şekilde kullanılıyor ki, bu konular hakkında ortaya atılan iddia veya kuramların bir çoğu, bu yüzden anlamlarını kaybediyorlar. Nitekim, bir şey isteyen ve bu yüzden bağırıp-çağırarak bir çocuğun saldırganlığını veya bir amaç peşinde koşan bir insanın "saldırganlığını", bir şeyi kırmayı veya birisine ızdırap çektirmeyi isteyen bir insanın yıkıcılığından ayırmadıkça, doğru dürüst hiçbir kurama varılamayacaktır. Çünkü burada söz konusu olan fenomenler, birbirinden oldukça farklıdır ve bazı

durumlarda birbirine tümüyle terstir. Bu nedenle de, aynı sebepler kaynak gösterilerek açıklanamazlar.

155

Şimdi size saldırganlığın içerdiği bazı temel kavramlardan söz etmek istiyorum. Bu kavramları birbirinden ayırt etmek, oldukça yararlı sonuçlar getirecektir. İlk önce, saldırganlığın psikolojik olmayan bir türünün varolduğunu belirtmeliyim. Böyle bir saldırganlık, belirli bir davranışın neden olduğu saldırganlıktır. Bazı insanlar, içlerinde herhangi bir "yok etme dürtüsü" olmadığı veya yok etmeyle ilgili belirli bir psikolojik ilgileri bulunmadığı halde, bazı şeyleri yok edebilmektedirler. Bu gibi durumlarda böyle kişiler, yalnızca yukarıdan gelen emirlere uyarak yok ederler. Bu sırada takındıkları tavır, aynı emrin tersiyle, yani bir şeyi yaratma davranışıyla aynıdır. Bu tip saldırganlığa ben "organizasyon saldırganlığı" diyorum. Böyle bir saldırganlık örneği gösteren insanlar, emirlere uydukları için yok etmektedirler. Onlar emrin içermediği hiçbir şeye dokunmazlar. Bazı şeyleri yok eden bu türlü bir insan, gerekli emir geldiği takdirde, yine aynı ruh haliyle bazı şeylerin yaratılmasında da etkin bir rol alabilmektedir. Ancak burada, psikolojik bir olguyu ele almak gerekir: Yok etme sırasında kişinin bu olaya karşı bir tepki gösterip, göstermediği incelenmelidir. Ancak bu, konumuzla ilgisi olmayan başka bir sorundur. Kısacası, bu saldırganlık türüne giren insanlarda aslında bir yok etme arzusu bulunmaz.

Tartışmalar sırasında önümüze sıkça çıkan ve Konrad Lorenz ile başka araştırmacıların çalışmalarıyla son yıllarda hakkında çokça konuşulup, yazılan bir başka konu, insanda temel bir yıkıcılık dürtüsünün olup, olmadığıdır. Bu yaklaşıma göre, insanların içinde belirli bir yıkıcı dürtünün veya "doğuştan" varolan bir içgüdünün bulunup, bulunmadığı tartışılmakta ve bunun cinsellik dürtüsüyle bir benzerliği olup-olmadığı araştırılmaktadır. Bence burada önemli olan, söz konusu dürtü kavramının bir tanımını vermektir. Buradaki dürtü, kendiliğinden ortaya çıkan ve bir şeylerin kırılıp, yok edilmesi yönünde gelişen bir

156 tahrik niteliğindedir. İnsanın içinden kaynaklanan bu tahrik, kontrol edilmeye çalışılsa bile, sonunda bir patlamaya yol açar. Böyle bir kurama göre insanlar, kendi yıkıcı dürtülerini tatmin etmeye izin veren nesneleri arayıp bulmak zorundadırlar. Nitekim buna benzer bir örnek, cinsellik alanında bulunmaktadır. Burada da insanlar, kendi saldırgan cinsel dürtülerini tatmine izin veren insanları ve hedefleri aramaktadırlar. Konrad Lorenz'in ortaya attığı kuram, aşağı yukarı böyledir. Bu kuram, Lorenz'in geliştirmiş olduğu bazı başka kuramlarla çalışmaktadır. Fakat bu çelişkiyi göstermek, karmaşık bir incelemeyi gerektirdiğinden, burada onlardan söz etmeyeceğim. Freud'un "ölüm dürtüsü" dediği güdüye benzeyen bazı öğelerin insanda var olduğuna değinmek yeterli olacaktır sanırım. Ancak Freud'un esas dürtü kuramı ile yaşama ve ölüm içgüdüsü kuramı arasında öylesine büyük karşıtlıklar vardır ki, her iki kuramı da dikkatlice gözden geçirmeden, Freud'un saldırganlık ve yıkıcılık kuramı geliştirmek mümkün olmayacaktır. Bir keresinde Lorenz oldukça basit kelimeler kullanarak şöyle demişti: "Saldırganlık, karşıt eğilimler ya da birbirine düşman siyasal partiler varolduğu için doğmamış, yıkıcılık varolduğu için ortaya çıkmıştır. İnsanlar, kendi içlerinde bulunan ve ara sıra iyice kendini belirginleş-tiren yıkıcılık eğilimini tatmin edecek ortamları bulmayı beklerler." Bence, cinsellikteki dürtüye benzeyen bir yıkıcılık dürtüsünün insandaki varlığını iddia eden kuramları kabul etmek mümkün değildir. Burada bu görüşümü ispat edecek zamanım yok. Ancak son yıllarda yapılan bazı nörofizyolojik araştırmalar, bu konuda şüphelenmekte haklı olduğumu gösteriyor. Burada sadece bir tek nörofizyoloğun çalışmasından söz edeceğim. Kısa bir süre önce vefat eden ve alanının en büyüklerinden birisi olan Hernandez Pöon, pek çok başka mekanizmada olduğu gibi, saldırganlık konusunda, da insanda bir tahrik eden ve bir de yatıştıran merkezin bulunduğunu gösterebilmiştir. Bunun anlamı, 157

Freud veya Lorenz'in iddia ettiği ve hidrolik modeldekine benzeyen, kendiliğinden ortaya çıkan ve yavaş yavaş büyüyen bir tahrik durumunun söz konusu olmadığıdır. Eldeki antropolojik ve psikolojik malzemeden yararlanarak, yıkıcılık derecesinin insandan insana değiştiğini ispatlamak mümkündür. Bu açıdan bakınca, bütün insanlarda doğuştan varolan genel bir yıkıcılık dürtüsünü kabul etmek imkânsıza yakın görünmektedir. Freud'un ölüm dürtüsüyle ilgili olarak şunlar dikkate alınmalıdır: Freud'a göre ölüm dürtüsü, yalnızca insanlarda değil, aynı zamanda hayvanlarda da bulunur. Çünkü bu dürtü, biyolojik kaynaklıdır ve bu yüzden bütün canlılarda

varolmalıdır. Ancak, hayvanlar hakkında elimizde bulunan hiçbir malzeme, gözlenebilen davranışları daha ilımlı olan hayvanların, saldırgan hayvanlara oranla daha az yaşadıklarını, daha çabuk hastalandıklarını veya intihar ettiklerini (eğer hayvanlarda böyle bir şey varsa) göstermemektedir. Bu açıdan, sırf hayvanlarla ilgili bu deliller, bütün canlılarda yapılarına yerleşik olarak bulunan bir ölüm dürtüsünden söz etmenin yanlış olduğunu ispatlamaya yetebilecek ölçüdedir. Doğuştan beri varolan (veya içgüdüsel) bir yıkıcılık dürtüsüyle ilgili tartışmalar, sonuç olarak şu seçeneğe gelip dayanmaktadır: Bir tarafta Freud ve Lorenz gibi araştırmacılar "evet, içgüdüsel bir yıkıcılık vardır" iddiasında bulunmakta, diğer tarafta özellikle Amerikalı araştırmacılar "hayır, böyle bir şey yoktur; yıkıcılık ya engellenmekten doğar veya sonradan kazanılmıştır. Ama her hâl ve şartta, toplumdan veya dışsal çevreden gelen etkiler ya da insan organizmasının içinde cereyan eden bazı süreçler olarak açıklanabilen bir şey değildir" demektedirler. Bu ikinci görüşü kabul etmem de mümkün değildir. Çünkü araştırmalar, beyinde bazı merkezlerin bulunduğunu ve bu merkezler tahrik edildiği takdirde (örneğin elektrik verilerek), canlıda 158

saldırgan davranışların ortaya çıktığını göstermiştir. Hayati bir tehlikeyle karşı karşıya kalan hayvanların, saldırganlaştığını ve yırtıcı bir davranış içine girdiğini biliyoruz. Ben, doğuştan gelen yıkıcılık dürtüsü veya sonradan kazanılan ya da çevre tarafından oluşturulan ve "yıkıcılık" şeklinde ifade edilen sorunlar bütününe, başka bir yoldan çözülebileceğine inanıyorum. Bu çözüm yolu, insanlarda fizyolojik olarak saldırganlığa bir eğilim (hazır olma durumu) bulunduğunu kabul etmekten geçmektedir. Bu görüşün öteki kurama göre farkı, yıkıcılığın cinsellikte olduğu gibi, kendiliğinden ortaya çıkıp sürekli gelişen bir şey olmadığını iddia etmesinde belirginleşir. Benim kuramıma göre, saldırganlığın ortaya çıkabilmesi için, belirli bazı uyarıların etkisiyle söz konusu eğilimin harekete geçirilmesi gerekmektedir. Bu uyarılar yoksa, saldırganlık ortaya çıkmayacaktır. Çünkü bu gibi durumlarda saldırganlık eğilimi, fizyolojik olarak kontrol altında tutulacaktır. Bu kontrol merkezi, nörofizyolojik açıdan beyinde kendisine ait bir konuma sahiptir. Bunun anlamı şudur: Sürekli olarak kontrol edilmesi gereken bir yıkıcılık dürtüsü yoktur. Varolan, belirli uyarılardan her zaman etkilenebilen bir yıkıcılık eğilimidir. Peki, bu uyarılar nelerdir? Genel olarak ifade edilirse, söz konusu uyarılar, hayvanlarda ve insanlarda hayati çıkarların tehlikeye girmesiyle ortaya çıkarlar. Hayati çıkar dendiğinde, hayvanlarda bireysel ve türsel bir hayati tehlikeden, yavrularını koruyup kollama duygusundan, karşı cinsteki hayvanlara yaklaşma arzusundan ve beslenme yerlerine ulaşma isteğinden söz edilmektedir (bir başka açıdan, belirli bir sahaya erişebilme arzusundan da söz edilebilir, çünkü bu arzu da yavruları koruyup, kollama ve beslenmeyle yakından ilgilidir). Eğer söz konusu hayati çıkarlara yönelik bir tehlike veya tehdit meydana gelirse, fizyolojik olarak önceden belirli olan bazı tepkiler harekete geçirilmektedir. Bunun sonucunda hayvan, saldırmaktadır. Eğer hayati çıkarlarda bir tehlike söz konusu değilse,

159

kendiliğinden olarak ortaya çıkabilen bir yıkıcılık dürtüsünden söz etmek mümkün olamamaktadır. Lorenz, hayvanlarla ilgili araştırma dalında pek çok büyük esere imza atmış olmasına rağmen, insan ve hayvanlarda saldırganlık konusundaki kitabı (1963), insanlarla ilgili konularda, bana ve birçok başka psikologa göre, oldukça yüzeysel kalmıştır. Belki hayvanların çoğu kez zorunlu olarak öldürdüğünü ve vahşet işlemediğini kabul edebilirsiniz. Burada "vahşetten kastım, yok etmekten zevk almaktır. Bu görüşü güçlendirmek üzere hayvan psikologları, konu hakkında pek çok ilginç malzeme toplamışlardır. (Örneğin aynı türden iki hayvan arasındaki bir mücadele sırasında, kaybeden hayvanın öldürüldüğü çok az görülmüştür.) Hayvanlar, hayati çıkarlarının tehlikeye düşmesi durumunda çok özel bir biçimde tepki göstermektedirler. Hattâ tepkinin ortaya çıkabilmesi için, söz konusu tehlikenin bariz olması gerekmektedir. İşte burada, insanların gösterdiği tepkilerle hayvanların gösterdiği tepkiler arasındaki en büyük farklardan birine gelmiş oluyoruz. Bu konuyla, birazdan daha ayrıntılı bir biçimde ilgileneceğiz. Şüphesiz ki, insanlar hayvanlara oranla çok daha saldırgan ve yıkıcıdır. Bu olgu, Lorenz ekolüne dahil olan pek çok araştırmacı tarafından da ispatlanabilmiştir. İnsanlar, maymunların veya şempanzelerin saldırganlığına ve yıkıcılığına sahip olsaydı, dünyamız çok barışçıl olurdu. İnsanların, kendi hayati çıkarları tehlikeye girdiği zaman gösterdikleri tepkisel saldırganlık niçin hayvanlardakinden çok daha fazla acaba? Bunun cevabını vermek hiç de zor değil. İnsanların bir bilince, yeni ve gelişmiş bir beyne sahip

olması gerçeği, insanlara hayvanlardan daha farklı imkânlar sunabilmektedir. Bu nedenle de, henüz gerçekleşmemiş olan, fakat gelecekte olması muhtemel

tehlikeleri önceden görebilen insanlar, bu açıdan hayvanlardan farklı olarak yalnızca mevcut tehlikelerden

160

endişe etmemekte, aynı zamanda gelecekte ortaya çıkması muhtemel tehlikelere karşı da kendilerini korumaya çalışmaktadırlar. İkinci olarak: İnsanlar, benlikleriyle ve kendi varlıklarıyla eş değerde gördükleri semboller ve değerler yaratmışlardır. Bu değer ve sembollere yöneltilen herhangi bir saldırı, hayatî çıkarlara yöneltilmiş sayılır. Böyle bir şey, hayvanlar âleminde yoktur. Üçüncü olarak: İnsanlar, kendilerine putlar yaratarak, bunlara birer köle gibi bağlanmışlardır. Belirli bir gelişmişlik düzeyine sahip hiçbir insan, aklını kaçırmamak veya manevi olarak çök-memek için bu putlardan vazgeçememektedir. Belirli bir gelişmişlik düzeyindeki insanların putların kölesi haline gelmeleri, ruhsal bir dengeyi yaratabilmenin en önemli şartıdır. Bu nedenle söz konusu putlara yöneltilen herhangi bir saldırı, insanların hayati çıkarlarına yöneltilmiş sayılmaktadır.

Burada putlardan söz ederken, yalnızca Tevrat'ta söz edilen putlar veya Aztekler'in Meksika dinine kazandırdıkları putlar akla gelmemelidir. Burada putlardan kastım, günümüzde bütün insanların taptıkları ideoloji putu, devlet egemenliği putu, ulus putu, ırk putu, din putu, özgürlük putu, sosyalizm putu, demokrasi putu ve benzerleridir, mümkün olan en fazla tüketim putu, düzen putudur. Bütün bunlar, birer put haline getirilmiş, insanların benliğinden ayrılmış ve insanlardan daha önemli ve değerli kılınmıştır. İnsanlar putlara taptıkları sürece, bu putlara yönelik bütün saldırıları kendi hayatî çıkarlarına yöneltilmiş sayacaklardır. Belki de insanlık tarihinde hiçbir tehlike, putlara yönelen tehlike kadar düşmanlık ve yıkıcılık yaratmamıştır. İnsanlar, kendi putlarının asıl Tannlar olduğuna inanarak kendilerini kandırdıkları gibi, öteki Tannlar'ın birer put olduğunu sanmakta ve onları reddetmektedirler. Bunun yanlış bir inanış olduğunu göstermek, putlara yönelen tehlikelerin insanlarda saldırganlığı harekete geçiren en önemli öğelerden biri olduğu gerçeğini or-

161

tadan kaldıramaz. Dördüncü ve son olarak da: İnsanlar, istemeseler de bazı konular hakkında ikna olabilmektedirler, yani insanlara telkinde bulunmak çok kolaydır. Örneğin insanlar, hayatî çıkarlarında herhangi bir tehlike söz konusu olmasa bile, böyle bir durumun ortaya çıkmış olduğu konusunda ikna edilebilmektedirler. İnsanların beyni yıkanabilir (düşmanlar yapınca bu deyim kullanılır) veya doğru yolda "eğitilebilir" (kendi tarafı söz konusu olunca da bu ilginç ifade öne çıkar). İnsanların hayatî çıkarları gerçekten tehlike altında olsa ya da çıkarlarının tehlike altında olduğunu sansalar, gösterdikleri tepki hep aynı özellikte olmaktadır. İnsanlardaki bu tepkisel yıkıcılık veya saldırganlık hayvanlarınkiyle ilke olarak aynıdır. Ama saydığım nedenlerden dolayı, hayvanların gösterdiği tepkiden çok daha derin ve geniştir. Tepkisel saldırganlığın bu türüyle ilgili asıl sorunun, yıkıcılık dürtüsü değil, tam aksinin olduğu apaçık ortadadır. Çünkü yıkıcılık dürtüsü iddiası, günümüzde olayları biraz da olumlu bir açıdan göstermek için kullanılmaktadır. Böylece insan saldırganlığını arttıran bütün etkenlerle ilgili araştırma ve çalışmaların üstüne ölü toprağı serilmektedir. Bence burada asıl şu psikolojik durumlar önemlidir: İnsanların putlarına olan bağımlılığı, eleştirel yaklaşımların az olması, insanların kolayca telkin altına girip, ikna olabilmeleri ve bunların tümünün ortak temelini oluşturan, insanlarda gerçek ruhsal gelişimin bir türlü gerçekleşmemesi sorunu. Bütün bu etkenler, mevcut toplum yapısının birer sonucudur. Bu toplum yapısı (bazı ilkel topluluklar hariç), sömürü ve şiddet temeline dayanmaktadır. Üretim güçleri daha tam olarak gelişmemiş olduğundan ileride de toplumlar, büyük bir ihtimalle sömürü ve şiddet üzerine kurulacaktır. İnsanlık tarihi, şimdiye kadar hep birşeylere mahkûm insanların tarihidir. Bu nedenle insan doğasının temellerini mevcut toplumsal şartlardan hareketle araştırmaya kalkmak, belirli hayvan türlerinin gerçek davranış özelliklerini incelemek için, 162

hayvanat bahçesinde araştırma yapmaya benzemektedir. (Pek çok hayvanın, kapalı ortamlarda saldırgan olduğu bilinmektedir. Bu tür saldırganlıklar, özgürce yaşayan hayvanlarda görülmemektedir. Bu nedenle araştırmacıların, hayvanları özgür ortamlarda incelemeye başlamış olmalarına rağmen, insanlar için böyle bir imkân ne yazık ki, henüz söz konusu olmamıştır.)

Tepkisel saldırganlıktan çok farklı olan ve yalnızca insanlara özgü olan yıkıcılığın ikinci türüne "sadist-vahşi" yıkıcılık diyeceğim. Yıkıcılığın bu türü, birincil olarak cinsel temellere dayanmasa da, bazı durumlarda kendisini cinsellikle dışa vurmaktadır. Böyle bir yıkıcılığın hedefi, insan ve eşya üzerinde mutlak bir egemenlik duygusunu yaşayabilmek,

mutlak bir kontrol sağlayarak yok etmek, acı

çektirmek veya işkence etmektir. Bu tür bir mutlak egemenlik duygusunu anlayabilmek için, bu duygunun kökünde yatan güçsüzlük duygusuna inmek gerekir. İnsanların çoğu, tarihin her devresinde bir güçsüzlük duygusunun kurbanı olmuştur. Bu duygu, bilinçli düzeyde, kendini pek belli etmez, çünkü insanların elinde, bu duyguyla ilgili olarak kendilerini kandırarak pek çok imkân bulunmaktadır. Çünkü insanlar, kendilerini güçsüz hissetmekten hiç hoşlanmazlar. Anlaşılan, insanlar kendilerini canlı birşeyler yaratamayacak kadar güçsüz hissettiklerinde, canlı şeyleri yok ederek tatmin bulmaktadırlar. Çünkü bir canlıyı yok etmek, yaratmak kadar büyük bir mucizedir. Yaratma; çaba, disiplin, yetenek ve insanî becerilerin kullanılmasına ihtiyaç duyduğu halde, günümüzde yok etme, sadece bir silâha veya geçmiş dönemlerde güçlü bir yumruğa ve kola gerek duymaktadır. Aktif bir yaratıcılık imkânından en çok mahrum kalan birey ve toplumlarda (örneğin Hitler'den önceki Almanya'daki küçük burjuvalarda veya Amerika Birleşik Devletleri'nin Güneyi'ndeki benzer toplumsal formasyonlarda) diğerlerine göre daha çok sadist ve yıkıcı öğeler kendini göster-

163

mektedir. Olayın tümü bir saat veya on dakika bile sürse, mutlak bir egemenlik duygusu, insan varlığının bütün sınırlarını yıkma heyecanı veya sosyal varlığı ve bireysel temeli açısından aslında bir solucandan başka bir şey olmayanların bir an için 'Tanrı gibi olmaları', pek çok insan için uğrunda ölmeye değer kavram ve duygulardır. Bu nedenle yıkıcılığın bu türünde insanları tehdit etmek, hiçbir işe yaramaz. Çünkü bu insanlar, yaşadıkları duygu ve heyecan uğruna ölmeye hazırdırlar. Bir insana sınırsız bir güç ve egemenlik tanındığında, çoğunlukla aklını kaybetmeye başlar. Bunu sembolik anlamda söylemiyorum. Akıllarının zaten yarısını kaybetmiş olanlar, insan varlığının sınırlarını geçersiz kılan durumlar karşısında, akıllarının geri kalan bölümlerini de kaybetmektedirler. Albert Camus, tek bir insan üzerinde bu konuyu "Caligula" isimli eserinde çok çarpıcı bir biçimde analiz etmiştir. Mutlak egemen olan birinin yıkıcılığı ve sadizmi yalnızca insanlara özgüdür. Hiçbir yazılı belgede, hayvanlarda buna benzer bir yıkıcılığa rastlanmamıştır. Bu yıkıcılığın yalnızca insanlarda görülmesinin nedeni gayet basittir: İnsanlar, bir hayvan gibi olmanın fiziksel güçsüzlüğünü yaşarken, akıl sahibi bir mahlûk olarak da büyük bir güce sahiptirler. İnsan varlığının bu temel çatışması, belirli bir güçsüzlük duygusu yaratmakta, bunun idrakinde olan insanlar da bu güçsüzlük duygusunu aşmaya çalışmaktadırlar.

Sıra yıkıcılığın üçüncü türü olan nekrofil yıkıcılığa geldi. "Nekrofil" kavramı, bir erkeğin bir kadın cesedinden cinsel açıdan tahrik olma durumu için kullanılmaktadır. Böyle bir sapıklığa çok ender biçimde rastlansa da, ara sıra ortaya çıkmaktadır. Nekrofil kavramı, ilk kez Unamuno tarafından, ölümünden altı ay önce Salamanca'da yaptığı ünlü konuşması sırasında Franco generallerinden Millan Astray'ın "Viva la muerte!" ("Yaşasın Ölüm!") sloganına karşı belirli bir karakteri özetlemek üzere

164

kullanılmıştır. Unamuno şöyle demiştir: "Ben, anlamsız ve nek-rofil bir çağırıcı işittim." Benim de kullandığım anlamda "nekro-fil", ölü olan her şeye yakınlık hissetmek; ölüye, çürümüşlüğe, hastalığa, cansızlığa, büyümezlğe ve mekanikliğe çekim duymaktır. Bu türlü bir "nekrofil", Marinetti'nin 1907 yılında yayımladığı futurist manifestoda da görülmektedir. Marinetti'nin bu eserinde yıkıcılığa, mekanikliğe ve cansızlığa karşı büyük bir hayranlık duyulmaktadır. Nekrofilinin karşısında ise, benim "bi-yofili" dediğim duygu durmaktadır. Biyofili, hayata duyulan özel bir sevgidir. Diğerleri gibi yaşamaktan öte, canlı olan, büyüyen, doğal bir yapısı olan, gelişen ve mekanik olmayan her şeyden büyük bir zevk alan insanlar için kullanılmaktadır. Burada sözü edilen "nekrofil" ve "biyofili" ile Freud'un kullandığı "hayat ve ölüm dürtüsü" arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Ama bu konuda şunları söylemekle yetineceğim: Bence bu iki yaklaşım, birbirinden oldukça farklı. Örneğin Freud'da ölüm dürtüsü, biyolojik açıdan tamamiyle normaldir. Halbuki bana göre ölüye bağlı olmak (yani, nekrofil), bir hastalıktır. Öte yandan son yıllarda yapılan bazı araştırmalar, ölüsever ve yıkımse-ver kişilerin Roschach testi, rüyalar ve belirli bazı semptomlardan yararlanılarak, net bir biçimde teşhis edilebileceğini göstermiştir. Günümüzde bu konuda oldukça fazla miktarda malzeme bulunmaktadır. Barışın kuramıyla ilgili açıklamalarıma son vermeden önce şunu belirtmeliyim ki, iyi bir barış kuramına ulaşabilmek için, insanlık hakkında çok daha kapsamlı bir anlayışa, hümanist-dinamik bir antropolojiye ve özel olarak hümanist bir psikanalize ihtiyacımız

vardır. Ancak bu açıdan psikanalizin ne olduğu konusunda, örneğın sayın Marcuse ile benim aramda oldukça büyük bir görüş ayrılığı bulunmaktadır.

Toplum kuramı hakkında bir tek şeye dikkat çekmek istiyorum. İkinci sanayi inkılâbı devrini yaşayan toplumlar, insanlar-

165

da saldırganlığı arttıran bazı özel şartlar yaratmışlardır. Burada öncelikle, duygu ile akıl arasındaki ayırımı değinmek istiyorum. Bence toplumumuz, kendisini duygu ile akıl arasındaki bir bölünme şeklinde gösteren hafif, ama kronik bir şizofreniye doğru ilerlemektedir. Bunun sonucu yalnızca diğer insanlara karşı oluşan düşmanlık değil, hayata karşı ortaya çıkan bir vur-dum-duymazlıktır. Ancak hayata karşı duyulan böyle bir vur-dum-duymazlık, yıkıcılıktan da öte, insanların kendilerini ve diğer insanları öldürme meylinin en önemli nedenidir. Barış hakkındaki tartışmalarda bu konu gözden kaçırılmamalıdır.

Son olarak barışın stratejisi hakkında bir kaç şey söylemek istiyorum. Bence şu anda, yalnızca mevcut toplumsal şartlar için gerekli bir barış stratejisinden söz etmek mümkün gibi gözükmemektedir. Ama insanların veya toplumların (ya da her ikisinin birden) iyiye doğru gitmesini bekleyecek hiç zamanımız yok. Sanayi toplumlarında devrimden ve bir değişimden söz etmek, bu konuda konuşan insanları belki tatmin eder. Ama böyle bir düşüncenin temelinde hiçbir gerçek payı bulunmadığı zaman, büyük bir değişimden söz etmenin bir yaran yoktur. Bu nedenle var olan şartlar altında, önümüzdeki beş veya on yılda, barış yolunda neler yapılabileceğini konuşmak, bence şu anda yapılacak en iyi şeydir.

Sanırım banşa ulaşabilmek için pek az bir şansımız var. Ama aynı zamanda şuna da inanıyorum: Bir bireyin veya bir toplumun hayatı hakkında konuşuyorsak ve bu konuda gerçekçi bir imkân varsa, aktif olmak gerekir, boş durulacağına bir takım plânlar yapılmalıdır. Yani ben kendi adıma, böyle bir gerçekçi imkânın halen varolduğuna inanıyorum. Savaş durumunun olmaması şeklinde özetlenen bir banşa varabilmek için bile, banşının olumlu tanımlamasının gerçekleşmesine gerek duyulacaktır. Mevcut insanî ve toplumsal güç dengeleri devam ettiği sürece,

166

sağlanan banşlar, hep geçici olmaya mahkûmdur. Hatta nükleer çağda, her an mutlak bir yok oluş tehlikesiyle karşı karşıya kalınacaktır. Bu nedenle, şimdi böyle bir banş stratejisinin en önemli öğelerini saymak istiyorum:

5. Barış stratejisinin savaş stratejisine göre farkı ve asıl hedefi, düşmanın kaybetmesini önlemek

olmalıdır. Bu önemli öğenin nedenlerini anlamak çok kolaydır. Bunun için son on veya yirmi yıl

içindeki (1945-1965) olayları gözden geçirmek yeter. Soğuk Savaş yapıldığı veya diplomasi içinde

düşmanın mümkün olduğunca çok yenilgi almasına çalışıldığı sürece, düşmanın mevcut politikası

daha da sertleşecektir. Düşmana diplomatik yenilgiler tattırmanın banşa katkı yapacağı fikri yanlıştır.

19. yüzyılın diplomatları ve devlet adamları bunu çok iyi bildikleri için, pek çok müzakere sırasında

böyle bir taktikten vazgeçmişlerdir. Ama günümüzde bu gerçek, unutulmaya yüz tutmaktadır. Banş

için uygulanabilecek tek strateji, karşılıklı çıkarların kabul edilmesidir. Somut olarak bunun anlamı,

mevcut çıkar alanlarının belirlenmesi ve bu çıkar alanlarının dışında bulunanların, tarafsız hale

getirilmesidir. Burada söz konusu olan "tarafsızlaştırmanın", bu ülkelerde devrimlerin olamayacağı

anlamına gelmediğini vurgulamak istiyorum. Ama bir değişiklik olduğu takdirde, bu durum, dış

politikadaki dengeyi değiştirmemelidir.

6. Böyle bir banş stratejisinin amacı, büyük kitleleri banş fikri için kazanmak ve bütün ülkelerin

hükümetlerine savaşa ve anlamsız hesaplara bir son vermek üzere baskı yapmaktır. Bunun için

insanlar ilk önce gerçekler hakkında bilgilendirilmeli, eleştirel biçimde düşünme

yönünde eğitilmeli,
baş ve dış politikayla ilgili aldatmacalar ortaya çıkartılmalıdır. Baş hareketleri, bir
dereceye kadar
bu konularda başarılı olabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, baş hareketlerinin son
yıllarda
kamuoyu üzerindeki aydınlatıcı baskısına verebilecek çok güzel bir ör-

167

nektir (özellikle Vietnam savaşıyla ilgili olarak). Ama sadece bu da yetmez. Çünkü
insanların yalnızca aklına ve mantığına seslenmek yeterli değildir. Burada insanın
bütününe, yani duygularına da seslenmek gerekir. Günümüzde dünyanın dört bir yanında
pek çok insan, tüketim üzerine kurulu toplumlarımızdaki hayat tarzına karşı büyük bir
muhalafet duymaktadır. Çoğu kez bilincimizin dışında cereyan eden bu tepkiyi,
bilincimize geri kazandırmak zorundayız. (Mc Carthy kampanyasının belki de en önemli
yanlarından biri, bu gizli muhalafeti dışa vurdurabilmiş ve Amerika'nın dört bir yanında

insanların sistem muhalifi olduklarının anlaşılmasıdır.) Ama ortada çok daha büyük hedefler bulunmaktadır. Çünkü nihâî hedef, insanlık onuruna yaraşan, insanların bir makinenin parçası gibi görülmedikleri ve pasif değil, aktif oldukları bir toplum fikrini canlandırmaktır. Böyle bir toplumda insanlar, bürokrasiler tarafından idare edilmeyecek ve ölümcül bir can sıkıntısı duymayacaklardır. İnsanların çoğu, böyle bir vizyonu zaten kendilerince hissetmektedir. Ama bu duygu, genellikle bilinçdışıdır. Bu yapıcı yaklaşımı bilincimize kazandırabilmek için, insanların yalnızca beyinlerine değil, bütün duygularına ve savaşları önleme yönündeki ilgisine hitap eden çalışmalarda bulunmalıyız. Bu amaçla, daha önce sözünü ettiğim bütün putlar, sistemli ve yoğun bir biçimde kırılmalıdır. İnsanlar, putlara taptıkları sürece, kendilerinin ve başkalarının hayatını kabul etme ve ona göre davranma durumunda olmayacaklardır. Putların reddedilmesi ve putlara karşı yürütülen büyük bir mücadelenin sonunda, nefret ve şiddet de azalacaktır. Barışa ulaşma yönünde kullanılan nefret ve şiddetin, nefret ve şiddete hizmet etmekten başka bir işe yaramadığını düşünüyorum. İmkânlarımızın kısıtlı olduğu bir nükleer silâh çağında, her ne amaç uğrunda olursa olsun, nefret ve şiddetin birer araç olarak kullanılması, barış için çok tehlikelidir. Bu konu hakkında, ütopyacılar da dahil olmak üzere pek çok farklı görüş vardır.

Bir barış hareketi başarılı olabilmek için, sadece barış hareketi olmak durumunu aşmalı ve insana bir bütün olarak seslene-bilen köklü bir hümanizm hareketi halini almalıdır. İnsanlar, sanayi toplumunun neden olduğu bir cansızlık içinde kıvrınmaktadırlar. Bütün bu insanlar için yeni bir toplum kavramı ve yeni bir insan görüşü oluşturulabilmelidir. Barış hareketinin, insanları ve dolaylı olarak da iktidarda bulunanları barış için kazanıp kazanamayacağı şimdilik belirsizdir. Ancak mevcut şartlar altında barış için çaba göstermenin tek yolu budur. Uzun dönemde bakıldığında, sürekli bir barışa ulaşabilmek için, toplumun radikal bir biçimde değiştirilmesi kaçınılmaz gözükmektedir.